

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

А. О. Дегтяр, В. Г. Ковальчук

**ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО
РОЗВИТКУ**

Конспект лекцій

Харків «ХАІ» 2021

УДК 351.84
Д 26

Рецензенти: д-р наук з держ. управління, проф. М. А. Латинін,
д-р наук з держ. управління, проф. С. В. Майстро

Дегтяр, А. О.

Д 26 Публічна політика у сфері соціально-гуманітарного розвитку
[Текст] : консп. лекцій / А. О. Дегтяр, В. Г. Ковальчук. – Харків : Нац.
аерокосм. ун-т ім. М.Є. Жуковського «Харків. авіац. ін-т», 2021. – 96 с.

ISBN 978-966-662-814-8

Розглянуто змістовний модуль, який складається із семи тем і містить увесь лекційний курс.

Для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Публічне управління та адміністрування». Може бути корисним для спеціалістів галузі державного управління.

Іл. 2. Табл. 1. Бібліогр.: 27 назв

УДК 351.84

ISBN 978-966-662-814-8

© Дегтяр А. О., Ковальчук В. Г., 2021
© Національний аерокосмічний
університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», 2021

Змістовний модуль 1
СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК І СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ.
ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ
ОСОБЛИВОСТІ ГУМАНІТАРНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Тема 1. Державна політика у сфері духовного розвитку
сучасного українського суспільства

1.1. Нормативно-правові засади державної політики у сфері духовного розвитку сучасного українського соціуму.

1.2. Особливості державної політики щодо формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства.

1.1. Нормативно-правові засади державної політики у сфері
духовного розвитку сучасного українського соціуму

Основні нормативно-правові засади державного управління у духовній сфері українського суспільства визначені у Конституції України, а також у законодавчих і програмних актах, якими керуються сьогодні у своїй діяльності органи виконавчої влади, здійснюючи державну політику в галузях освіти, культури та ЗМІ.

Конституція України є базовим законодавчим актом, у якому визначено основні політико-правові засади регулювання духовного життя українського суспільства. Основний Закон держави закріплює на законодавчому рівні важливу роль культури, освіти і науки та інших складових гуманітарної сфери, які найбільше впливають на духовні процеси суспільства. Головною метою конституційного регулювання духовної сфери є створення умов для всебічного розвитку творчого, освітнього, наукового, культурного потенціалу кожної особистості і суспільства в цілому, послідовної інтелектуалізації суспільства як головного резерву його прогресу, збагачення і піднесення його духовності [1].

Одним із основних завдань держави щодо духовного розвитку громадян Конституція України визначає сприяння консолідації української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11).

У ст. 15 Конституції визначено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія згідно з цією статтею не може визнаватися обов'язковою. Водночас держава не може не дотримуватись тих чи інших ідеологічних доктрин, обходитись без закріплення системи ціннісних, у тому числі ідейно-світоглядних орієнтацій, які були б своєрідною духовною субстанцією українського суспільства, але вони не

можуть бути офіційно проголошеними як обов'язкові.

Основний Закон України декларує, що кожен громадянин має право на освіту (ст. 53). Конституція встановлює, що повна загальна середня освіта є обов'язковою. До конституційних обов'язків держави належить забезпечення доступності і безоплатності дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Представникам національних меншин відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Проголошуючи та визнаючи важливість і пріоритетність духовного відродження українського суспільства, влада використовувала певні спроби розробити та запровадити загальнодержавну програму розвитку духовності. Так, 27 квітня 1999 р. Указом Президента України були затверджені “Основні напрями розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України”. Незважаючи на те, що в цьому документі було визначено цілий комплекс заходів, спрямованих на досягнення забезпечення духовно-морального розвитку населення України, в ньому не пропонувалися чіткі управлінські заходи щодо подолання негативних явищ, які склалися в духовній сфері українського суспільства. Ця програма була згорнута в грудні 2001 р. у зв'язку з ліквідацією Всеукраїнської координаційної ради з питань розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян.

Низька ефективність державних програм, ігнорування органами державної влади проблем розвитку духовної сфери суспільства призвели до поглиблення кризи у цій сфері. У 2003 р. проблеми духовності українського суспільства стали предметом обговорення на парламентських слуханнях «Духовна криза суспільства та шляхи її подолання».

Рекомендації, викладені у постанові Верховної Ради щодо результатів цих слухань, практично не знайшли застосування в державній політиці до 2005 р.

Після подій “помаранчевої революції” підхід до вирішення державою проблем духовного розвитку суспільства змінився. У лютому 2005 р. було затверджено програму діяльності уряду “Назустріч людям”. Незважаючи на дещо декларативний характер цього документа, серед основних завдань уряду щодо розвитку духовності були визначені: збереження та активне пропагування історико-культурної спадщини, підвищення її

престижу в Україні і світі; забезпечення українській культурі гідного місця серед світових та європейських культур; здійснення заходів щодо державної підтримки культури, вітчизняного книговидавництва і теле- і радіомовлення; створення єдиного реєстру пам'яток культури України, а також реєстру найвизначніших культурних цінностей, що знаходяться за кордоном, і вжиття заходів щодо їх повернення до України; задоволення освітніх і культурних потреб національних меншин України, створення належних умов для відродження, збереження і всебічного розвитку етнічних спільнот, їх національно-культурних традицій; функціонування української мови як державної, вільний розвиток російської та інших мов згідно із законом про мови і Європейською хартією регіональних мов і мов національних меншин; налагодження конструктивного співробітництва держави і релігійних організацій, неухильне дотримання принципу відокремлення держави від церкви; створення державою рівних умов для діяльності релігійних організацій, недопущення тиску на них; заохочення релігійних організацій до участі у виконанні властивих їм соціальних функцій тощо [5].

У постанові Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо виконання у 2005 р. Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям» № 324 від 6 травня 2005 р. були запропоновані чіткі та прозорі кроки щодо вирішення духовно-ціннісних проблем суспільства. Практично цей документ у розділі «Віра» можна вважати короткостроковою державною програмою розвитку духовності і культури на час роботи уряду. На жаль, через політичну кризу на початку вересня 2005 р. і подальші зміни урядів багато із запланованого у цьому документі залишилося нереалізованим і до сьогодні.

В Указі Президента України від 25 листопада 2005 р. № 1647/2005 «Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства» одним із пріоритетних завдань Кабінету Міністрів України центральних і місцевих органів виконавчої влади визначено забезпечення збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства. Першочерговим завданням для вищого органу виконавчої влади є розроблення загальнодержавної програми дій щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства, в якій необхідно передбачити конкретні заходи, спрямовані, зокрема, на вдосконалення законодавства у цій сфері, розвиток національного кінематографу, видавничої та архівної справи, створення умов для ефективної діяльності історичних і культурних центрів, пов'язаних із життям і діяльністю видатних діячів культури, науки і мистецтва, національно-визвольною боротьбою, іншими найважливішими подіями в історії українського народу, на активізацію відповідних наукових досліджень, видання спеціальної енциклопедичної, довідкової, науково-популярної та іншої літератури, створення у столиці України та великих культурних центрах музейних комплексів і виставкових залів, спорудження

пам'ятників борцям за свободу і незалежність України, на активізацію міжнародного співробітництва України, насамперед з ЮНЕСКО.

Важливим документом у контексті державної політики щодо духовної консолідації нації є Універсал національної єдності, підписаний вищим керівництвом держави та майже усіма лідерами повідних українських партій, які перемогли на виборах до парламенту у березні 2006 р. Хоча цей документ має декларативний характер, його значення для подальшого розвитку держави досить велике, оскільки в ньому зазначені основні стратегічні напрями державної політики у всіх сферах суспільного життя. Зокрема, що стосується духовного життя нації, цей акт проголошує такі стратегічні цілі державного управління:

- всебічний розвиток і функціонування української мови як державної та мови офіційного спілкування у всіх сферах суспільного життя на всій території України як основи самоідентифікації народу і держави. Гарантування кожному громадянину вільного використання у всіх життєвих потребах російської чи іншої рідної мови відповідно до Конституції України та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин;

- розвиток культури та відродження духовності українського народу, забезпечення цілісності мовно-культурного простору;

- дотримання свободи віросповідання. Поважне ставлення до об'єднавчих прагнень віруючих усіх православних церков без втручання держави та політичних сил у цей процес;

- підвищення доступності та якості освіти, популяризація здорового способу життя.

Основними законодавчими актами, які визначають державну політику у сфері освіти, є Конституція України, закони України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про вищу освіту”, а також відповідні акти та постанови Кабінету Міністрів і Міністерства освіти і науки України. Крім цих правових документів, важливою для розвитку та діяльності органів державного управління у сфері освіти є Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України № 347 від 17 квітня 2002 р.

Серед пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти Доктрина визначає:

- формування національних і загальнолюдських цінностей;

- пропаганду здорового способу життя;

- розширення україномовного освітнього простору.

Велика увага у Доктрині приділяється національному характеру освіти та національному вихованню. У третьому розділі, зокрема, зазначається, що освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Крім того, в цьому документі зазначається, що освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової

культури, загальнолюдськими надбаннями.

Одним із головних пріоритетів та органічною складовою освіти згідно з Доктриною є національне виховання, яке спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури.

Фундаментальним для діяльності органів державного управління щодо реалізації державної політики у сфері освіти є Закон України “Про освіту”. Згідно з цим Законом, освіта - це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства. До основних принципів освіти належать гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями.

Закон України “Про дошкільну освіту” визначає одними із головних завдань дошкільної освіти збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини, виховання у дітей любові до України, поважного ставлення до сім'ї, до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля.

Згідно з Законом України “Про загальну середню освіту” загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання і виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави. Одним із основних завдань середньої освіти в Україні цей законодавчий акт визначає виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй.

Вищі навчальні заклади в Україні відповідно до Закону України “Про вищу освіту” покликані забезпечувати культурний і духовний розвиток особистості, виховувати осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, у дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України, підвищувати освітньо-культурний рівень громадян.

Згідно з Законом України “Про позашкільну освіту” позашкільна освіта в Україні визначається як складова системи безперервної освіти, визначеної Конституцією України, Законом України “Про освіту”, і спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у

професійному визначенні. Основними завданнями позашкільної освіти у цьому законодавчому акті визначені виховання громадянина України, вільний розвиток особистості та формування її соціально-громадського досвіду.

Зважаючи на великий вплив засобів масової інформації, мережі Інтернет на свідомість молодого покоління, існує потреба в пошуку нових підходів до навчання та виховання. Тому розпорядженням Кабінету Міністрів України № 396-р від 12 липня 2006 р. була схвалена нова Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006 – 2010 роки, де одним із основних способів розв'язання проблем реформування освітньої галузі задекларовано визначення духовних орієнтирів в освіті.

Перш ніж розглядати нормативно-правові акти, що визначають діяльність органів державного управління у здійсненні культурної політики, слід зазначити, що, аналізуючи причини занепаду культурно-мистецької сфери в нашій державі, Президент України у своєму щорічному посланні до Верховної Ради звернув увагу на неефективність державної культурної політики, якій сьогодні притаманні використання прямого адміністрування та бюджетного утримання мережі державних і комунальних закладів культури. Президент, зокрема, зазначив, що “за роки незалежності в Україні не вдалося створити цілісної та ефективної системи сприяння розвитку недержавного сектора в культурі. Відсутні важелі непрямого державного фінансування (податкові пільги, тощо), фрагментарним і суперечливим є законодавство в частині регулювання діяльності неприбуткових організацій, не відпрацьовані механізми підтримки культурно-мистецьких проектів (спонсорство, меценатство, конкурсне надання грантів). Держава не має дієвих механізмів стимулювання та регулювання розвитку недержавних закладів культури. Проте світовий досвід свідчить, що саме така багатокладна модель культурно-мистецького життя є найбільш ефективною”. Підхід до розвитку культури з боку органів державного управління на сьогодні відбувається за “залишковим принципом”.

Про це свідчить і той факт, що основним нормативно-правовим актом, у якому визначені правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в нашій державі, залишаються “Основи законодавства про культуру”, введені в дію постановою Верховної Ради № 2117-XII від 14 лютого 1992 р. зі змінами, внесеними відповідними декретами та законами. Одними із основних принципів культурної політики згідно з цим документом є: визнання культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, які проживають на території України; утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритетності над політичними і класовими інтересами.

Важливим нормативно-правовим актом для здійснення державної

культурної політики є “Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури”, затверджені постановою Кабінету Міністрів № 675 від 28 червня 1997 р., відповідно до яких основними засадами здійснення державної культурної політики мають стати: піднесення ролі культури в державотворчих процесах, формування у структурах громадянського суспільства єдиного духовного простору, утвердження гуманістичних цінностей, високої моралі, національної самосвідомості та патріотизму, подолання негативних явищ і сприяння позитивним тенденціям у духовній сфері суспільного життя.

У березні 2005 р. Законом України № 2460-IV була затверджена “Концепція державної політики в галузі культури на 2005 – 2007 роки”. Головною метою реалізації цього законодавчого акта, на думку його авторів, мало стати утвердження культурного розвитку одним з ключових чинників соціально-економічного розвитку України та її окремих регіонів.

У 2003 р. Верховна Рада України ухвалила “Загальнодержавну програму розвитку національної кіноіндустрії на 2003 – 2007 роки”, основною метою якої проголошується створення умов для розвитку національного кіномистецтва в ринкових умовах, відновлення його ролі і впливу в духовній сфері суспільства [25].

Важливими для здійснення державної політики розвитку духовності сучасного українського суспільства є закони України “Про бібліотеки та бібліотечну справу” [26], “Про музеї та музейну справу” [27], “Про кінематографію” [28], “Про театри і театральну справу” [29], Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв” від 22 березня 2000 р. № 489/2000.

Особливої уваги в контексті аналізу законодавства України, яке регулює діяльність органів державної влади щодо розвитку духовності українського суспільства, заслуговує законодавство у сфері мовної політики. У ст. 10 Конституції України зазначається: “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на території України”. Важливим документом є Закон УРСР “Про мови в Українській РСР” № 8312-11 від 28 жовтня 1989 р. Цей законодавчий акт визнає українську мову одним з вирішальних чинників національної самобутності народу, забезпечує їй статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності.

У 1997 р. були затверджені “Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови”. Основною метою “Комплексних заходів” визначалися відшкодування втрат, яких зазнала українська мова у сфері суспільного функціонування внаслідок заборон і переслідувань у минулому; культурне відродження, збереження та оновлення духовного генофонду українського народу; розвиток, підтримка і захист державної мови в Україні; утвердження української мови як

основного засобу спілкування в Україні; розширення функцій і сфери застосування української мови.

2 жовтня 2003 р. постановою Кабінету Міністрів України № 1546 була затверджена “Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 рр.”, основними завданнями якої є:

- зміцнення статусу української мови як державної;
- всебічний розвиток і розширення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя;
- визначення та здійснення заходів для стимулювання глибокого вивчення української мови;
- створення належних умов для вивчення української мови громадянами України з числа національних меншин;
- оптимізація мережі навчальних закладів для безперервного виховання і навчання українською мовою;
- проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень у галузі лінгвістичної технології, створення інтелектуальних мовно-інформаційних систем нового покоління;
- розширення словникової бази, створення і видання нової енциклопедичної та лінгвістичної літератури, навчальних підручників українською мовою, у тому числі їх електронних варіантів;
- сприяння національно-культурному розвитку українців, які проживають за межами України.

Серед законодавчих актів, які регулюють діяльність органів державного управління в інформаційній сфері, найбільш важливими у здійсненні державної політики щодо розвитку духовності українського суспільства є Закон України “Про видавничу справу”, який покликаний сприяти національно-культурному розвитку українського народу, громадян України всіх національностей, утвердженню їх духовності та моралі, доступу членів суспільства до загальнолюдських цінностей, захисту прав та інтересів авторів, видавців, виготовлювачів, розповсюджувачів і споживачів видавничої продукції, та Закон України “Про захист суспільної моралі”, який встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль.

Незважаючи на досить широкий спектр нормативно-правових актів, які регулюють діяльність органів державної влади у реалізації державної політики щодо духовного розвитку українського суспільства, у цій сфері залишаються до цього часу нерозв’язаними багато проблем.

Насамперед нормативно-правова база, що регулює відносини у сфері культури, не відповідає вимогам сучасного життя і потребує оновлення. До цього часу не прийнятий Закон України “Про культуру”, який би визначав поняття культури, і, відповідно, слугував основою для розроблення державних програм здійснення державної культурної політики.

До цього часу не прийнято “Концепцію національної інформаційної

політики”, а також “Концепцію державної мовної політики”. Крім того, як зазначають автори дослідження “Культура. Ідеологія. Особистість”, у нашій державі не сформована стратегія духовно-інтелектуального розвитку нації; не завершене реформування освіти; не визначені пріоритети розвитку науки і культури; не сформована нова мораль; не затверджена психологічна установка благоговіння перед розумом, здобутки якого стрімко ввели у світовий контекст раніш культурно занедбані, пригнічені народи.

Таким чином, для вирішення проблем, що існують у духовному житті українського соціуму, необхідні розроблення, прийняття та впровадження науково обґрунтованої стратегічної загальнонаціональної програми, метою якої має стати забезпечення системності, комплексності та узгодженості дій органів виконавчої влади щодо реалізації державної політики духовного розвитку сучасного українського суспільства.

1.2. Особливості державної політики щодо формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства

Трансформаційні процеси, які відбуваються в суспільному житті України протягом останнього десятиліття, ігнорування органами державного управління духовної складової розвитку суспільства призвели до виникнення суперечностей не тільки в духовному житті, а й у соціально-економічному розвитку та політичній сфері, взаємовідносинах між етносами. Як зазначає І. Надольний, без досягнення певного рівня духовності важко сподіватися на прискорення процесів економічного реформування, а без сформованої україноцентристської свідомості з чітко визначеними параметрами духовної культури, мови, традицій, історичної пам'яті, базових національних цінностей складно змінити атмосферу на всіх рівнях суспільного життя.

Перед владою в Україні стоять важливі завдання щодо подолання економічних, соціальних, правових, політичних, етнічних суперечностей. Основою усіх цих перетворень має стати духовне оздоровлення нації, оскільки тільки “високий рівень національної самосвідомості і відповідна соціальна і політична активність народу є єдиним справжнім гарантом вирішення всього комплексу назрілих у суспільстві проблем”.

Важливою рисою сучасного духовного розвитку є утвердження ідеалів свободи, ідейно-моральне, світоглядне розкріпачення людини, пробудження її національної самосвідомості, розширення можливості пізнання усієї багатогранності розвитку та функціонування соціального буття, суспільних відносин у цілому.

Однією із основних складових державної політики щодо духовного розвитку українського соціуму є розвиток та утвердження національної системи духовних цінностей.

Процес становлення духовно-ціннісної системи соціуму є частиною,

структурним елементом усієї системи суспільного життя і не може відбуватися поза суспільством; цей процес має свої специфічні риси, внутрішні механізми та взаємозв'язки з іншими суспільними процесами.

Духовні цінності - це феномени суспільної свідомості, які виступають у формі провідних, значущих соціокультурних орієнтирів: ідеалів, норм, символів, образів, почуттів тощо, що визначають духовний розвиток індивіда чи суспільства в цілому. Духовні цінності можуть бути зафіксовані у продуктах духовної діяльності: творах мистецтва, різноманітних наукових теоріях, системах моральних норм чи настанов тощо.

Як складова частина суспільного життя система духовних цінностей має низку специфічних рис, зміст яких зумовлює об'єктивну необхідність наукового управління процесом її розвитку. Система духовних цінностей у процесі свого формування та розвитку має індивідуально-суспільний характер. У цій системі закладено історичний досвід соціуму, особливості соціальних відносин у суспільстві. Безпосередній вплив на особистість, соціальні групи, виховна та певною мірою організуюча роль цієї системи цінностей викликають прагнення соціуму до регуляції, до управління нею.

Можливість такої регуляції, управління процесом формування та розвитку духовних цінностей, насамперед на наукових засадах, має будь-яке суспільство. При цьому управлінський вплив практично реалізується на основі властивості управління і як виду діяльності, і як суспільного відношення. У цілому система духовних цінностей як частина суспільного буття є об'єктом управління саме через залучення її до системи суспільних відносин, безпосередній вплив на становлення соціуму [40].

Формування та розвиток духовних цінностей суспільства як саморегульована система існує на трьох рівнях:

- об'єктивної саморегуляції процесу, що відбувається на основі принципів соціального, економічного та духовного життя суспільства;
- свідомого та цілеспрямованого управління, регулювання процесу формування та розвитку духовних цінностей суспільства суспільними інститутами. Саме до цього рівня належить державне управління;
- індивідуальної, внутрішньої саморегуляції особистості з метою духовної самореалізації на основі вільного та свідомого вибору системи духовних цінностей.

Розвиток системи духовних цінностей соціуму відбувається під впливом соціального управління. Соціальне управління, або управління в соціальних системах, є особливою функцією, зумовленою самою природою, об'єктивними потребами спільної комбінованої праці людей і спрямованою на встановлення узгодженості між окремими видами робіт і виконання загальних завдань. Соціальне управління є свідомим регулюванням суспільних відносин, цілеспрямованим впливом суб'єкта управління на об'єкт з метою переведення його у якісно новий стан. Соціальне управління своєю чергою складається із двох видів: саморегулювання суспільства і державного управління.

Серед усіх видів управлінського впливу на духовні процеси соціуму визначальну роль відіграє державне управління. Держава як суспільний організм зосереджує у собі можливості та засоби здійснення управлінського впливу на духовне життя суспільства.

Створюючи засобами державного управління об'єктивні та суб'єктивні умови для розвитку духовно-ціннісної системи суспільства, слід ураховувати, що духовне життя містить багатогранні процеси, явища, які пов'язані з духовною сферою життєдіяльності людей; сукупність ідей, поглядів, почуттів, уявлень людей, процес їх виробництва, розповсюдження, перетворення суспільних, індивідуальних ідей у внутрішній світ людини. Духовне життя соціуму охоплює світ ідеального (сукупність ідей, поглядів, гіпотез, теорій) разом з його носіями - соціальними суб'єктами - індивідами, народами, етносами. Основою духовного життя є духовний світ людини - її цінності, світоглядні орієнтації. Разом з тим духовний світ окремої людини, індивідуальності неможливий поза духовним життям суспільства. Тому духовне життя завжди є єдністю індивідуального і суспільного, яке функціонує як індивідуально-суспільне.

Основною засадою державного управління процесом формування та розвитку духовних цінностей суспільства є визнання державою пріоритетності розвитку духовної складової суспільства. Випереджальний розвиток духовної сфери створює об'єктивні передумови для подальшого розширення і підвищення ефективності всіх галузей матеріального виробництва. При цьому держава усвідомлено і цілеспрямовано має віддавати перевагу національній системі духовного виробництва.

У цьому виді державного управління діють як загальні принципи державного управління - системності, об'єктивності, демократизму, правової впорядкованості, поділу влади, публічності державного управління, поєднання централізації та децентралізації влади, так і специфічні, пов'язані з розвитком духовної сфери суспільства як системи, серед яких принципи загальнолюдськості та духовної цивілізованості, народності, врахування соціальних та вікових особливостей виробників духовного продукту, спадкоємності та послідовності у формуванні та "споживанні" духовних цінностей.

Одним із найважливіших принципів регулювання та саморегулювання процесів формування і розвитку духовних цінностей в епоху глобалізації та взаємопроникнення культур є принцип діалектичного взаємозв'язку національного, міжнаціонального та загальнолюдського. Цей взаємозв'язок полягає у тому, що "прогресивний розвиток національного приводить до збагачення і посилення міжнаціонального, загальнолюдського, і навпаки, поглиблення міжнаціонального, загальнолюдських засад своєю чергою активно впливає на національні процеси".

Основним завданням державного управління формуванням та розвитком духовно-ціннісної системи суспільства є створення "умов для формування правильного співвідношення у свідомості людей

національного, міжнаціонального та загальнолюдського, що виключає абсолютизацію моменту єдності протилежностей при аналізі діалектики їх розвитку та згладжування суперечностей між ними, усвідомлення того факту, що ці суперечності мають розв'язуватися не за рахунок однієї із сторін цієї єдності, і не на шкоду будь-якій з них”.

Також у процесі здійснення управлінського впливу на систему духовних цінностей суспільства з метою її трансформації чи докорінної перебудови слід акцентувати увагу на дотриманні принципів плюралізму, альтернативності та гуманістичності, оскільки ці принципи забезпечують можливість формування ціннісної системи, що відкриває простір для розвитку творчої, вільної, здатної до самостійного, відповідального вибору особистості, яка, розвиваючись як самоактивний суспільний суб'єкт, бере на себе всю відповідальність за власну життєдіяльність, за її наслідки для суспільства і для самої себе, стає реальним творцем власного життя співтворцем долі спільноти, до якої належить.

Об'єктами управлінського впливу з боку держави у контексті державної політики щодо формування та розвитку духовних цінностей є “організаційно представлені прояви активності особистості чи соціальних груп, за допомогою яких відбувається духовно-теоретична діяльність (вироблення ідей та поглядів, світоглядних уявлень, духовних цінностей тощо) і духовно-практична (освоєння вироблених духовних продуктів свідомістю (особливо масовою) людей, підвищення їхнього освітнього та культурного рівня, використання духовних ідеалів, норм, цінностей у повсякденному житті) ”.

Виходячи з цього основним завданням держави у цьому контексті є створення та забезпечення оптимальних умов для повної духовної самореалізації та самоствердження особистості і громадянина як ключової складової процесів формування і розвитку духовних цінностей усього суспільства.

Зважаючи на високий рівень самоактивності, цілеспрямованості, адаптивності та здатності до самоуправління, що властиві духовній складовій людської діяльності, діяльність суб'єктів управління у цій сфері зводиться до дій координаційного характеру. Координація передбачає “виявлення особливостей та спрямованості різноманітних форм, методів, засобів впливу, наповнення їх новим, адекватним сучасним умовам суспільного життя змістом, максимальне виявлення внутрішніх резервів кожного з них, посилення тих чи інших сторін, моментів, які б дали змогу їх оптимально реалізувати” у процесі формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства. Координаційні дії мають спрямовуватися не тільки на взаємодію органів державної влади при здійсненні відповідної політики, а й на об'єднання зусиль при здійсненні управлінського впливу на духовно-ціннісну систему соціуму громадських організацій, політичних партій, наукових інституцій та інших суб'єктів.

Державне управління у сфері становлення системи духовних

цінностей, крім визначення основних напрямів її розвитку, передбачає організаційну діяльність управлінських інститутів, які забезпечують реалізацію державної політики у духовній сфері. Врахування в управлінській діяльності при прийнятті рішень усіх об'єктивних і суб'єктивних чинників зумовлює необхідність комплексного підходу до управління у цій сфері, який полягає у здатності охопити всю сукупність проблем функціонування і розвитку духовної культури в її взаємодії, взаємовпливі. Комплексність у цьому виді управління запобігає односторонності та упередженості у виробленні управлінського рішення, вирішальним чином сприяє науково обґрунтованому врахуванню всієї різноманітності факторів духовного життя, їх ролі та місця в реалізації того чи іншого завдання духовного розвитку соціуму.

Державна політика щодо формування та розвитку духовних цінностей суспільства має будуватися на таких основних принципах:

- пріоритетів вітчизняної науки, культури, освіти;
- історичної спадкоємності, дбайливого ставлення і раціонального використання духовної спадщини українського народу та інших етносів, які проживають на території нашої держави;
- забезпечення рівності прав і можливостей громадян, соціальних груп, українського суспільства в доступі до отримання, створення, використання і розповсюдження духовних цінностей;
- виключення монополізму у сфері духовного виробництва;
- поєднання бюджетних асигнувань і приватних коштів у фінансуванні духовної сфери;
- морального і матеріального заохочення діяльності, спрямованої на розвиток системи духовних цінностей, а також на захист усіх видів цієї діяльності і її результатів;
- розроблення і фінансування програм з підтримки вітчизняної науки, культури та освіти.

Ще однією особливістю державного управління у сфері формування та розвитку духовних цінностей є неприпустимість управління адміністративними методами, розростання бюрократичного апарату, оскільки це суперечить сучасним процесам загальноцивілізаційної демократизації, підвищенню рівня суспільної свідомості, ускладненню багатьох духовних процесів.

Ефективність управлінського впливу на процеси формування та розвитку духовних цінностей забезпечується використанням законів загальносуспільного розвитку та духовного життя суспільства. Вона забезпечується значною мірою “діалектичною єдністю суб'єктивних, зокрема духовно-моральних факторів функціонування соціального буття та об'єктивних економічних і соціально-політичних процесів у суспільстві, які зумовлюють його розвиток”. Крім того, при здійсненні цього виду управлінської діяльності слід виходити з того, що ніяка свідома управлінська діяльність не буде ефективною, коли вона протистоятиме

розвитку внутрішніх тенденцій, процесів об'єктивної саморегуляції соціального буття як саморегульованої системи, нав'язуватиме їм шлях розвитку [50].

Ефективна оптимізація управління у сфері формування та розвитку духовних цінностей можлива за умови, коли суб'єкти, що здійснюють її, глибоко проаналізують сутність закономірностей і тенденцій процесів об'єктивної саморегуляції духовного буття, що зумовлюють його саморозвиток, і виходячи з результатів цього аналізу сприятимуть повноцінному й багатогранному розвитку ціннісної системи. Направляючи управлінський вплив на процеси формування та розвитку духовних цінностей, необхідно враховувати і той фактор, що система цінностей суспільства, яка розглядається нами як об'єкт управлінського впливу, сама є визначальним фактором здійснення державного управління, а отже, має управлінський характер. Принциповими для державного управління процесами формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства є врахування національної специфіки системи духовних цінностей, співвідношення цієї специфіки із загальними закономірностями духовного розвитку, шляхів оптимального поєднання національних і загальноцивілізаційних шляхів їх розвитку.

Основні способи розв'язання суперечностей інтеграції національно-особливого із загальнолюдським як одного з чинників оптимізації державно-управлінського впливу на духовно-ціннісну систему суспільства полягають у збагаченні національно-особливого найбільш змістовими цінностями соціально значущого, міжнаціонального та запозиченого в інших народів; у зміцненні діалектичної єдності національно-специфічних і загальнолюдських моментів в етнічно індивідуальній життєвій творчості особистості, в процесі збагачення її комунікативного потенціалу; врахуванні особливостей характеру, темпераменту, звичаїв нації та інших моментів етнічно-специфічного; врахування як загальнозначущого змісту національно-особливого, так і архаїчних, деструктивних його рис; недопущенні штучної абсолютизації, перебільшення ролі національно-своєрідного або ж його згортання, розгляду як перешкоди для розвитку універсальної особистості, утвердження соціальних цінностей духовного життя. Як стверджує Г. Атаманчук, система духовних цінностей нації може містити у собі консервативні, ідеалістичні, а часто навіть й ілюзорні моменти, які суперечать сучасним цілям державного управління. Але в системі духовних цінностей міститься багато світоглядного, яке пристосоване до умов конкретної національної самобутності. Приймаючи рішення у державному управлінні, необхідно враховувати ці особливості, оскільки, як уже зазначалося, об'єктивно-духовне формує людину з певними духовними орієнтаціями, цінностями і запитамі, що позначається на учаснику управлінських процесів; створює духовну атмосферу, в якій виробляються і реалізуються відповідні управлінські впливи та робить доступним мову управлінських рішень і дій, що сприяє їх здійсненності.

Неврахування національних особливостей системи духовних цінностей суспільства часто призводить до неприйняття, ігнорування та спротиву з боку суспільства і, відповідно, до неефективності самого державного управління. Крім того, слід зазначити, що загальнолюдський характер процесу формування та розвитку духовних цінностей зумовлює використання міжнародного управлінського досвіду у сфері регулювання духовного життя суспільства. У державному управлінні процесом становлення духовно-ціннісної системи соціуму необхідно враховувати те, що на сучасному етапі розвиток цієї складової духовного життя не терпить уніформізму та одноманітності. Навпаки, духовні процеси стають дедалі різноманітнішими, що збагачує та одночасно ускладнює їх.

Державне управління у сфері формування та розвитку духовних цінностей має бути спрямоване не на уніфікацію системи духовних цінностей для всього соціуму, оскільки остання взагалі є неможливою в умовах демократичного суспільства, а, насамперед, на гармонійний взаємозв'язок і взаємовплив відповідних державних установ, громадських організацій, наукових інституцій з метою формування консолідованого духовного простору та умов для повноцінної духовної самореалізації особистості. Управління процесами формування та розвитку духовних цінностей є складовою частиною державної гуманітарної політики, оскільки саме гуманітарна політика, як стверджують сучасні вітчизняні науковці, – це “система діяльності, що має на меті формування, збереження та розвиток соціальних, зокрема духовних (як загальнолюдських, загальноцивілізаційних, так і національних) цінностей”. Головне завдання гуманітарної політики у сфері розвитку духовного життя суспільства полягає у створенні умов для найповнішого освоєння людиною багатогранного потенціалу як української, так і світової духовності й культури. Надзвичайно важливим також є створення умов для всебічної самореалізації духовно-культурного потенціалу, сутнісних сил людини, власного духовного світобачення і світосприйняття. Ефективна реалізація державної гуманітарної політики в контексті формування та розвитку духовних цінностей суспільства полягає насамперед у тому, що держава забезпечує цілеспрямоване, скоординоване функціонування та діяльність усіх галузей цієї сфери, всіх її складових. Духовно-ціннісна сфера українського суспільства характеризується наявністю державних, громадських або приватних суб'єктів гуманітарної політики. Усі ці суб'єкти різні за статусом, сферами впливу, використовують відмінні одне від одного засоби та методи реалізації своїх цілей.

Суб'єктами гуманітарної політики як основного механізму впливу на формування та розвиток духовних цінностей суспільства є людина, держава, суспільство в цілому, політичні партії, соціальні групи, громадські організації, наукові інституції тощо. Розширення кількості суб'єктів гуманітарної політики, різноманітності способів, форм їх діяльності з упорядкування процесів розвитку гуманітарної сфери є важливим

чинником збагачення змісту соціального і духовного розвитку суспільства, який сприяє динамізації соціального буття. Суб'єктами державного управління процесами формування та розвитку духовних цінностей суспільства є органи державної влади, насамперед законодавчої та виконавчої, які через систему державного представництва та з урахуванням специфіки керованих об'єктів роблять організаційно-регульовальний вплив на духовне життя суспільства та створюють необхідні організаційно-правові умови для формування і розвитку системи духовних цінностей суспільства. Основне завдання суб'єктів державного управління у сфері формування та розвитку духовно-ціннісної системи соціуму - вироблення політики, яка визначає пріоритетні напрями державного впливу на розвиток духовності як на найближчий час, так і на перспективу. Для підвищення ефективності цієї політики, а також посилення участі громадськості у державному управлінні та прийнятті науково обґрунтованих управлінських рішень необхідною є всебічна співпраця з громадськими організаціями та науковими інституціями. Також необхідно зазначити, що держава розробляє і внутрішню політику щодо розвитку духовних цінностей, і зовнішню, яка полягає в регулюванні "взаємообміну" духовних цінностей з іншими суспільствами. Політика держави щодо формування та розвитку духовних цінностей не повинна стати засобом формування нової насильницької ідеології. Основним завданням цієї складової гуманітарної політики є сприяння формуванню системи духовних цінностей, забезпечення високоякісного розвитку людського потенціалу через модернізацію освітньо-наукової, культурної, інформаційної політики, що забезпечить вихід нашої держави на рівень світових стандартів.

Державна політика щодо формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства передбачає використання міжнародного досвіду. Але слід враховувати, що механічне копіювання діяльності органів державної влади у цій сфері неприпустиме зважаючи на специфіку розвитку національного духовного простору. Доцільним є використання здобутків розвинутих країн світу, передусім у практиці розв'язання проблем матеріально-технічного забезпечення гуманітарної сфери. Таким чином, урахування всіх згаданих вище особливостей державного управління формуванням і розвитком духовних цінностей українського суспільства створює передумови для ефективної реалізації державної політики щодо духовного розвитку соціуму, основною метою якої є духовна консолідація нації.

Резюме

1. Основними правовими актами, які визначають засади державної політики щодо духовного розвитку українського суспільства, є Конституція України, законодавчі та програмні акти, які регулюють діяльність органів державної влади у сфері освіти, культури, мовної політики та ЗМІ.

2. Основними документами, які визначають державну політику щодо духовного розвитку соціуму через освітній простір, є: Конституція України, закони України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про вищу освіту” та Національна доктрина розвитку освіти.

3. Ключові положення щодо реалізації державної політики у сфері духовного становлення українського соціуму через інформаційну та культурну сфери викладені в:

- “Основах законодавства про культуру”;
- “Концептуальних напрямках діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури”;
- “Комплексних заходах щодо всебічного розвитку і функціонування української мови”;
- законі України “Про бібліотеки та бібліотечну справу”;
- законі України “Про музеї та музейну справу”;
- законі України “Про кінематографію”;
- законі України “Про театри і театральну справу”;
- законі України “Про мови в Українській РСР”;
- законі України “Про видавничу справу”;
- законі України “Про захист суспільної моралі”;
- Указі Президента України “Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв” та інших програмних документах.

4. В Україні до цього часу не прийнята загальнодержавна програма дій щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства, в якій були б передбачені конкретні заходи, спрямовані на вдосконалення законодавства у цій сфері та створення умов для повноцінного духовного розвитку громадян нашої держави.

5. Основною складовою державної політики духовного розвитку українського суспільства є державне управління щодо формування та розвитку національної духовно-ціннісної системи.

6. Основним завданням держави щодо формування та розвитку духовних цінностей соціуму є не уніфікація ціннісної системи, а створення та забезпечення оптимальних умов для повної духовної самореалізації та самоствердження особистості і громадянина.

7. Суб'єктами державного управління процесами формування та розвитку духовних цінностей суспільства є органи державної влади, які через систему державного представництва здійснюють організаційно-регульовальний вплив на духовне життя суспільства та створюють необхідні організаційно-правові умови для формування і розвитку системи духовних цінностей суспільства. Основним завданням суб'єктів державного управління у сфері формування та розвитку духовно-ціннісної системи соціуму є вироблення політики, яка визначає пріоритетні напрями державного впливу на розвиток духовності як на найближчий час, так і на перспективу.

Тема 2. Гуманістична спрямованість етнонаціональної політики держави

- 2.1. Фактори формування етнонаціональної ситуації в Україні.
- 2.2. Стратегія держави у сфері етнонаціонального розвитку.
- 2.3. Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства.
- 2.4. Сутність і засади етнополітики держави.

2.1. Фактори формування етнонаціональної ситуації в Україні

Історичний досвід співіснування представників різних етносів на території України (починаючи з тих часів, коли Україна являла собою, хоча і незавершений, але, принаймні, достатньо окреслений етносоціальний організм) дає підстави говорити про переважаючий безконфліктний тип розвитку міжетнічної взаємодії. Конфліктні ситуації у стосунках між українцями і поляками, українцями і євреями, що мали місце у XVI–XX ст., обмежувалися рамками відносин між двома етнічними спільнотами і не впливали на формування міжетнічної взаємодії в цілому, в якій український етнічний компонент відігравав вагомий роль. До того ж належність окремих частин теперішньої України до різних країн (Австро-Угорщина, Росія, Польща, СРСР, Румунія, Чехословаччина) на тих чи інших відтинках історії перетворювала український етнос у меншину в складі інших держав, щоправда, компактно розселену, і зумовлювала особливий тип міжетнічної взаємодії, коли українці не були її домінантою. Отже, довгий час визначальним у формуванні етнонаціональної ситуації був фактор підлеглості й обмеження можливостей розвитку української етнічної спільноти, як і інших спільнот, які проживали на цих територіях майбутньої єдиної Української держави. Ця обставина сприяла формуванню міжетнічної солідарності представників різних етнічностей у спротиві асиміляції, часто примусовій, і втраті своєї самобутності. Певне пожвавлення етнічної самобутності на тій частині території України, яка входила до складу Радянського Союзу, викликала політика створення адміністративно-територіальних одиниць у 1920-х - на початку 1930-х рр. для таких меншин, як: болгарська, єврейська, німецька, польська, а також політика українізації.

Що ж до територій України, які входили до складу інших країн, то там упродовж усього часу мало місце пригнічення українців і, безумовно, надання переваг для розвитку на цих територіях представникам корінної нації. Після об'єднання всіх українських земель в єдиний етносоціальний організм (1945 р.) у складі Радянського Союзу (Україна так і не набула всіх ознак етнополітичного організму, а скоріше була квазідержавним утворенням) відбувалися певні статусні зміни елементів його етнонаціональної структури: румуни, угорці, чехи знову перетворилися в меншинні етнічні групи; українці стали ще більш численною етнічною спільнотою, однак не домінуючою в усіх

соціальних виявах; росіяни поступово почали займати панівні, домінуючі позиції по всій території України, таким чином закріплюючи статус підлеглості всіх інших етнічностей. Така ситуація об'єктивно зумовлювала посилення тенденції до міжетнічної солідарності "підлеглих", що в майбутньому позитивно вплинуло на формування безконфліктного типу розвитку етнонаціональних процесів. Власне йдеться про однакові можливості щодо статусу в ієрархії "домінантність-підлеглість".

Зі здобуттям Україною незалежності в етнічних спільнот України з'явилися небачені раніше можливості розвитку своєї самобутності. Такі можливості були зафіксовані, зокрема, у:

- Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.);
- Акті проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.);
- Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.).

Від початку 1990-х рр. відбуваються чергові зміни в статусі елементів етнонаціональної структури українського суспільства: українці перетворюються у домінуючу етнічну спільноту, а представники інших етносів (принаймні, багаточисленних, з певними потенційними внутрішніми можливостями до самоорганізації) в усталені компоненти цієї структури. Взаємодія цих компонентів з домінуючою більшістю (українцями) виходить на новий рівень.

Таким чином, перебіг подій, що, здавалося б, відкривав можливість для утвердження стандартного і панівного на території колишнього СРСР типу відносин між домінуючою етнічною спільнотою й підлеглими спільнотами, де превалювала тенденція до гомогенізації. Тобто один з варіантів розвитку міг би полягати в перетворенні українського етносу не лише на домінуючий, але й панівний елемент етнонаціональної структури з перспективою на гомогенне в етнічному плані суспільство. Але цього не сталося, хоча настрої "Україна для українців" час від часу зринають у дискусії про майбутній етнонаціональний розвиток держави. Однак вони не є визначальними і для їхнього циркулювання в сьогоднішній Україні недостатньо підґрунтя.

2.2. Стратегія держави у сфері етнонаціонального розвитку

Серед багатьох чинників, які позбавляють перспективу етнокультурної гомогенізації українського суспільства, вирішальне місце має зайняти державна політика у сфері етнонаціонального розвитку. Стратегія української держави у цій сфері визначена передовсім Конституцією України, у преамбулі якої йдеться про те, що "Український народ – це громадяни України усіх національностей". Тим самим у правовому відношенні всі елементи етнонаціональної структури мають однакові права.

Зрозуміло, стратегія держави у сфері етнонаціонального розвитку, у тому числі щодо збереження поліетнічного й формування полікультурного характеру українського суспільства, повинна спиратися на досконалі механізми впровадження правничих засад державної етнополітики та

досконалу управлінську систему.

За даними останнього перепису населення, який відбувся 2001 р., в Україні проживають представники понад 130 етносів. За час, що минув після 1989 р., кількість як українців, так і інших національностей зумовлювали не тільки процеси природного відтворення населення. Незалежній Україні довелося стикнутися з різноспрямованими та різнохарактерними міграційними процесами.

Найчастіше в суспільній свідомості із поняттям “міграція” пов’язують негативні асоціації. Насправді, ми є сучасниками й очевидцями втечі людей з “гарячих точок” колишнього СРСР і з країн, де діють диктаторські режими, переселень, спричинених іншими форс-мажорними обставинами, підвищення криміногенності у зв’язку з нелегальною міграцією іноземців тощо. Проте міграція населення має й інші виміри.

До зміни місця мешкання людей спонукає бажання покращити умови життя та праці, знайти ширші життєві перспективи. Свобода пересування належить до найважливіших прав людини, найвагоміших гуманістичних цінностей. Україна задекларувала це право в Конституції, в інших законодавчих актах. Це ознака демократичного відкритого суспільства, що принципово відрізняє його від вимушеної самоізоляції тоталітарних часів. Міграційні потоки, які спостерігалися в Україні впродовж останнього часу, умовно можна поділити на дві групи. До першої з них належать ті, які сягають своїм корінням у радянське минуле.

Насамперед до них треба віднести масову репатріацію українців і вихідців з України інших національностей, які через різні причини, не завжди добровільно, опинилися поза її межами, повернення на Батьківщину репресованих і депортованих за часів тоталітаризму.

До другої групи можна зарахувати ті міграційні потоки, які мають ознаки включення України у світові міграційні процеси й такі, що виникли внаслідок більшої її відкритості до світу.

Це – імміграція в Україну, транзитна міграція через її територію іноземців, еміграція громадян України в “далеке зарубіжжя”. Важливо зауважити, що еміграція з України не викликана напруженістю етнонаціональних відносин чи політичною нестабільністю, тобто немає вимушеного характеру, а є суто економічною.

Таким чином, міграційні процеси 1990-х роках у цілому, репатріація українців і кримських татар, приплив населення з тих пострадянських країн, де розгорілися військові конфлікти, а також відносно активна еміграція представників деяких національностей зокрема, позначилися на кількості лише окремих, невеликих у кількісному плані, етнічних груп. Водночас загальна композиція етнічного складу населення України від часу перепису населення 1989 р. залишилася практично незмінною.

2.3. Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства

Із здобуттям Україною незалежності всі етнічні спільноти, що мешкають на її території, стали інтегральними складовими багатонаціонального українського народу. Це, власне, етнічні українці, які дали державі свою назву, визначили в основному відповідно до території свого кількісного переважання кордони України й становлять майже три чверті її населення, етнічні росіяни та представники багатьох інших національностей. Етнонаціональну структуру українського суспільства, згідно зі ст. 11 Конституції України, становлять: українська нація, корінні народи, національні меншини.

Щоправда, на думку багатьох дослідників, поняття “корінний народ” безпідставно потрапило в законодавчі документи України, оскільки воно досі юридично не визначене і, скажімо, за традиційним сприйняттям корінних народів у міжнародній практиці, не може бути застосоване в українському контексті. Якщо ж брати за основну ознаку визначення поняття “корінний народ” відсутність державного утворення поза межами України, то на такий статус в Україні можуть претендувати гагаузи, караїми, кримські татари та кримчаки. Певні відмінності спостерігаються також і у сприйнятті поняття “етнічна (національна) меншина”. На відміну від багатьох європейських поліетнічних країн згідно з концепцією визначення поняття у нашій країні до меншин можна зарахувати практично представників усіх етносів, які нині проживають в Україні. Зокрема, згідно з Законом України “Про національні меншини в Україні” “до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою”. Дискусії останніх років (на теоретичному і практичному рівнях), аналіз реалізації прав національних меншин в інших поліетнічних країнах (наприклад, Угорщина, Словаччина) спонукає до більш чіткого визначення критеріїв, за якими можна було б представників тих чи тих етносів України зараховувати до національних меншин. Зокрема, йдеться про їхній кількісний склад, тривалість проживання на даній території тощо.

Ведучи мову про елементи етнонаціональної структури, на сьогодні ми б запропонували визначити їх таким чином: український етнос (українська етнонація); етнічні групи – серед них з невизначеним статусом (корінні народи/національні меншини) і національні меншини; представники окремих етносів. При цьому доцільно зробити кілька зауважень. Український етнос – найчисленніша етнічна спільнота України (понад 37,5 млн). Щодо етнічних груп з невизначеним статусом, то до них можна віднести гагаузів (близько 32 тис.), караїмів (близько 1200). Виходячи з норм міжнародного права та практики його реалізації до національних меншин в Україні є підстави, на наше переконання, зараховувати такі етнічні групи населення: росіяни (понад 8,3 млн); білоруси (понад 275 тис.); молдовани

(понад 258 тис.); болгари (понад 204 тис.); угорці (понад 156 тис.); румуни (понад 150 тис.); поляки (понад 144 тис.); євреї (понад 100 тис.); вірмени (близько 100 тис.); греки (понад 91 тис.); роми (понад 47 тис.); азербайджанці (приблизно 45 тис.); грузини (близько 34 тис.); німці (понад 33 тис.); литовці (понад 7 тис.); словаки (понад 6 тис.); чехи (близько 6 тис.); естонці (понад 2,8 тис.).

Інші громадяни України не відповідають визначеним вище критеріям і ми б їх класифікували як представників етносів, поділяючи на групи представників етносів і окремих представників етносів. Останнє зумовлено їхньою кількістю – від кількох тисяч до 2-3 осіб. Зауважимо також, що у багатьох етнічних спільнот населення України існують внутрішньоетнічні групи – субетнічні утворення, які внаслідок різних причин зберігають свої специфічні риси культури, діалектні особливості мови та самоназву (мікроетнонім). Це, зокрема, в українців - бойки, гуцули, лемки, литвини, поліщуки, русини; такі групи існують також серед греків, молдован, ромів, угорців, поляків.

У період між переписами населення 1989 – 2001 рр. відбулися зміни, в ряді випадків – суттєві, у кількісних вимірах основних елементів етнонаціональної структури українського суспільства. Якщо загальну кількість українців обидва переписи зафіксували практично на одному й тому самому рівні - приблизно 37,5 млн осіб, то друга за чисельністю етнічна спільнота України - росіяни - протягом тринадцяти міжпереписних років скоротилася на понад 3 млн чоловік (від 11 355 582 осіб у 1989 р. до 8 334 141 осіб у 2001 р.), або більш ніж на 26 % від сукупності росіян в Україні наприкінці 1980-х років. Унаслідок цього питома вага росіян в етнонаціональній структурі України зменшилася майже на 5 %. Таке кількісне зменшення російської етнічної спільноти в Україні менше за все пов'язане з виїздом відповідної кількості її членів за межі держави на постійне проживання в інші країни. Головна причина – зміна етнічної ідентифікації певною кількістю росіян в Україні. Водночас скорочення майже на 383 тис. осіб, або на 78,7 % (від 486 326 осіб у 1989 р. до 103 591 осіб у 2001 р.) єврейської етнічної спільноти зумовлено саме еміграцією переважної більшості її членів до Ізраїлю, а також до країн Західної Європи та в США. Це призвело до того, що за ознакою кількості євреї в Україні серед усіх етнічних спільнот перемістилися з третього на чотирнадцяте місце.

Чинник еміграції, передовсім на історичні батьківщини, відіграв не останню роль у скороченні в міжпереписний період кількості білорусів (від 440 045 осіб у 1989 р. до 275 763 у 2001 р.), поляків (від 219179 осіб у 1989 р. до 144130 осіб у 2001 р.) і чехів (від 9122 осіб у 1989 р. до 5917 осіб у 2001 р.) в Україні. Разом з тим у цей самий період спостерігався суттєвий кількісний приріст деяких етнічних спільнот України, які належать до основних елементів її етнонаціональної структури.

Так, чисельність кримських татар унаслідок повернення з місць депортації збільшилася від 46 807 осіб до 248193 осіб; як результат

кримськотатарська етнічна спільнота за кількісною ознакою перемістилася з чотирнадцятого на п'яте місце, а її питома вага серед населення України зросла від 0,1 % до 0,5 %. З урахуванням того, що практично всі кримські татари проживають у Криму, їхня питома вага серед населення півострова досягла 12 %.

Останній всеукраїнський перепис населення відобразив певне кількісне збільшення етнічних спільнот румунів (від 134 825 осіб у 1989 р. до 150 989 осіб у 2001 р.), азербайджанців (від 36 961 осіб у 1989 р. до 45 176 осіб у 2001 р.), грузинів (від 23 540 осіб у 1989 р. до 34 199 осіб у 2001 р.) і суттєве чисельне зростання вірменської етнічної спільноти (від 54 200 осіб у 1989 р. до 99 894 осіб у 2001 р.).

Таким чином, хоча за ознакою кількості основних елементів вертикаль етнонаціональної структури українського суспільства за тринадцять міжпереписних років певною мірою видозмінилась, загалом її конфігурація з цього погляду виявила тенденцію до стійкості.

Проте етнонаціональна структура, як і будь-яка соціальна структура, складається не тільки з основних елементів, які, стабільно відтворюючись, забезпечують наступність і порядок у розвитку суспільства. До цієї структури належать і, так би мовити, неусталені елементи, які ми позначаємо поняттям "представники окремих етносів". Вік цих елементів значно коротший. Для деяких з них характерна стрибкоподібна динаміка чисельності, оскільки такі елементи виникають і зникають насамперед унаслідок новітніх міграційних процесів, до яких активно залучена Україна. Скажімо, кількість етнічних груп збільшилася в Україні за період між 1989–2001 рр. майже в 480 разів (від 2 осіб до 959 осіб), іжорців – у понад 90 разів (від 9 осіб до 812 осіб), ескімосів – у 51 раз (від 3 осіб до 153 осіб), в'єтнамців – у більш ніж 8 разів (від 472 осіб до 3850 осіб), курдів – також у більш ніж 8 разів (від 238 осіб до 2088 осіб).

Системоутворюючим елементом етнонаціональної структури українського суспільства є, поза всяким сумнівом, українська етнонація. Саме вона виконує функцію демографічної та етнічної основи цього суспільства. Перепис 2001 р. ще раз підтвердив, що українці кількісно переважають в усіх регіонах держави за винятком Автономної Республіки Крим, становлячи в цілому 77,8 % населення України. Це досить високий показник етнічної однорідності й водночас вагомий аргумент для віднесення України до держав з поліетнічним складом населення, а не до типових поліетнічних країн, в яких, як приміром у Росії, структурними одиницями є цілісні автохтонні етноси, конституйовані у формі національної державності в складі Російської Федерації.

Ще одна надзвичайно важлива функція, що її здійснює українська етнонація, – це функція основного генератора державотворення.

Особлива роль української нації в утворенні Української держави знайшла своє відображення, зокрема, в Основному Законі України, в преамбулі якого говориться, що Конституція приймається Верховною Радою

України, “спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення”.

Серед інших першорядних функцій української нації слід також назвати функцію основного носія державної мови. Згідно з переписом населення 2001 р., мову своєї національності вважають рідною 85,2 % українців. З урахуванням того, що частка українців становить в етнонаціональній структурі українського суспільства 77,8 % й беручи до уваги певний відсоток українізованих осіб з числа національних меншин, загалом українську мову вважають рідною 67,5% населення України. Зауважимо, однак, що реальна етномовна ситуація в Україні є набагато складнішою, ніж її відображає наведена офіційна статистика.

Українська мова як державна ще не набула необхідного поширення в усіх її функціональних виявах і на всій території України. Суспільний і побутовий престиж української мови не є адекватним її виражальним можливостям та високому рівню розвитку.

Якщо говорити про функції меншинного сегменту етнонаціональної структури, то слід насамперед мати на увазі функції утвердження мовного розмаїття і культурного плюралізму в українському суспільстві, а також розширення і поглиблення міжнародних зв'язків України внаслідок зацікавленості в цьому, зокрема, етнічних батьківщин відповідних меншин.

Функції властиві не тільки елементам системи, але й самій системі. При цьому функції системи є інтегрованим результатом функціонування її елементів. Головна функція етнонаціональної структури в етнологетерогенному суспільстві полягає в тому, щоб забезпечувати в ньому стабільність і міжнаціональний мир.

Адже поліетнічність може не тільки служити джерелом соціального і культурного збагачення, але, у разі відсутності раціональної конфігурації, розбалансування етнонаціональної структури суспільства, нерідко призводить до конфліктів на етнічному ґрунті, що супроводжуються насильством і руйнуванням, викликають у відповідь дії репресивного характеру, ставлять під загрозу єдність держав, на території яких вони відбуваються, і створюють небезпеку втягнення в них сусідніх країн.

Таким чином, визначальними рисами етнонаціонального розвитку України є, з одного боку, процеси етнічного відродження української нації та інших етнічних спільнот, утвердження їх як сталих структурних компонентів українського суспільства, а з другого – їх інтеграція й формування поліетнічної української політичної нації. Важливою складовою цих процесів є інтенсифікація зв'язків з історичною батьківщиною представників зарубіжного українства, залучення їх до державотворчих процесів в Україні.

2.4. Сутність і засади етнополітики держави

Етнічне – невідривний вимір людського співжиття. В умовах поліетнічності населення України її етнонаціональна політика є важливою складовою гуманітарної політики держави в цілому. Це пов'язано з тим, що консолідація українського суспільства й тим самим зміцнення української державності можливі лише за умови створення сприятливих умов для розвитку всіх етнічних спільнот, оптимального врахування їхніх інтересів.

Саме такий підхід покладено в основу державної етнонаціональної політики України, яку слід розглядати як систему заходів, спрямованих на регулювання міжетнічних відносин у державі. Метою цієї політики є забезпечення міжнаціональної злагоди та усунення чинників міжетнічних конфліктів у суспільстві шляхом оптимального врахування інтересів і створення сприятливих умов для розвитку української нації, корінних народів і національних меншин; відновлення прав та інтеграція в українське суспільство осіб, депортованих у минулому за національною ознакою; сприяння забезпеченню національно-культурних та інших потреб зарубіжного українства. Зміст етнонаціональної політики України можна визначити як міжнаціональну злагоду в умовах етнічної розмаїтості.

Етнонаціональна політика базується на принципах нерозривності прав людини й прав національностей; рівності конституційних прав і свобод і рівності перед законом усіх громадян незалежно від їхнього етнічного походження; гарантуванні повної та рівноправної участі громадян України різних національностей у всіх сферах життя українського суспільства; розв'язанні етнополітичних суперечностей і конфліктів мирними засобами.

Сутність, пріоритети й мета державної етнонаціональної політики України повною мірою відповідають Конституції України та міжнародним правовим актам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Окремим надзвичайно важливим напрямом державної етнонаціональної політики є мовна політика, від виваженості якої значною мірою залежить стабільність міжнаціональних відносин у державі, мир і злагода в суспільстві. Мовна політика, що становить систему поглядів, принципів і пріоритетів щодо етномовного розвитку країни, виходить з потреби забезпечення розвитку України як суверенної демократичної держави, консолідації українського народу, а також створення такої суспільної атмосфери, яка б унеможливлювала будь-які ускладнення чи конфлікти на мовному ґрунті. Важливою умовою цього є реалізація загальнонаціональних інтересів у сфері культурно-мовного будівництва та якнайповніше задоволення мовних потреб усіх етнічних спільнот України. В основі мовної політики лежить принцип оптимізації мовних відносин в Україні, за яким українська мова як державна змогла б реалізувати свою державотворчу й консолідуючу роль і утвердитися як основний засіб функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України одночасно зі створенням

умов для вільного розвитку й функціонування російської та інших мов національних меншин.

Отже, основними напрямками державної етнонаціональної політики України є:

- забезпечення рівних конституційних прав і свобод та рівності перед законом усіх громадян незалежно від їхнього етнічного походження;
- гарантування повної та рівноправної участі громадян України, які належать до різних етнічних спільнот, у всіх сферах життя українського суспільства;

- забезпечення розвитку культури української нації;

- визнання багатоетнічного характеру українського суспільства й підтвердження права всіх його членів на збереження та популяризацію своєї культурної спадщини;

- оцінення внеску етнічних спільнот у розвиток українського суспільства;

- підтримання атмосфери взаєморозуміння та взаємодії між усіма складовими етнонаціональної структури українського суспільства – українською нацією, корінними народами та національними меншинами;

- розв'язання етнополітичних суперечностей і конфліктів мирними засобами;

- стимулювання визнання й поваги всього українського суспільства до культур, релігій, традицій і звичаїв усіх національностей, які мешкають в Україні;

- забезпечення всебічного розвитку та функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України;

- гарантування вільного розвитку, використання й захисту російської мови, мов інших національних меншин України;

- сприяння закордонному українству у збереженні та розвитку національної культури, мови, традицій і звичаїв на основі міжнародного права та національного законодавства країн його мешкання;

- визнання прав осіб, депортованих за національною ознакою, на добровільне повернення до України, сприяння їх інтеграції в українське суспільство.

До основних ланок механізму реалізації державної етнонаціональної політики України належать:

- 1) чинне законодавство, зокрема довгострокові державні програми, спрямовані на прогнозування й регулювання етнонаціональних процесів в Україні, та спеціальні програми, що стосуються конкретних напрямів реалізації державної етнонаціональної політики України;

- 2) спеціально уповноважені інституції в органах центральної виконавчої влади та інші органи виконавчої влади;

- 3) громадські організації національних меншин, дорадчі та консультативні органи з представників громадських організацій національних

меншин, які їх делегують;

4) міжнародне співробітництво з іноземними державами та відповідними міжнародними організаціями для використання їхнього потенціалу, зокрема фінансового, для реалізації цілей державної етнонаціональної політики України.

За відносно короткий термін розвитку України як незалежної держави було налагоджено досить ефективні механізми вияву та узгодження інтересів етнічних спільнот, а також вироблення з урахуванням цих інтересів проектів та управлінських рішень у сфері державної етнонаціональної політики.

Значною мірою саме завдяки зваженій державній етнонаціональній політиці Україні впродовж усього періоду її незалежності вдалося уникнути драматичних міжнаціональних конфліктів, що розгорілися в цей час у багатьох пострадянських та інших країнах. Нинішня етнополітична ситуація в Україні визначається, передусім, логікою розвитку етнонаціональних процесів, відправним пунктом яких стало проголошення незалежності нашої держави: тривають етнокультурне відродження й консолідація корінної української нації, корінних народів і національних меншин, структурування останніх як сталих елементів українського суспільства та активних суб'єктів етнополітичного життя, спостерігаються позитивні зрушення, пов'язані з розширенням сфери функціонування української мови як державної та утвердження у свідомості громадян усіх національностей своєї належності до української політичної нації.

Звичайно, і в цій сфері життя нашої держави є чимало проблем. Одні з них закономірно породжуються бурхливими, але не завжди синхронними для різних етнічних спільнот процесами їх етнонаціонального відродження, що потребує уважного врахування та досягнення оптимального балансу їхніх інтересів, створення, з одного боку, сприятливих умов для розвитку всіх національностей, а з другого - для їх інтеграції в єдину українську політичну націю. Інші зумовлені інерцією процесів, що відбуваються в етнонаціональній сфері як відносно автономній підсистемі суспільства, зокрема труднощами в подоланні низки деформацій, нагромаджених у попередній бездержавний період нашого існування.

І все ж, за даними дослідження, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології АПН України, ймовірність виникнення міжнаціональних конфліктів в Україні оцінюється лише в 1,1 бала за 10-бальною шкалою. "Найгарячішою" точкою є Крим, де ймовірність виникнення таких конфліктів становить 4,3 бала, тобто і в автономії ситуація є далекою від критичної.

Слід зазначити, що етнонаціональна політика України, зокрема забезпечення в нашій країні прав національних меншин, неодноразово отримували позитивну оцінку офіційних представників і експертів Ради Європи, ОБСЄ та ООН.

Державна етнонаціональна політика, як уже зазначалося, реалізується через довгострокові державні програми, спрямовані на регулювання

етнонаціональних процесів у цілому, а також через спеціальні програми, які стосуються конкретних напрямів етнополітики, зокрема повернення та облаштування депортованих осіб, допомоги та взаємодії з українською діаспорою тощо.

Фінансове й матеріально-технічне забезпечення реалізації заходів державної етнополітики здійснюється за рахунок Державного бюджету України. Відповідальність за їх виконання покладається на відповідні органи виконавчої влади всіх рівнів, координуючим центром яких є Державний комітет України у справах національностей та міграції, що взаємодіє з національними товариствами.

Таким чином, сутність етнонаціональної політики держави полягає в забезпеченні міжнаціональної злагоди та усуненні чинників міжетнічних конфліктів у суспільстві шляхом оптимального врахування інтересів і створення сприятливих умов для розвитку української нації, корінних народів і національних меншин; відновлення прав та інтеграція в українське суспільство осіб, депортованих у минулому за національною ознакою; сприяння забезпеченню національно-культурних та інших потреб закордонного українства. Зміст етнонаціональної політики України можна визначити як міжнаціональну злагоду в умовах етнічної розмаїтості.

Резюме

1. Довгий час визначальним у формуванні етнонаціональної ситуації був фактор підлеглості й обмеження можливостей розвитку української етнічної спільноти, як і інших спільнот, які мешкали на цих територіях майбутньої єдиної Української держави.

2. Після об'єднання всіх українських земель в єдиний етносоціальний організм (1945 р.) у складі Радянського Союзу відбувалися певні статусні зміни елементів його етнонаціональної структури: румуни, угорці, чехи знову перетворилися у меншинні етнічні групи; українці стали ще більш численною етнічною спільнотою, однак не домінуючою в усіх соціальних виявах; росіяни поступово почали займати панівні, домінуючі позиції по всій території України, таким чином закріплюючи статус підлеглості усіх інших етнічностей.

3. Від початку 1990-х років українці перетворюються в домінуючу етнічну спільноту, а представники інших етносів - в усталені компоненти цієї структури.

4. Стратегія української держави у сфері етнонаціонального розвитку визначена передовсім Конституцією України, у преамбулі якої йдеться про те, що "Український народ – це громадяни України усіх національностей".

5. Міграційні потоки, які спостерігалися в Україні впродовж останнього часу, умовно можна поділити на дві групи: ті, які сягають своїм корінням у радянське минуле (масова репатріація українців і вихідців з України інших національностей, які через різні причини не завжди

добровільно опинилися поза її межами, повернення на Батьківщину репресованих та депортованих за часів тоталітаризму) і ті, що виникли внаслідок більшої її відкритості до світу. Це імміграція в Україну, транзитна міграція через її територію іноземців, еміграція громадян України в “далеке зарубіжжя”.

6. Етнонаціональну структуру українського суспільства згідно зі ст. 11 Конституції України становлять українська нація, корінні народи, національні меншини.

7. Системоутворюючим елементом етнонаціональної структури українського суспільства є українська етнологія. Вона виконує функцію демографічної та етнічної основи цього суспільства, виступає основним генератором державотворення і є основним носієм державної мови.

8. Головна функція етнонаціональної структури в етногетерогенному суспільстві полягає в тому, щоб забезпечувати в ньому стабільність і міжнаціональний мир.

9. В умовах поліетнічності населення України її етнонаціональна політика є важливою складовою гуманітарної політики держави в цілому, оскільки консолідація українського суспільства і тим самим зміцнення української державності можливі лише за умови створення сприятливих умов для розвитку всіх етнічних спільнот, оптимального врахування їхніх інтересів.

10. Окремим надзвичайно важливим напрямом державної етнонаціональної політики є мовна політика - система поглядів, принципів і пріоритетів щодо етномовного розвитку країни, яка виходить з потреби забезпечення розвитку України як суверенної демократичної держави, консолідації українського народу, а також створення такої суспільної атмосфери, яка б унеможливила будь-які ускладнення чи конфлікти на мовному ґрунті.

11. Етнонаціональна політика реалізується через довгострокові державні програми, спрямовані на регулювання етнонаціональних процесів у цілому, а також через спеціальні програми, які стосуються конкретних напрямів етнополітики, зокрема повернення та облаштування депортованих осіб, допомоги та взаємодії з українською діаспорою тощо.

Тема 3. Формування та реалізація державної політики щодо зарубіжного українства

3.1. Нормативно-правова база державної політики щодо зарубіжного українства.

3.2. Програмно-цільові засади реалізації державної політики щодо зарубіжного українства.

3.3. Інституційно-функціональне забезпечення співпраці із зарубіжним українством.

3.1. Нормативно-правова база державної політики щодо зарубіжного українства

Унаслідок різних історичних обставин політичного та соціально-економічного характеру поза межами України опинилися мільйони етнічних українців і вихідців з України. З набуттям незалежності Україна стала центром згуртування українців усього світу.

Уперше про українців за межами Батьківщини в офіційних документах було згадано в Декларації про державний суверенітет України, прийнятій Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р., у восьмому розділі якої “Культурний розвиток” проголошувалося: “Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами республіки”.

Реальним наповненням вимог цього положення Декларації, яка протягом наступних кількох років була єдиним документом, що віддзеркалював позицію держави стосовно закордонних українців, стали двосторонні та багатосторонні договори.

У своєму виступі на Конгресі українців незалежних держав колишнього СРСР, що відбувся в Києві 22–23 січня 1992 р. з метою обговорення питань, що постали перед українською спільнотою в нових історичних умовах, Президент України наголосив на тому, що уже в перших міждержавних угодах, у документах про утворення співдружності незалежних держав захист прав національних меншостей визнано однією з першорядних проблем. З огляду на те, що створення інфраструктури для забезпечення культурно-освітніх та інформаційних потреб українців, насамперед у державах колишнього СРСР, відбувається лише завдяки зусиллям українських культурних товариств, чого явно недостатньо, вперше зайшла мова про необхідність розроблення спеціальної державної програми.

Разом з тим виступи учасників Конгресу, в тому числі й офіційних осіб, мали переважно емоційний характер і лише деякі з них містили конкретні рекомендації. Не було конкретних пропозицій і в резолюції конгресу.

Переважно емоційний характер мав і перший Всесвітній форум українців, що відбувся 21–24 серпня 1992 р.

Важливим етапом формування правової бази державної політики щодо закордонного українства слід вважати прийняття Конституції України, яка проголосила “...задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави”, одним із завдань держави (ст. 12).

Нині встановлення та інтенсифікація зв'язків із закордонним українством є важливою складовою державної етнополітики – системи заходів, спрямованих на формування політичної злагоди українського

суспільства при збереженні його етнічної розмаїтості шляхом утвердження рівноправних відносин і гармонійної взаємодії представників різних етносів, оптимального врахування їхніх інтересів і створення сприятливих умов для їхнього розвитку.

Дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо забезпечення прав національних меншин у своїй державі, Україна докладає активних зусиль, щоб аналогічним чином були захищені права зарубіжних українців у країнах їхнього проживання. На основі загальноновизнаних норм міжнародного права, власних законів і законів країн розселення українців держава розвиває зв'язки з українською діаспорою, піклується про забезпечення її національно-культурних, освітніх, інформаційних та інших потреб як бази збереження самобутності українства, створює необхідні умови для розширення взаємовигідного співробітництва із зарубіжними українцями в різних сферах діяльності, сприяє участі української діаспори в будівництві української держави. Водночас політика щодо діаспори враховує те, що її представники є громадянами інших країн і майбутнє діаспорних громад пов'язано передусім з їхньою добровільною інтеграцією в політичне та соціально-економічне життя країн проживання.

Такими є засадничі підходи до здійснення державної політики щодо закордонного українства. У становленні цієї політики Україною пройдено ряд, на жаль, не завжди послідовних кроків, які у своїй сукупності й сформували чинне нині правове поле взаємовідносин з діаспорними громадами, визначили головні напрями та основні завдання стосовно розвитку взаємодії з ними.

Дієвим поштовхом до зростання активності у сфері розвитку взаємодії з українцями зарубіжжя став III Всесвітній форум українців, який відбувся 18–20 серпня 2001 р. у Києві під гаслом: “У майбутнє – в ім'я України”.

Виступаючи перед учасниками форуму глава держави наголосив, що багатомільйонна українська діаспора Заходу і Сходу – це та частина нашого народу, яка ще залишається здебільшого відчуженою від Української держави, її неосновним політичним, культурним, інтелектуальним, а почасти й економічним ресурсом. Відтак – це немала втрата для України і наш великий гріх перед зарубіжними співвітчизниками.

За висловом Президента України, ми не маємо активної і послідовної державної політики в цій сфері. Щоправда, постанов, концепцій і програм не бракувало. Вони були сповнені добрих намірів, але переважав декларативний характер без достатніх організаційно і фінансово забезпечених механізмів реалізації.

“Думається, що наша нинішня зустріч і критика, яка на ній, безумовно, пролунає, висловлені пропозиції та рекомендації змусять усіх нас задуматися над історичною вагою проблем світового українства і нададуть потужного імпульсу їх розв'язанню.

Нам треба, нарешті, спромогтися на цілеспрямовану, довготривалу,

стратегічно осмислену і повсюдну підтримку українських діаспор як носіїв української культури, мови, духовності, як репрезентантів нашого національного імені, як доказ реальної і багатогранної присутності українства у світі. Це багатство форм буття нації - наше надбання, наша цінність. Але це і світове багатство, цінність людської цивілізації загалом, що співзвучно з сучасним розумінням світовим співтовариством фактора етнічного та культурного розмаїття, усієї значущості збереження і шанування людських особистих та групових відмінностей за наростання процесів глобалізації.

Усе це ми повинні зрозуміти і на державному рівні, і в масштабах суспільства, політичних партій, наукових та культурних інституцій. Має бути соціальне замовлення на таку політику, яка перетворила б формулу “світове українство” з політичного гасла на вагомий і незаперечний чинник національного буття та майбуття”, – підсумував Президент України.

Ця теза була широко розвинута під час пленарного засідання і тематичних секційних засідань у таких напрямках: культурологія, освітньо-виховна робота, науково-технологічна діяльність, інформаційна безпека, економіка, екологія, медицина, право, політологія та інші. У резолюції форуму було констатовано, що в Україні немає спеціального самостійного державного органу, який би послідовно реалізовував політику у сфері взаємодії з українською діаспорою. Через ці організаційно-управлінські, а також матеріальні проблеми неефективно виконуються відповідні програми.

Наступним нормативно-правовим документом у сфері державної політики щодо закордонного українства став Закон України “Про правовий статус закордонних українців”, прийнятий Верховною Радою України у березні 2004 р. Закон, який набрав чинності у жовтні 2004 р., передбачає надання статусу закордонного українця особам, які є громадянами інших держав або особами без громадянства, мають українське етнічне походження або є вихідцями з України й підтвердили своє бажання набути статус відповідними документами. Слід зауважити, що в основу визначення терміна “закордонний українець” (ст. 1) покладено норми Конституції України, в преамбулі якої український народ визначається як громадяни України усіх національностей. Таким чином, на статус зарубіжного українця можуть претендувати не лише особи, які мають етнічне українське походження, а й ті, хто походить з України. При цьому всі претенденти повинні досягти 16-річного віку й мають бути громадянами інших держав, або особами без громадянства й проживати поза межами України. Під українським етнічним походженням розуміється належність особи або її предків до української нації та визнання нею України батьківщиною свого етнічного походження.

Особа, котра виявила бажання набути статус закордонного українця, подає письмову заяву встановленого зразка (за формою, затвердженою Кабінетом Міністрів України): на території України – до Міністерства закордонних справ України, а за кордоном – до дипломатичних установ України. До заяви додаються паспорт або документ, що його замінює; документи чи свідчення громадян України, закордонних українців чи

громадських організацій закордонних українців, які підтверджують українське етнічне походження або походження з України. До цих документів може бути додано характеристику-клопотання громадської організації української діаспори, членом якої є заявник.

Рішення про надання, відмову в наданні або припинення статусу закордонного українця приймає спеціально утворена при Кабінеті Міністрів України Національна комісія з питань закордонних українців у термін до 90 днів з дня реєстрації заяви в Комісії. До складу Національної комісії входять представники центральних органів виконавчої влади, народні депутати України (за згодою), представники Адміністрації (нині Офіс) Президента України, а також громадських організацій, які опікуються питаннями закордонних українців, з правом дорадчого голосу.

Однак реально закон почав діяти лише у квітні 2006 р., коли було затверджено новий персональний склад Комісії і відбулося її перше засідання. У зв'язку з цим набуття правового статусу закордонного українця відбувається дуже повільними темпами.

Останнім (за часом прийняття) документом у цій сфері стала Національна концепція співпраці із закордонними українцями, затверджена Указом Президента України від 13 жовтня 2006 р. № 875. Цей нормативно-правовий акт складається з чотирьох розділів:

- «Загальні положення та мета Концепції»;
- «Здійснення державної політики щодо закордонних українців»;
- «Національні інтереси України у співпраці із закордонними українцями»;

Основні напрями діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо співпраці із закордонними українцями і спрямований на "...реалізацію положень Конституції України, ...сприяння забезпеченню прав та інтересів закордонних українців, а також визначає напрями діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування в цій сфері".

Інколи до нормативно-правової бази, що регулює відносини України та закордонного українства, зараховують низку інших документів. Міністерство закордонних справ України, наприклад, до них відносить Закон України "Про національні меншини в Україні", Декларацію прав національностей, Закон України "Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України "Про правовий статус закордонних українців", "Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі", Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації тощо. Разом із підзаконними актами, прийняття яких продиктовано, зокрема, Законом України "Про правовий статус закордонних українців" ("Про утворення Національної комісії з питань закордонних українців", "Про затвердження Порядку оформлення і видачі посвідчення закордонного українця") і документами, терміни дії

яких закінчилися (Національна програма “Закордонне українство” на період до 2005 року) станом на 4 квітня 2006 р. (травень 2007 р., база більше не оновлювалася) воно нарахувало 32 “законодавчих акти, що регулюють взаємодію України із закордонним українством”, що навряд чи є правомірним, оскільки більшість із згаданих документів у кращому разі стосується цього опосередковано.

Щодо договірно-правової бази, то тут слід назвати кілька важливих документів, які закладають основи вирішення питань етнокультурного й соціально-політичного розвитку українців, які проживають за межами України. Це - Договір про основи добросусідства і співробітництва між Україною та Угорщиною, підписаний у травні 1993 р.; Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, підписаний 31 травня 1997 р.; Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією, підписаний 2 червня 1997 р., а також низка міжвідомчих договорів.

Згідно з цими документами кожна з держав-учасниць зобов’язується забезпечити на своїй території етнокультурний розвиток, реалізацію прав і свобод відповідним національним меншинам, чому присвячені окремі статті договорів. Зокрема, у ст. 12 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією фіксується, що “Високі Договірні сторони” забезпечують захист етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин на своїй території і створюють умови для заохочення цієї самобутності.

Кожна з Високих Договірних Сторін гарантує право осіб, що належать до національних меншин, індивідуально або разом з іншими особами, які належать до національних меншин, вільно висловлювати, зберігати і розвивати свою культуру, не зазнаючи будь-яких спроб асиміляції всупереч їх волі.

Високі Договірні Сторони гарантують право осіб, які належать до національних меншин, повністю й ефективно здійснювати свої права людини і основні свободи і користуватися ними без будь-якої дискримінації і в умовах повної рівності перед законом.

Високі Договірні Сторони сприятимуть створенню рівних можливостей і умов для вивчення української мови в Російській Федерації та російської в Україні, підготовки педагогічних кадрів для викладання на цих умовах у освітніх закладах і надаватимуть з цією метою рівноцінну державну підтримку”. Найбільшою за обсягом і найдетальніше виписаною статтею в Договорі про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією є ст. 13, присвячена захисту прав осіб, які належать до національних меншин.

Питання забезпечення прав української громади за кордоном постійно порушуються під час переговорів між представниками органів влади України та держав-партнерів. Крім зазначених вище, Державним комітетом України у справах національностей та міграції були підготовлені

проекти угод про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, між Україною та Узбекистаном; Україною та Естонською Республікою; Україною та Республікою Білорусь; Україною та Латвійською Республікою; Україною та Грузією; Україною та Казахстаном.

Крім цього, низку документів було підготовлено різними центральними органами виконавчої влади. Серед них, зокрема, проекти угод між Україною та Російською Федерацією, Естонською Республікою, Латвійською Республікою про сприяння добровільному переселенню українців і захист їхніх прав, підготовлені Держкомнацміграції.

Таким чином, на сьогодні в Україні немає активної і послідовної державної політики щодо закордонних українців. Щоправда, постанов, концепцій і програм не бракує. Вони були сповнені добрих намірів, але в них переважає декларативний характер без достатніх організаційно і фінансово забезпечених механізмів реалізації.

3.2. Програмно-цільові засади реалізації державної політики щодо зарубіжного українства

Уперше завдання налагодження зв'язків і розвитку співробітництва між Україною й українською діаспорою, створення надійного й ефективного механізму міжнародно-правового захисту інтересів зарубіжних українців, розв'язання комплексу проблем їхнього духовно-культурного життя знайшли відображення в Державній програмі “Українська діаспора на період до 2000 року”. Вона була затверджена 22 січня 1996 р. постановою Кабінету Міністрів України № 119.

Багатоаспектний комплекс завдань, що постав перед Україною у справі налагодження та розвитку взаємовідносин з українською діаспорою, зумовив потребу в розробленні й реалізації заходів цієї Програми, метою якої було сприяння правовому захисту українців, що проживають за кордоном, розв'язання проблем їхнього національно-культурного відродження, розвиток співпраці з діаспорою у різних сферах життя, залучення її до процесу державотворення в Україні, забезпечення добровільного повернення етнічних українців на Батьківщину. Програма складалася з п'яти розділів: “Організаційно-правові засади співробітництва з українською діаспорою”, “Духовно-культурний взаємообмін”, “Забезпечення освітніх потреб української діаспори”, “Розвиток соціально-економічного співробітництва”, “Міграційна політика”, в яких містилися конкретні шляхи втілення зазначених принципів.

Організаційно-правовими засадами співробітництва з українською діаспорою було передбачено забезпечення прав українських меншин, створення оптимальних можливостей для задоволення їхніх соціальних і культурно-освітніх, інформаційних та інших потреб у процесі укладання міжнародних договорів. Практика міжвідомчих угод про галузеве співробітництво здійснювалася з урахуванням інтересів української діаспори. Передбачалося широке використання можливостей ООН, ОБСЄ,

Ради Європи, інших інституцій та міжнародних неурядових організацій з метою сприяння правовому захисту українців, які проживають за кордоном. Особливу увагу було приділено питанням відкриття консульських установ у місцях компактного проживання українців, полегшення візового режиму, регіональному співробітництву прикордонних областей.

У рамках духовно-культурного взаємообміну з діаспорою було передбачено створення в місцях компактного проживання українців за кордоном культурно-інформаційних центрів, надання їм організаційної, методичної та іншої допомоги, розроблені спеціальних програм наукових досліджень з питань українознавства. На виконання Програми здійснено спільні з діаспорою культурно-мистецькі заходи, надавалася допомога в створенні колективів художньої самодіяльності, навчанні та стажуванні їх керівників у кращих колективах України, розвивалися культурно-шефські зв'язки на рівні областей, міст, районів.

Низкою положень визначалися механізми задоволення потреб діаспори в друкованих виданнях, шляхи наукової співпраці та інформаційного забезпечення тощо.

Одним із головних завдань Програми став розвиток української освіти в діаспорі. Відповідно до цього були розроблені довготермінові програми галузевого співробітництва, вивчалися освітні потреби закордонних українців, проводився обмін досвідом. Було створено відповідний підрозділ у Міносвіти України. Започатковано прийом до навчальних закладів нашої держави представників української діаспори. Запроваджені курси з підготовки і перепідготовки викладачів ВНЗ із діаспори. Реалізовані заходи щодо належного забезпечення необхідною навчально-методичною літературою тощо.

Програма була зорієнтована на сприяння розвитку соціально-економічного співробітництва, зокрема встановленню партнерських зв'язків суб'єктів підприємницької діяльності України з відповідними структурами української діаспори.

Міграційна політика, згідно з Програмою, розроблялася на засадах сприяння поверненню на Батьківщину українців, які свого часу опинилися за межами України внаслідок політичних репресій, масових переслідувань і депортацій. Було започатковано створення інформаційного банку даних про українців, що бажають повернутися, та розроблена основа схеми можливого їх розселення.

Реалізація Державної програми засвідчила, що закладені в неї концептуальні засади та конкретні заходи були в цілому актуальними, відповідали реальній потребі підтримки української діаспори з боку України.

Важливим результатом дії Програми слід визнати закладення міжнародної правової бази захисту українців зарубіжжя. Питання забезпечення прав української національної меншини постійно порушувалися під час переговорів між представниками державних органів

України та держав-партнерів і закріплювалися в міждержавних, міжурядових та міжвідомчих угодах. Зокрема, тільки в 1996 р. було укладено та підготовлено до укладання понад 15 міждержавних і галузевих угод. Так, наприклад, 19 лютого 1996 р. між Міністерством України у справах національностей та міграції і Департаментом національних відносин при Уряді Республіки Молдова було підписано Угоду про співробітництво з питань національних відносин. 25 лютого 1997 р. аналогічну угоду було укладено між Державним комітетом України у справах національностей та міграції і Департаментом з регіональних проблем і національних меншин при Уряді Литовської Республіки, а 24 жовтня 1997 р. - між Держкомнацміграції та Міністерством Російської Федерації у справах національностей та федеративних відносин. Крім того, велися переговори щодо укладання подібної угоди з Міністерством у справах народів Республіки Саха (Якутія), але, на жаль, позитивного результату з огляду на низку різних обставин досягнуто не було.

Після реорганізації Державного комітету України у справах національностей та міграції, який був координатором реалізації Програми, в Департамент при Міністерстві юстиції в 1999 р. вона фактично припинила свою дію (достроково).

Наступна Національна програма “Закордонне українство” на період до 2005 р. була затверджена Указом Президента України за підсумками III Всесвітнього Форуму українців (24 вересня 2001 р. № 892). Тоді ж було відновлено статус Державного комітету України у справах національностей та міграції.

Певний час Програма була основним нормативно-правовим документом, що визначав конкретні напрями впровадження державної політики закордонного українства. До її втілення були залучені центральні та місцеві органи виконавчої влади, громадські організації, наукові установи відповідно до специфіки своєї діяльності.

Програма спрямована на підтримку та розвиток зв'язків з українцями, які проживають за межами України, сприяння збереженню їх етнічної ідентичності, залучення до участі в процесах, що відбуваються в Україні, шляхом концентрації зусиль у цій сфері органів виконавчої влади України та створених у державі і за її межами громадських організацій українців.

Метою Програми було визначено:

- забезпечення комплексного підходу до розвитку зв'язків з українцями, які проживають за межами України, конкретизація напрямів, у яких здійснюються ці зв'язки, відповідно до пріоритетів і завдань, що постали на сучасному етапі;

- вироблення дійових механізмів підтримки українців, які проживають за межами України, насамперед у державах, що утворилися на території колишнього СРСР, де триває процес самоорганізації українських громад і створюється інфраструктура для задоволення культурних, інформаційних, мовних та освітніх потреб українців;

– збереження і залучення інтелектуального потенціалу українців, які проживають за межами України, для налагодження та зміцнення взаємовигідного економічного, політичного та культурного співробітництва України з іноземними державами;

– піднесення престижу України у світі.

Основні завдання Програми:

– створення належних умов для збереження українцями, які проживають за межами України, етнічної ідентичності, задоволення їх національно-культурних та мовних потреб;

– сприяння вирішенню питання про надання Україною відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права правового статусу українцям, які проживають за межами України та не є її громадянами;

– створення механізмів широкого залучення потенціалу українців, які проживають за межами України, до процесів розвитку України та інших процесів, що відбуваються в державі;

– зміцнення зв'язків органів державної влади та організацій, які беруть участь у реалізації державної політики України щодо українців, які проживають за межами держави, з громадськими організаціями українців в іноземних державах, а також з органами іноземних держав, до компетенції яких належать питання міжнаціональних відносин;

– сприяння поглибленню співробітництва між створеними в Україні та за її межами громадськими організаціями українців;

– підтримка ініціатив, спрямованих на збереження, розвиток і зміцнення етнічної самобутності українців, які проживають за межами України;

– сприяння поширенню в Україні культурних здобутків українців, які проживають за межами держави;

– сприяння українцям, які проживають за межами України, у їх поверненні на історичну батьківщину.

Програма складалася з восьми розділів:

– розвиток правових засад співробітництва з українцями, які проживають за межами України;

– організаційно-координаційна діяльність;

– науково-освітнє співробітництво;

– інформаційно-видавнича діяльність;

– культурно-мистецькі взаємини;

– економічне співробітництво;

– молодіжне та спортивно-туристичне співробітництво;

– сприяння репатріації.

Кожен з розділів містив конкретні заходи. Серед них, зокрема, такі: укладення міжнародних договорів України про співробітництво з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, з Грузією, Республікою Узбекистан та Естонською Республікою; вирішення проблемних питань, що виникли внаслідок переселення українців з Польщі

в 40-х років ХХ ст.; упровадження міжнародного досвіду у сфері забезпечення мовних і культурних прав українців, які проживають за межами України, а також здійснення співробітництва з міжнародними організаціями з метою сприяння захисту прав українських меншин в іноземних державах; продовження роботи змішаних міжурядових комісій з питань забезпечення прав національних меншин (українсько-угорська, українсько-румунська і українсько-словацька) і створення нових комісій із цих питань; проведення у 2005 р. IV Всесвітнього форуму українців; поетапне відкриття консульських установ України у місцях компактного проживання українців за кордоном; сприяння діяльності громадських організацій українців, які проживають за межами України; надання науково-методичної допомоги навчальним закладам за кордоном, у яких здійснюється навчання української мови; здійснення фундаментальних досліджень стану та тенденцій розвитку української мови за кордоном і публікація їх результатів; підготовка та перепідготовка науково-педагогічних і педагогічних кадрів з українознавчих дисциплін і предметів (українська мова, українська література, історія України, соціологія, етнологія, українська культура тощо) для вищих навчальних закладів за кордоном і шкіл у місцях компактного проживання українців за кордоном, у тому числі шляхом організації відповідних курсів на базі вищих навчальних закладів України; сприяння діяльності та надання допомоги недільним школам української діаспори, зокрема у містах Льєж-Серен (Королівство Бельгія), Софія (Республіка Болгарія), Нові Сад (Сербія та Чорногорія), Афіни (Греція), Загреб (Республіка Хорватія), Прнявор (Боснія і Герцеговина); сприяння діяльності кафедр української мови та українознавства вищих навчальних закладів за кордоном, а також відкриттю таких кафедр у Будапештському та Дебреценському університетах (Угорська Республіка), Вільнюському університеті (Литовська Республіка); збільшення обсягів мовлення Всесвітньої служби радіо України на держави СНД, Східної і Центральної Європи, Північної і Латинської Америки та Австралійський Союз шляхом поновлення роботи Миколаївського та Львівського радіопередавальних центрів і завершення будівництва антенної системи "Великий промінь"; регулярне транслювання теле- та радіопрограм супутниковими каналами зв'язку на держави СНД, Східної, Центральної і Західної Європи, передбачити в роботі національного каналу супутникового мовлення трансляцію програм українського телебачення та радіо на країни компактного проживання українців; висвітлювати у засобах масової інформації правове становище українців, які проживають за межами України, та створити на Першому національному каналі телебачення телепередачу "Вікно в український світ"; створити умови для забезпечення передплати та розсилання українських друкованих засобів масової інформації українським громадам за кордоном відповідно до їх запитів; сприяти відкриттю українських культурно-інформаційних центрів у Республіці Молдова, Литовській Республіці, Республіці Болгарія, Греції, Республіці Польща, у регіонах Російської Федерації та Українського

культурного центру в Королівстві Бельгії (м. Брюссель); організувати та провести в 2003 і 2005 роках фестиваль мистецтв українського зарубіжжя “Український спів у світі”; сприяти роботі українських культурних центрів і осередків української діаспори, зокрема у містах Сочі, Новосибірську (Російська Федерація), Перхтольдсдорфі (Австрійська Республіка), Ташкенті (Республіка Узбекистан); забезпечити реалізацію в 2005 р. українсько-канадського проекту “Молодь та здоров’я”.

На жаль, унаслідок різних обставин багато запланованих заходів так і залишилися на папері.

Черговим нормативно-правовим документом у сфері взаємодії із закордонним українством стала “Програма облаштування осіб з числа закордонних українців, що повертаються в Україну, на період до 2010 року”. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. № 1573, вона спрямована “на розв’язання соціально-економічних, політико-правових і культурно-освітніх проблем, пов’язаних з поверненням на історичну батьківщину закордонних українців, і визначає завдання органів виконавчої влади щодо їхнього розселення та облаштування”. Проте вона фактично залишається декларацією про наміри, оскільки коштів на її реалізацію в законах про державні бюджети 2005, 2006, 2007 роки не передбачалося.

26 липня 2006 р. постановою Кабінету Міністрів України затверджено “Державну програму співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року” (постанова № 1034), одним із основних завдань якої визначено: “...удосконалення законодавства з питань співпраці із закордонними українцями та посилення захисту їх законних інтересів у державах постійного чи тимчасового проживання” [82].

Програма містить вісім розділів, серед яких і “Розвиток правових засад співробітництва із закордонними українцями”. Більшість його складових (усього розділ містить дев’ять пунктів) спрямовано на двосторонню міжнародну співпрацю України: на державному чи регіональному рівнях.

Однак є й науково-теоретичні напрями роботи, зокрема п. 1.4. “Продовжувати вивчення міжнародного досвіду щодо забезпечення мовних, освітніх і культурних прав національних меншин з метою застосування його у практичній роботі” серед виконавців якого (МЗС, Держкомнацміграції), на жаль, не знайшлося місця Національній академії державного управління при Президентіві України.

Таким чином, для успішного досягнення певної мети в будь-якій сфері державної політики потрібні щонайменше три складові: законодавче забезпечення діяльності, ефективна організаційно-функціональна структура та матеріально-технічне забезпечення. Першу складову ми щойно розглянули, спробуємо проаналізувати другу.

3.3. Інституційно-функціональне забезпечення співпраці із зарубіжним українством

Ініціатором, основним розробником і координатором виконання Державної програми “Українська діаспора на період до 2000 року”, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України 22 січня 1996 р., виступало Міністерство України у справах національностей та міграції, у структурі якого функціонував відділ у справах української діаспори. У ході чергової реорганізації системи органів виконавчої влади у вересні 1996 р. Міннацміграції було перетворено в Державний комітет у справах національностей та міграції, в структурі якого вперше для організації роботи з українською діаспорою було утворено окремий підрозділ - Управління у справах української діаспори. Це сприяло запровадженню системних підходів до здійснення відповідної роботи у загальнодержавних масштабах.

З метою координації діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, залучення наукових установ і творчих організацій, громадських об'єднань до співробітництва з українською діаспорою та виконання Державної програми “Українська діаспора на період до 2000 року” Кабінет Міністрів України постановив утворити Міжвідомчу координаційну раду з питань співробітництва з українською діаспорою (далі – Міжвідомча рада; постанова від 23 вересня 1996 р. № 1160).

Вона складалася з голови ради (за посадою – Віце-прем'єр-міністр України з питань гуманітарної політики), заступників голови (за посадами - Міністр закордонних справ, голова Державного комітету у справах національностей та міграції, голова ради товариства “Україна”) і членів Міжвідомчої ради за таким переліком тогочасних посад: керівник Управління у справах української діаспори Державного комітету у справах національностей та міграції (секретар Міжвідомчої ради), перший заступник Міністра економіки, перший заступник Міністра праці, перший заступник Міністра зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі, перший заступник Міністра юстиції, заступник Міністра культури та мистецтв, заступник Міністра освіти, заступник Міністра інформації, заступник Міністра внутрішніх справ, заступник Міністра зв'язку, заступник Міністра соціального захисту населення, заступник Міністра оборони, заступник Міністра фінансів, перший заступник голови Державного комітету у справах національностей та міграції, заступник голови Державного комітету з фізичної культури і спорту, заступник голови Держтелерадіо, заступник голови Держмиткому, заступник голови Держкомкордону, віце-президент Національної академії наук (за згодою), головний вчений секретар Академії педагогічних наук (за згодою), заступник голови Київської міської державної адміністрації, відповідальний працівник апарату Кабінету Міністрів України, який веде питання, пов'язані з роботою з українською діаспорою, провідні фахівці та вчені в галузі українознавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (2 особи, за згодою).

Міжвідомча рада стала постійно діючим органом Кабінету Міністрів України з такими основними завданнями:

- координація діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, пов'язаної з питаннями співробітництва з українською діаспорою;
- сприяння центральним та місцевим органам виконавчої влади, науковим установам і громадським об'єднанням у виконанні Державної програми “Українська діаспора на період до 2000 року”;
- узагальнення матеріалів і аналіз виконання Державної програми “Українська діаспора на період до 2000 року”, розроблення пропозицій та рекомендацій щодо шляхів її реалізації;
- подання інформації Кабінету Міністрів України про порядок виконання заходів, пов'язаних з роботою української діаспори, підготовка відповідних пропозицій.

Упродовж 1996–1999 років відбувалися щорічні засідання Міжвідомчої ради, на яких причетні до цієї сфери структури звітували про виконану роботу. Попри представницький персональний склад і визнання рішень Міжвідомчої ради обов'язковими для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, її статус не передбачав наявності постійно діючого виконавчого апарату з відповідними організаційно-розпорядчими повноваженнями, що унеможлиблювало практичну координацію міжвідомчої взаємодії та не сприяло ефективному втіленню в життя прийнятих рішень.

Певного імпульсу пошукам ефективних механізмів взаємодії української діаспори й України, а відтак реалізації державної політики в цьому напрямі надав II Всесвітній форум українців, що відбувся 20–25 серпня 1997 р. в Києві (перший подібний захід пройшов у 1992 р. на хвилі емоційного піднесення і суттєвого впливу на формування державної політики не мав).

Форум став значною подією не лише для України, але й для всього світового українства й пройшов під гаслом “У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття”. Під час пленарного засідання було обговорено найбільш актуальні проблеми й перспективи внутрішнього життя України та її зовнішньої політики, проаналізовано розвиток світового українства за останні п'ять років. Велике значення для оптимізації механізмів реалізації державної політики щодо української діаспори мали дискусії та конкретні пропозиції, висловлені під час проведення тематичних секцій:

- “Збереження етнічної ідентичності, проблеми та перспективи розвитку української освіти та культури”;
- “Роль діаспори в розбудові економічних зв'язків України з державами поселення”;
- “Формування інформаційного простору України та українська діаспора”; “Екологія, охорона здоров'я та українська медицина”;
- “Досвід та перспективи наукових взаємообмінів між Україною та діаспорою”; “Український жіночий рух та проблеми української родини”;
- “Організаційно-правові засади діяльності світового українства” та

круглих столів:

- “Світове українство: політичні проблеми і завдання”; “Україна ХХІ століття очима молоді”;
- “Духовне єднання українських церков”;
- “Національна безпека України та роль її Збройних сил”; “Українська мова в колі світових мов”;
- “Сьогоднішні проблеми українських часописів”; “Проблеми створення енциклопедії сучасної України”; “Українська діаспора та український спорт”;
- “Взаємодія і взаємодопомога благодійних організацій українців у світі”.

На форумі було відзначено велику заслугу української діаспори в утворенні незалежної України, її міжнародному визнанні та стабілізації в системі геополітичних відносин. Новий етап у розвитку світового українства потребує винайдення нових підходів до розв’язання проблем, що постають на цьому шляху, визначення нових пріоритетів, вироблення нової тактики. Оцінюючи перспективи розвитку світового українства, делегати форуму наголошували, що відтепер вони пов’язані передусім із розвитком української держави. Тому, не полишаючи допомоги діаспорі, а навпаки, нарощуючи цю допомогу, особливо східній діаспорі, основні свої зусилля українці світу повинні спрямувати на розв’язання проблем становлення України як демократичної, правової, духовно багатой і процвітаючої держави. Такої держави, яка посяде гідне місце серед країн світового співтовариства і стане справжнім духовним центром і серцем українства.

Форум закликав використати значний інтелектуальний потенціал української діаспори для розбудови взаємовигідних економічних, політичних і культурних зв’язків України із зарубіжними державами, утвердження українського імені, піднесення престижу України й українства у світі.

Делегати підкреслили, що забезпечення духовних запитів українців за кордоном має стати державною турботою України, її громадських і творчих організацій, а також інституцій та урядів тих держав, в яких живуть українці.

За результатами форуму Президент України видав доручення, яким зобов’язав міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, причетні до розвитку зв’язків з українською діаспорою, проаналізувати хід виконання відповідних програм і вжити заходів щодо прискорення їх реалізації. Дорученням було передбачено, зокрема, подальше зміцнення культурних зв’язків з діаспорою – проведення взаємних мистецьких акцій, покликаних пропагувати українську державність, сприяти поширенню об’єктивної інформації про Україну. Поставлено було також завдання налагодити систему конкретної допомоги східній діаспорі у збереженні мови, розвитку національної освітньої мережі, засобів масової інформації та спрощення візового режиму для представників української діаспори.

Проте після ліквідації в ході адміністративної реформи 1999 р. Державного комітету України у справах національностей та міграції в структурі центральних органів виконавчої влади не залишилося самостійної

установи, яка б більш-менш комплексно опікувалася діаспорною проблематикою. Держдепартамент у складі Міністерства юстиції, на який було перетворено Держкомнацміграції, не міг належно виконувати цих функцій з об'єктивних причин. Така ситуація юридично тривала до вересня 2001 р. - часу утворення згідно з Указом Президента України від 13 вересня 2001 р. № 836 Державного комітету України у справах національностей та міграції, а фактично - до квітня 2002 р., коли в його структурі почало діяти Управління у справах української діаспори та міжнародних зв'язків.

Серед завдань Управління було: участь у розробленні основних напрямів державної політики у сфері співробітництва з українцями, які проживають за межами держави, та у її реалізації; сприяння задоволенню національно-культурних, освітніх потреб, збереженню та розвитку етнічної самобутності українців, які проживають за межами держави, а також зміцненню їх зв'язків з Україною; узагальнення практики застосування законодавства та підготовка пропозицій щодо нормативно-правового регулювання у сфері зв'язків з українцями, які проживають за межами держави. Фактично ж цю роботу забезпечував відділ у справах української діаспори (чотири штатні одиниці).

Чергові зміни в інституційному забезпеченні співпраці із зарубіжним українством відбулися після помаранчевої революції. Відтоді центр ваги в цій ділянці етнополітики України було перенесено в Міністерство закордонних справ. Проте остаточно окремий підрозділ – Управління з питань закордонного українства (11 штатних одиниць) вдалося сформуванати лише в квітні 2006 р.

Крім МЗС нині співпрацю з українцями за кордоном забезпечують: сектор з питань релігій, міжнаціональних відносин та зарубіжного українства, Управління гуманітарної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України (дві штатні одиниці), відділ з питань культури етносів України та української діаспори Міністерства культури і туризму (шість штатних одиниць), сектор з питань закордонних українців Держкомнацміграції (дві штатні одиниці). Звичайно, не всі ці вакансії заповнені співробітниками. Не існує й окремо виділених посадових одиниць для роботи із закордонними українцями в структурі дипломатичних представництв України навіть у країнах з численною українською діаспорою. Ці функції покладені на дипломатів, які відповідають за співпрацю в гуманітарній сфері, так би мовити, – факультативно.

Таким чином, утворення та реорганізація структур, що опікувалися б питаннями закордонних українців, здебільшого залежали від глибини розуміння цієї проблематики керівництвом центральних органів виконавчої влади. Наслідком цього стала не лише відсутність цілісної системи інституційного забезпечення взаємодії із зарубіжним українством, суттєві прогалини у чинному законодавстві у цій сфері, а й посилення асиміляційних процесів у діаспорному середовищі.

Резюме

1. Уперше про українців за межами Батьківщини в офіційних документах було згадано в Декларації про державний суверенітет України, прийнятій Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р., у восьмому розділі якої “Культурний розвиток” проголошувалося: “Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами республіки”.

2. Важливим етапом формування правової бази державної політики щодо зарубіжного українства слід вважати прийняття Конституції України, яка проголосила “...задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави”, одним із завдань держави (ст.12).

3. Нині встановлення та інтенсифікація зв'язків із зарубіжним українством є важливою складовою державної етнополітики - системи заходів, спрямованих на формування політичної злагоди українського суспільства при збереженні його етнічної розмаїтості шляхом утвердження рівноправних відносин і гармонійної взаємодії представників різних етносів, оптимального врахування їхніх інтересів і створення сприятливих умов для їхнього розвитку.

4. Дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо забезпечення прав національних меншин у своїй державі, Україна докладає активних зусиль, щоб аналогічним чином були захищені права зарубіжних українців у країнах їхнього проживання.

5. Згідно із Законом України “Про правовий статус закордонних Українців”, прийнятим Верховною Радою України у березні 2004 р., зарубіжний українець - це особа, яка є громадянином іншої держави або особа без громадянства, має українське етнічне походження або є за походженням з України й підтвердила своє бажання набути статус зарубіжного українця відповідними документами.

6. Національна концепція співпраці із зарубіжними українцями затверджена Указом Президента України від 13 жовтня 2006 р. № 875 і спрямована на “...реалізацію положень Конституції України, ...сприяння забезпеченню прав та інтересів закордонних українців, а також визначає напрями діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування у цій сфері”.

7. Уперше завдання налагодження зв'язків і розвитку співробітництва між Україною й українською діаспорою, створення надійного й ефективного механізму міжнародно-правового захисту інтересів зарубіжних українців, розв'язання комплексу проблем їхнього духовно-культурного життя знайшли відображення в Державній програмі “Українська діаспора на період до 2000 року”. Вона була затверджена 22 січня 1996 р. постановою Кабінету Міністрів України № 119.

8. Національна програма “Закордонне українство” на період до 2005 р.

затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2001 р. № 892 й спрямована на підтримку та розвиток зв'язків з українцями, які проживають за межами України, сприяння збереженню їх етнічної ідентичності, залучення до участі в процесах, що відбуваються в Україні, шляхом концентрації зусиль у цій сфері органів виконавчої влади України та створених у державі і за її межами громадських організацій українців.

9. “Програма облаштування осіб з числа закордонних українців, що повертаються в Україну, на період до 2010 року” затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. № 1573 й спрямована “на розв’язання соціально-економічних, політико-правових і культурно-освітніх проблем, пов’язаних з поверненням на історичну батьківщину зарубіжних українців, і визначає завдання органів виконавчої влади щодо їхнього розселення та облаштування”. Проте вона фактично залишається декларацією про наміри, оскільки коштів на її реалізацію в законах про державні бюджети 2005, 2006, 2007 роки не передбачалося.

10. 26 липня 2006 р. постановою Кабінету Міністрів України № 1034 затверджено “Державну програму співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року”, одним із основних завдань якої визначено: “...удосконалення законодавства з питань співпраці із закордонними українцями та посилення захисту їх законних інтересів у державах постійного чи тимчасового проживання”.

11. Становлення інституційно-функціонального забезпечення співпраці із зарубіжним українством відбувалося в кілька етапів: 1) 1996 – 1999 рр.; 2) 2001–2004 роки; 3) 2005 р. – і до цього часу характеризується непослідовністю, навіть хаотичністю дій.

12. У міжпереписний період (1989–2002 роки) кількість закордонної української громади скоротилася більше, ніж на п’ять мільйонів осіб.

Тема 4. Державні стандарти у сфері охорони здоров’я

4.1. Визначення, види та функції державних стандартів у сфері охорони здоров’я.

4.2. Види державних стандартів надання медичної допомоги.

4.1. Визначення, види та функції державних стандартів у сфері охорони здоров’я

Необхідність удосконалення управління галуззю охорони здоров’я, збереження її цілісності, підвищення ефективності функціонування з метою вирішення завдань щодо поліпшення здоров’я населення потребують спеціальних підходів та інструментарію, здатних забезпечити аналіз та об’єктивну оцінку різноманітності процесів, які відбуваються в системі охорони здоров’я.

Можливість одночасного вирішення усіх цих завдань дає універсальний метод управління - стандартизація. Стандартизація у сфері охорони здоров'я встановлює для загального і багаторазового застосування правила, вимоги, загальні принципи або характеристики стосовно діяльності або її результатів з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості.

Інакше кажучи, стандарт – це “еталонний тест” для досягнення відповідного рівня охорони здоров'я, який оснований на бажаних перевагах. Стандарти вважають моделями, які необхідно наслідувати і які можуть служити своєю чергою основою для порівнянь. Стандарти – завжди деякий вид основного рівня прийнятності. Згідно з рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи (2001р.) 13 стандартів мають бути обов'язковими для застосування і їх повинні дотримуватися в усіх випадках передбачених ситуацій.

Національні стандарти розробляються і використовуються в складному середовищі системи охорони здоров'я з її етичними, економічними, юридичними (правовими) та іншими аспектами; ці аспекти мають бути враховані у функціях національних стандартів кожної країни.

Функція 1. Підтримка рішень охорони здоров'я.

Національні стандарти можуть використовуватися для планування охорони здоров'я індивідуумів чи груп населення. Вони допомагають приймати рішення в галузі охорони здоров'я більш раціонально і прозоро, поліпшують якість лікування, підтримують пацієнтів щодо інформування з метою вибору відповідного методу лікування. Належним чином науково обґрунтована версія стандартів, з урахуванням освітнього і соціально-економічного статусу населення країни викладена мовою населення, яку воно може зрозуміти і використовувати, дає змогу пацієнтам робити відповідний вибір щодо їхніх проблем стосовно здоров'я. Громадяни повинні знати про існування стандартів, мати можливість опанувати їх і бути забезпеченими ними, коли перебуватимуть у ролі пацієнтів.

Функція 2. Використання в судових процесах.

Юридичний (правовий) статус стандартів – питання, яке часто порушується, оскільки державні стандарти затверджуються нормативними актами, то вони є юридичними (законними) правилами, обов'язковими для виконання.

Функція 3. Сприяння рентабельності допомоги.

Стимування вартості – одна з функцій стандартів, але це не первинна їх мета. Державні стандарти можуть використовуватися для того, щоб ідентифікувати і запобігати неефективним, застарілим і дорогим методам.

Однак активне виконання стандартів може призвести до збільшення медичних втручань, що потребуватиме асигнування додаткових людських і фінансових ресурсів.

Разом з тим неякісна допомога потребує в довгостроковій перспективі витрат набагато більших, ніж якісна, оскільки, наприклад, ускладнення

неефективно керованої допомоги на зразок сліпоті, ниркової недостатності й інсульту розвиваються у пацієнтів, що страждають на діабет та яким неякісно надана допомога. Стандарти повинні містити інформацію щодо вартості так само, як і щодо ефективності.

Функція 4. Поєднання медичної науки, практики й освіти.

Національні стандарти, які розроблені на основі використання якісних технологій охорони здоров'я, забезпечують важливий зворотний зв'язок з її постачальниками і споживачами і своєю чергою – з академічною медициною.

Стандарти займають важливе місце в навчальних планах студентів, аспірантів, докторантів і професіоналів, які продовжують навчання з питань охорони здоров'я. Освіта повинна включати критичне ставлення до медичних стандартів і здатність оцінити їх якість.

За рівнем і загальною ієрархією системи застосування стандарти в охороні здоров'я розподіляють на локальні, регіональні, національні, міжнародні.

За видами об'єктів стандартизації в охороні здоров'я стандарти класифікують таким чином:

- стандарти на ресурси охорони здоров'я;
- стандарти організації медичних служб і закладів (вимоги до системи організації ефективного використання ресурсів охорони здоров'я);
- технологічні стандарти (вимоги до процесу надання медичної допомоги);
- стандарти програм медичної допомоги (регламентують проведення заходів для окремих груп населення, об'єднаних за характером захворювання, віком, статтю, соціальним статусом, професією, умовами праці);
- медико-економічні стандарти (поєднують у собі стандарт діагностики, лікування спільно з вартістю медичної допомоги);
- комплексні стандарти (набір структурно-організаційних і технологічних стандартів, які регламентують діяльність певного медичного фаху чи служби).

Створення єдиної системи стандартизації в охороні здоров'я України спрямовано:

- на забезпечення стратегічного планування діяльності галузі;
- удосконалення управління галуззю;
- підвищення якості і безпеки медичних послуг, лікарських засобів і виробів медичного призначення;
- раціоналізацію використання фінансових, кадрових і матеріальних ресурсів;
- прискорення впровадження нових медичних технологій;
- інтеграцію вітчизняної охорони здоров'я у світове медичне співтовариство.

Державна політика у галузі стандартизації ґрунтується на засадах:

- державний контроль за розробленням і впровадженням стандартів у сфері охорони здоров'я;
- відповідальність місцевих органів виконавчої влади за дотримання вимог стандартів;
- наукова обґрунтованість та економічна доцільність стандартів і їх пріоритетів;
- відкритість і прозорість процедур розроблення і прийняття стандартів з урахуванням інтересів усіх заінтересованих сторін;
- фінансового забезпечення впровадження стандартів;
- відповідності стандартів законодавству та іншим нормативним актам, які стосуються питань діяльності галузі;
- доступності стандартів та інформації для користувачів;
- залучення громадськості до процесу стандартизації у сфері охорони здоров'я;
- дотримання міжнародних принципів стандартизації.

У процесі розроблення і реалізації національних стандартів в охороні здоров'я України беруть участь такі державні інституції:

1. Верховна Рада України: формує завдання з розроблення стандартів.
2. Президент України: визначає пріоритетні види стандартизації; контролює процес розроблення.

3. Кабінет Міністрів України: визначає відомства, що є відповідальним за розроблення стандартів, терміни розроблення; здійснює контроль за розробленням, впровадженням, використанням і фінансуванням стандартів у сфері охорони здоров'я.

4. Міністерство охорони здоров'я України: визначає порядок розроблення стандартів (установи-розробники, персональний склад розробників, умови розроблення, терміни розроблення); здійснює моніторинг за розробленням, впровадженням, використанням і фінансуванням стандартів в регіонах України.

5. Регіональні управління охорони здоров'я: розповсюджують стандарти серед підпорядкованих лікувально-профілактичних закладів; здійснюють моніторинг за їх впровадженням, використанням, фінансуванням в лікувально-профілактичних закладах. Таким чином, стандартизація є об'єктивно необхідним механізмом забезпечення розвитку галузі охорони здоров'я, що зумовлює її пріоритетність серед напрямів реформування системи охорони здоров'я. Держава здійснює управління розвитком стандартизації у сфері охорони здоров'я із залученням усіх його рівнів (вищого, центрального, регіонального).

4.2. Державні стандарти надання медичної допомоги

Державні соціальні стандарти. Розвиток стандартизації медичної допомоги в Україні розпочався наприкінці 90-х років минулого століття. За цей час у діяльність галузі охорони здоров'я впроваджено кілька видів

державних стандартів надання медичної допомоги:

- державні соціальні стандарти;
- медико-економічні стандарти за окремими профілями лікарських спеціальностей;
- клінічні протоколи надання медичної допомоги.

Стандарти – це мінімум, яким суспільство може бути розумною мірою задоволене, стандарти визнані як моделі для імітації. Але стандарти не завжди є тільки мінімально прийнятими. Мінімальні стандарти являють рівень прийнятності, нижче якого опускатися неприпустимо.

Таким чином, передбачено одночасне існування мінімального стандарту і бажаного, або оптимального стандарту. Мінімальні стандарти мають бути досяжними для всіх; оптимальні стандарти являють собою ступінь переваги, який може бути досягнутим. При підготовці та використанні стандартів дуже важливо з'ясувати, чи є вони мінімальними стандартами чи бажаними стандартами. Також слід звернути увагу на те, що оптимальні стандарти після деякого періоду часу можуть фактично стати мінімальними стандартами.

Мінімальні стандарти іноді ще називають соціальними стандартами. Залучення державних соціальних стандартів до системи соціального захисту відображує зростання ролі держави як суб'єкта соціальної політики на найбільш складних, переломних етапах розвитку суспільства. У перехідний період в умовах соціальних трансформацій роль держави в упорядкуванні соціальних процесів, зокрема у сфері охорони здоров'я, є вирішальною: саме цей суб'єкт соціальної політики має бути основним чинником на шляху об'єктивізації суб'єктивного (перетворення завдань соціальної політики в реальність).

Сутність державних соціальних стандартів у сфері охорони здоров'я полягає у тому, що це понятійна категорія галузі державного управління, яка має на увазі еталон, зразок, правила, вимоги, характеристики, які встановлені з метою гарантування безпеки, якості, економічності товарів, робіт і послуг, відповідно до яких необхідно планувати, здійснювати та оцінювати діяльність, спрямовану на задоволення суспільно важливих інтересів громадян у сфері охорони здоров'я.

Державні соціальні стандарти в сфері охорони здоров'я становлять комплекс заходів, спрямованих на створення системи соціальних амортизаторів суспільних ризиків щодо рівноправності громадян на отримання товарів та послуг медичного характеру, забезпечення соціальної справедливості громадян стосовно доступу та розподілу охорони здоров'я. Державні соціальні стандарти мають цільовий орієнтир, до якого слід прагнути з метою реалізації соціальної політики в охороні здоров'я, а разом з тим – це міра забезпечення соціальних гарантій членам суспільства.

Державні соціальні стандарти встановлюють якісні або кількісні характеристики соціального захисту, яких необхідно дотримуватися з метою задоволення потреб населення в охороні здоров'я. Категорії мінімуму засобів

для якісної охорони здоров'я громадян повинні бути вихідним пунктом при створенні державних соціальних стандартів. З цієї позиції соціальні стандарти - це професійно визнаний мінімальний обсяг послуг медичного призначення, спрямований на збереження життя і здоров'я населення.

Мета запровадження державних соціальних стандартів:

- встановлення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, які наведені в Конституції;
- визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації;
- обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери;
- використання при розробленні програм економічного і соціального розвитку.

Принципи формування державних соціальних стандартів:

- забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав та державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;
- законодавче встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
- диференційований за соціально-демографічними ознаками підхід до визначення стандартів;
- наукова обґрунтованість стандартів;
- гласність і громадський контроль при їх визначенні та застосуванні;
- урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту.

Види державних соціальних стандартів у сфері охорони здоров'я, які визначені у Законі України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III:

- гарантований рівень медичної допомоги громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я;
- стандарти надання медичної допомоги, що містять обсяг діагностичних, лікувальних та профілактичних процедур;
- показники якості надання медичної допомоги;
- стандарти пільгового забезпечення окремих категорій населення лікарськими засобами та іншими спеціальними засобами;
- стандарти забезпечення стаціонарною медичною допомогою;
- стандарти забезпечення медикаментами державних і комунальних закладів охорони здоров'я;
- стандарти санаторно-курортного забезпечення;
- стандарти забезпечення харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

Соціальні стандарти надання громадянам безоплатної медичної допомоги затверджені постановою Кабінету Міністрів України "Про

затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги” від 11 липня 2002 р. № 955 . Програму розроблено на підставі базових показників формування витрат на охорону здоров'я в бюджетах усіх рівнів.

Вона містить перелік видів та обсяги медичної допомоги, яка надається населенню безоплатно, нормативи фінансування охорони здоров'я на одного жителя, які забезпечують надання гарантованих обсягів медичної допомоги.

Згідно з Програмою до переліку видів безоплатної медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я віднесено:

- швидку і невідкладну медичну допомогу, яка надається на догоспітальному етапі станціями (відділеннями) швидкої медичної допомоги, пунктами невідкладної медичної допомоги при станах, що загрожують життю людини;

- амбулаторно-поліклінічну допомогу;

- стаціонарну допомогу у разі гострого захворювання і в невідкладних випадках, коли потрібні інтенсивне лікування, цілодобовий медичний нагляд і госпіталізація, у тому числі за епідемічними показаннями, допомога дітям, вагітним і породіллям, хворим за направленням медико-соціальних експертних комісій, лікарсько-консультативних комісій;

- невідкладну стоматологічну допомогу (у повному обсязі - дітям, інвалідам, пенсіонерам, студентам, вагітним, жінкам, які мають дітей віком до трьох років);

- долікарську медичну допомогу сільським жителям;

- санаторно-курортну допомогу інвалідам і хворим у спеціалізованих та дитячих санаторіях;

- утримання дітей у будинках дитини;

- медико-соціальну експертизу втрати працездатності.

Програма визначає нормативи та порядок установаження обсягів фінансування охорони здоров'я, необхідні для обрахунку коштів для компенсації витрат на надання безоплатної медичної допомоги, в розрахунку на одного жителя згідно з бюджетними асигнуваннями на охорону здоров'я, які щороку затверджуються Верховною Радою України.

У разі необхідності передбачено щорічний перегляд Програми в місячний термін після затвердження Державного бюджету України на відповідний рік з урахуванням обсягів асигнувань на охорону здоров'я, затверджених у державному бюджеті та врахованих при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами.

У табл. 4.1 наведено державні соціальні стандарти забезпечення населення стаціонарною медичною допомогою, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 640.

Перші державні стандарти надання медичної допомоги – “Тимчасові

галузеві уніфіковані стандарти медичних технологій діагностично-лікувального процесу стаціонарної допомоги дорослому населенню в лікувально-профілактичних закладах України” та “Тимчасові стандарти обсягів діагностичних досліджень, лікувальних заходів та критеріїв якості лікування дітей” – МОЗ затвердило наказом від 27 липня 1998 р. № 226.

Таблиця 4.1

Державні соціальні стандарти забезпечення населення ліжками для стаціонарного лікування

Назва регіону	Кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення
Вінницька	80
Волинська	80
Дніпропетровська	81
Донецька	82
Житомирська	81
Закарпатська	76
Запорізька	81
Івано-Франківська	76
Київська	81
Кіровоградська	79
Львівська	76
Миколаївська	80
Одеська	80
Полтавська	80
Рівненська	80
Сумська	80
Тернопільська	79
Харківська	80
Херсонська	79
Хмельницька	80
Черкаська	80
Чернівецька	79
Чернігівська	79
м. Київ	81
Україна	80

Зазначені стандарти стосуються виключно стаціонарної допомоги як найбільш дороговартісної у галузі та з огляду на першочерговість потреби

у ній хворих, що перебувають у важкому та середньої важкості станах.

Медико-соціальне призначення цих стандартів зумовив мінімально необхідний перелік медичних заходів для забезпечення належної якості допомоги. Ключовими критеріями формування стандартів стаціонарної допомоги були види захворювань відповідно до Міжнародної класифікації хвороб, відібрані висококваліфікованими фахівцями-експертами.

Для кожної нозології визначено перелік і кратність проведення видів обстеження та лікування з урахуванням необхідного рівня медико-санітарної допомоги, критерії якості лікування, середню тривалість перебування у стаціонарі.

На виконання Закону України “Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії” від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III затверджено державні соціальні стандарти надання медичної допомоги в амбулаторно-поліклінічних умовах.

Указані стандарти містять діагностичні дослідження і консультації, лікувальні та реабілітаційні заходи, заходи диспансерного обліку та профілактики, рівні надання медико-санітарної допомоги, критерії бажаного результату лікування, показання до госпіталізації.

Державні соціальні стандарти надання медичної допомоги в амбулаторно-поліклінічних умовах затверджені наказами МОЗ України від 28 грудня 2002 р. № 502, 503, 507, від 29 грудня 2003 р. № 620, від 5 травня 2003 р. № 191, спільним наказом Міністерства охорони здоров'я України та Академії медичних наук України від 31 грудня 2003 р. № 641/84 і наказом МОЗ України від 10 січня 2005 р. № 7.

Медико-економічні стандарти. У 2000 р. МОЗ України наказом від 22 листопада 2000 р. № 305 затвердило медико-економічні стандарти надання стоматологічної допомоги в закладах охорони здоров'я I, II, III системних рівнів медичного забезпечення.

Вони регламентують проведення діагностичних і лікувальних заходів при визначених нозологіях, уключаючи консультації фахівців, рентгенологічні та інші методи діагностики і лікування, оперативні втручання та процедури із зазначенням частоти й кратності їх призначення хворим залежно від перебігу захворювання та умов надання медичної допомоги.

Вітчизняні медико-економічні стандарти на сьогодні мають обмежене використання, оскільки затверджені тільки для лікарських спеціальностей стоматологічного профілю.

Подальшого поширення стосовно інших спеціальностей зазначений вид стандартів не набув у зв'язку з надто повільними темпами впровадження економічних важелів управління в галузі, які визначають попит на медико-економічний вид стандартів.

На сьогодні ці стандарти використовуються при проведенні взаєморозрахунків між медичними установами й страховими компаніями, для запобігання перевитрат ресурсів у лікувально-профілактичних

зкладах, для попередження необґрунтованого призначення дорогих діагностичних методів, малоефективних медикаментів, зайвих лікувальних процедур.

Клінічні протоколи. На виконання Доручення Президента України від 6 березня 2003 р. № 1-1/252 спільними робочими групами МОЗ і АМН України розробляються клінічні протоколи.

Клінічний протокол – одна з форм стандартів надання медичної допомоги, що являє комплекс чітко регламентованих у певному порядку заходів з надання медичної допомоги хворому при певному захворюванні, синдромі або в окремій клінічній ситуації, які спрямовані на забезпечення високої якості допомоги та ефективне використання ресурсів охорони здоров'я.

Протоколи формуються на основі моделей клінічних випадків. Вони визначають проведення заходів на всіх етапах медичної міграції пацієнтів, альтернативні схеми надання медичної допомоги, формуються на основі науково доведених даних про клінічну ефективність медичних технологій. У протоколах висвітлені заходи з організації медичної допомоги, дотримання яких забезпечить її високу якість і результативність.

Протоколи інформують лікаря про найбільш правильні дії в конкретних клінічних випадках, сприяють прискореному впровадженню новітніх досягнень у медичну практику.

Організація медичної допомоги населенню на основі використання протоколів створює ефективний механізм удосконалення якості лікувально-діагностичних і профілактичних заходів, сприяє раціональному використанню усіх видів ресурсів галузі, наближенню рівня медичної допомоги до кращих світових взірців.

Таким чином, систему стандартів надання медичної допомоги в Україні формують державні соціальні стандарти надання медичної допомоги, медико-економічні стандарти та клінічні протоколи.

Резюме

1. Пріоритетність розвитку державних стандартів у сфері охорони здоров'я зумовлена їх реальною можливістю сприяння підвищенню ефективності державного управління галуззю шляхом уніфікації вимог до діяльності галузі та її результатів, створення умов для ефективного використання фінансових, матеріальних, кадрових та інших ресурсів.

2. Усі рівні державного управління беруть участь у розвитку стандартизації у сфері охорони здоров'я.

Координуючу роль у реалізації державної політики у сфері стандартизації в охороні здоров'я України здійснює Міністерство охорони здоров'я.

3. У галузі охорони здоров'я впроваджуються різноманітні форми і види стандартів медичної допомоги, які відіграють роль інструменту державного

управління з удосконалення якості, ефективності та безпеки медичних товарів і послуг.

Стандарти мають враховувати соціальні, економічні, юридичні, етичні умови розвитку країни.

4. Найбільш витребуваними в умовах обмеженого фінансування охорони здоров'я є державні соціальні стандарти, які містять вимоги щодо забезпечення необхідного мінімуму якості (мінімальні соціальні стандарти).

Їх упровадження повинно дати можливість забезпечити реалізацію у суспільстві принципів рівності і справедливості щодо отримання медичної допомоги, збільшити доступність медичних послуг для населення, підвищити якість медичної допомоги.

5. В умовах достатнього рівня фінансування охорони здоров'я зростає актуальність клінічних протоколів надання медичної допомоги, які містять набір заходів щодо забезпечення максимально можливої якості (оптимальні стандарти медичної допомоги).

Змістовний модуль 2
ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ.
ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ТА ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН

Тема 5. Трансформація соціальної політики держави
та забезпечення соціальної спрямованості економічного
розвитку

5.1. Завдання розвитку українського суспільства та рівень життя населення.

5.2. Розвиток людського капіталу - стратегічний пріоритет державної політики.

5.3. Зміст соціальної політики на найближчу перспективу.

5.1. Завдання розвитку українського суспільства
та рівень життя населення

Однією з найважливіших соціальних категорій є рівень життя - забезпеченість населення необхідними матеріальними благами та послугами, досягнутий рівень їх споживання та ступінь задоволення раціональних потреб.

Розрізняють чотири ступеня рівня життя населення:

– добробут – користування благами, які забезпечують усебічний розвиток людини;

– нормальний рівень – раціональне споживання за науково обґрунтованими нормативами, яке забезпечує відновлення фізичних та інтелектуальних сил;

– бідність – споживання благ на рівні збереження працездатності як найнижчої межі відтворення робочої сили;

– злиденність – споживання мінімально необхідного за біологічними критеріями набору благ.

Система показників рівня життя характеризується також такими поняттями, як вартість і якість життя. “Вартість життя” – грошова оцінка товарів і послуг, фактично спожитих у середньому домогосподарстві протягом певного часу, які відповідають певному рівню задоволення потреб. Умови життя, праця та зайнятість, побут і довілля, стан здоров’я, рівень освіти, природне середовище тощо - характеристики, включення яких до трактування категорії “рівень життя” забезпечує перехід до “якості життя”. Основні складові якості життя населення - доходи населення, споживання матеріальних благ і послуг, умови життя, вільний час.

Магістральним шляхом розвитку українського суспільства є формування соціально орієнтованої, демократичної правової держави,

інтегрованої у світове господарство на засадах конкурентоспроможності національної економіки. На цьому шляху Україні належить вирішити низку стратегічних проблем, серед яких:

- низький рівень життя та надмірне майнове розшарування населення;
- подолання бідності, реформування системи соціального захисту й політики доходів;
- удосконалення системи соціального забезпечення та страхування;
- побудова сучасної конкурентоспроможної економіки; боротьба з безробіттям і напрями реструктуризації ринку праці;
- побудова сучасної конкурентоспроможної економіки.

Низький рівень життя широких верств населення у поєднанні із надмірним - за європейськими стандартами - майновим розшаруванням є чи не основною соціальною проблемою України. Таку невинуватено високу ціну платить суспільство за економічні трансформації.

Належного рівня життя не забезпечує навіть активна праця громадянина на благо суспільства. Наша країна залишається далеко позаду європейських країн за рівнем оплати праці: відставання за цим показником суттєво перевищує відставання за продуктивністю праці. Низькими є й показники, що характеризують частку заробітної плати у ВВП і собівартості продукції. Цей показник в останні роки становив менше 45 %, тоді як у країнах Європейського Співтовариства – у середньому 65 %. Оплата праці, яка становить основу доходів населення, залишається надто низькою для виконання її основних функцій, її міжгалузева диференціація – надто високою, а міжкваліфікаційні розбіжності – надмірними в галузях з високою оплатою праці і такими, що межують із зрівнялівкою, у галузях з низькою заробітною платою, передусім у бюджетній сфері.

Низькі стандарти оплати праці та відсутність безпосереднього зв'язку між заробітками та ефективністю праці впливають на зниження економічної і трудової активності. Домогосподарства, де є працюючі, піддаються більшому ризику бідності, ніж домогосподарства, джерелом існування всіх членів яких є соціальні трансферти. Близько 85 % бідних сімей - це сім'ї, в яких працює принаймні одна особа. Мінімально прийнятний рівень життя значній частині працюючого населення забезпечує додаткова зайнятість, яка досить часто не має нічого спільного з професією й кваліфікацією і є незареєстрованою.

Орієнтація політики оплати праці на низькооплачувані верстви населення реалізується передусім шляхом підвищення законодавчо встановленого мінімального розміру заробітної плати.

Високі регіональні розбіжності в оплаті праці, зумовлені галузевими відмінностями економіки регіонів і надмірною міжгалузевою диференціацією заробітної плати, створюють складні проблеми у забезпеченні єдиних національних стандартів рівня життя населення, подоланні бідності та

становленні середнього класу в країні. Через надмірні, порівняно з рівнем заробітної плати, ціни на оренду житла, вкрай обмеженими є можливості міжрегіонального перерозподілу робочої сили у регіони з більшим попитом на неї та вищою оплатою.

Посилення розшарування населення не відповідає вимогам наближення України до європейських стандартів рівня життя населення. В Україні формується розподіл населення за доходами, характерний не для країн Європейського Союзу, а для латиноамериканських країн, де основна частина населення концентрується в групі з низькими доходами, а розрив між багатими і бідними постійно зростає. Бідність залишається важкою економічною і соціальною проблемою суспільства. Від її масштабів і глибини, а також від ефективності методів державної політики подолання бідності значною мірою залежать можливості інтеграції України в Європейське Співтовариство.

Надмірне зростання соціальних трансфертів зруйнувало співвідношення між заробітною платою і соціальними трансфертами (рис. 5.1). Це вивело на перший план проблему фінансового забезпечення амбіційних соціальних орієнтирів. Незважаючи на суттєве зростання заробітної плати, а отже, і надходжень до Пенсійного фонду, останній відчуває нестачу фінансових ресурсів для виплати пенсій і значною мірою поповнюється за рахунок бюджетних коштів.

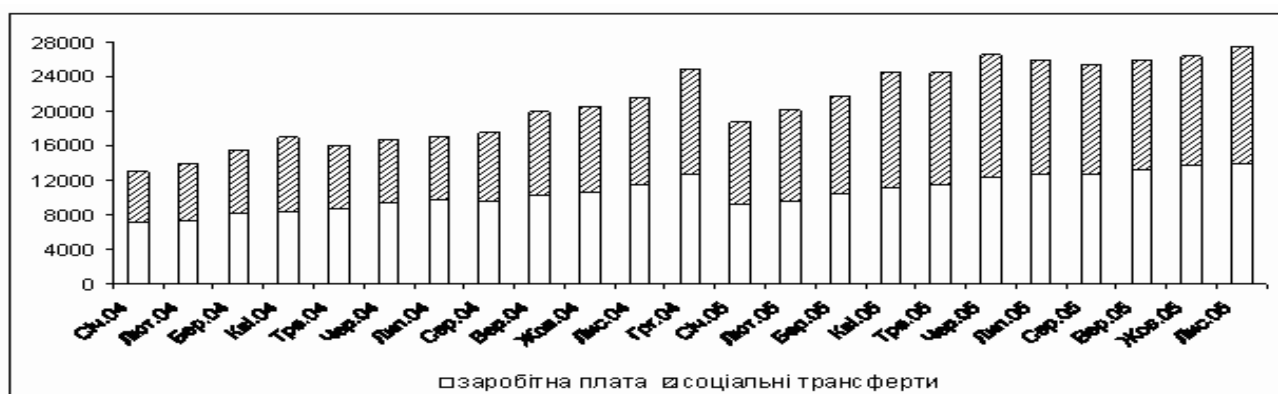

Рис. 5.1. Заробітна плата і соціальні трансферти населенню (млн грн)

Таким чином, стрижневим завданням розвитку українського суспільства є формування соціально орієнтованої, демократичної правової держави, інтегрованої у світове господарство на засадах конкурентоспроможності національної економіки.

5.2. Розвиток людського капіталу – стратегічний пріоритет державної політики

Головна мета сучасного суспільства – розвиток людини її власними

силами і для її блага. Зміст наведеної тези означає необхідність не надання гуманітарної допомоги нужденним верствам населення або нужденним країнам, а сприяння їхньому розвитку. Не суспільство існує для зростання ВВП, приборкання інфляції і формування бездефіцитного бюджету, а всі цілі досягаються для підвищення рівня життя населення, для забезпечення соціальної справедливості і суспільної стабільності.

Треба зазначити, що більшість принаймні індустріальних держав світу тією чи іншою мірою враховують цю ідею в своїй стратегії.

Основні пріоритети сучасної соціально-економічної стратегії демократичних держав:

1. Економічне зростання – забезпечення виробництва більшої кількості та кращої якості товарів, тобто зростання життєвого рівня народу.

2. Повна зайнятість – надання належної роботи всьому економічно активному населенню.

3. Економічна ефективність – максимальний результат витрат обмежених ресурсів.

4. Стабільний рівень цін.

5. Економічна свобода виробників і споживачів.

6. Справедливий розподіл прибутків, який протидіє різкому соціально-економічному розшаруванню суспільства і зuboжінню будь-яких його верств.

7. Економічна забезпеченість існування непрацездатних членів суспільства.

8. Торговельний баланс – співвідношення зовнішньоторговельного і валютного сальдо.

Міжнародний досвід доводить, що найбільших успіхів на постіндустріальному етапі розвитку досягають країни, які надають першість стратегічним пріоритетам розвитку людського капіталу – творчого, професійного, освітнього, трудового, фізичного потенціалу громадян.

За умови входження України у період тривалої депопуляції принципово важливою є концентрація зусиль передовсім на поліпшенні якісного складу населення, забезпеченні сталого людського розвитку, зокрема через значне збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, формування здорового способу життя, розвиток ринку праці тощо.

Нагальною необхідністю є перенесення акцентів з допомоги соціально вразливим верствам суспільства на розвиток ринку праці й максимальне розширення зайнятості, забезпечення гідної винагороди за працю, на заохочення економічної активності, прагнення набути високого рівня професійно-освітньої підготовки.

Політика доходів має трансформуватися у напрямі стимулювання зростання легально сплачуваної заробітної плати як обов'язкової передумови фінансової спроможності системи загальнообов'язкового соціального страхування, передовсім пенсійного. Ефективна трансформація політики доходів забезпечить суттєве підвищення рівня життя широких верств населення та формування соціальної структури, наближеної до європейської.

Важливим напрямом трансформації політики доходів є удосконалення порядку встановлення мінімальної заробітної плати, поступове підвищення її рівня до прожиткового мінімуму для осіб працездатного віку (нині він становить 73 %) і запровадження нового соціального стандарту - мінімальної погодинної заробітної плати. Мінімальна заробітна плата виступатиме державною гарантією нижньої межі оплати праці.

Формування системи соціального захисту відбуватиметься на принципах системності, соціальної справедливості, ефективності й фінансової обґрунтованості. Стратегічним пріоритетом стане формування повномасштабної системи соціального страхування. Механізм призначення страхових виплат має бути абсолютно прозорим і зрозумілим, що сприятиме заохоченню населення до участі у страхових програмах і до отримання заробітної плати на легальних правових засадах.

Ключовою складовою є розвиток системи пенсійного страхування, зокрема шляхом фінансової стабілізації солідарної системи, поступового переведення пенсій, що призначаються на пільгових умовах або за вислугою років, із солідарної системи до недержавних пенсійних фондів, якнайшвидшого запровадження обов'язкової накопичувальної системи та прискореного розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Поряд із комплексним реформуванням системи охорони здоров'я необхідним є поширення медичного страхування, поступове його перетворення на складову загальнообов'язкової системи. Становлення повномасштабної системи соціального страхування унеможливить збідніння населення у разі настання страхової події (втрати роботи, старості, захворювання тощо), сприятиме легалізації доходів переважної більшості населення країни і водночас створить потужне джерело довгострокових інвестицій.

Найпершим кроком реформування системи соціального страхування має стати створення єдиної системи збирання, обліку і контролю за сплатою внесків шляхом запровадження єдиного соціального внеску. Це дасть змогу скоротити адміністративні видатки і роботодавців, і страхових фондів, уникнути дублювання останніми функцій, забезпечити належну прозорість фінансових потоків. Запровадження єдиного соціального внеску сприятиме і покращенню підприємницького середовища в Україні та подальшій легалізації фонду оплати праці.

Усі, хто не зміг забезпечити собі належні засоби існування попередніми страховими внесками, за необхідності матимуть право на отримання соціальної допомоги. Проте виплати, що здійснюються у вигляді соціальної допомоги, визначатимуться бюджетними можливостями держави і будуть суттєво нижчими за ті, що сплачуються на страхових засадах.

Соціальна допомога спрямовуватиметься бідним верствам населення виключно на адресних засадах з урахуванням сукупного доходу сім'ї. Винятком має залишитися тільки допомога при народженні дитини, яку з огляду на надзвичайну важливість підвищення народжуваності та

створення рівних умов догляду за дітьми доцільно надавати на універсальних засадах.

Важливим напрямом перебудови соціальної політики є розширення повноважень органів місцевої влади щодо надання соціальних послуг. Це потребує відповідних змін у фіскальних та міжбюджетних відносинах, забезпечення доступу органів місцевого самоврядування до кредитних ресурсів і трансформації взаємовідносин місцевої та центральної влади у поєднанні із контролем з боку громадськості.

Стратегічна спрямованість України до європейської спільноти потребує побудови низки пріоритетів, серед яких важливим є розвиток людського капіталу та підвищення загальної фаховості трудових ресурсів (підвищення ефективності індивідуальних державних послуг):

1. Створення інноваційного суспільства, забезпечення рівня інвестицій у людський капітал і фінансування науки (у відсотках до ВВП) відповідно до цілей підвищення конкурентоспроможності економіки із наближенням до встановлених параметрів в ЄС.

2. Продовження освітянських реформ і перехід на європейську систему освіти, залучення бізнесу до професійної підготовки трудових ресурсів.

3. Підвищення якості охорони здоров'я, створення сучасної технологічної та ресурсної бази медичних установ; сприяння реалізації міжнародних проектів із підвищенням кваліфікації медичних кадрів.

4. Проведення активної політики зайнятості із розширенням категорій населення, для яких буде вестись пошук робіт і засобів пошуку, а також підвищення кваліфікації та продуктивності праці.

5. Створення ефективної системи іпотечного кредитування, що зробить житло доступним для широких верств населення, розроблення проектів для підтримки молодих сімей.

Таким чином, найбільших успіхів на постіндустріальному етапі розвитку досягають країни, які надають першість стратегічним пріоритетам розвитку людського капіталу – творчого, професійного, освітнього, трудового, фізичного потенціалу громадян.

5.3. Зміст соціальної політики на найближчу перспективу

Змістом соціальної політики у найближчій перспективі є докорінна перебудова системи соціального захисту населення. Принципово важливо, щоб період структурних змін цієї системи не став підставою для зниження стандартів забезпечення соціального захисту. Для цього необхідно:

– забезпечити посилення адресності соціальних виплат шляхом удосконалення методики визначення категорій, які мають право на отримання таких виплат;

– завершити створення єдиної бази даних отримувачів усіх видів соціальної допомоги;

– забезпечити надання органами місцевої влади та громадськими організаціями підтримки в реалізації відповідними категоріями населення права на соціальну допомогу;

– запровадити моніторинг ефективності надання соціальної допомоги, вивчення проблем та перспектив поетапного переходу до монетизації соціальних пільг.

У процесі підвищення ефективності функціонування системи соціального страхування необхідно:

– запровадити єдиний соціальний внесок і створити Державний реєстр соціального страхування;

– забезпечити інформування застрахованих осіб про відомості, внесені до їх персональних облікових карток у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

– завершити експеримент зі створення автоматизованої системи накопичувального фонду загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

– забезпечити розроблення нормативної бази для забезпечення ефективного інвестування пенсійних активів, зокрема щодо залучення валютних цінностей недержавними пенсійними фондами, діяльності компаній з управління активами;

– створити систему ефективного державного регулювання та нагляду за діяльністю суб'єктів, що надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Економічне зростання останніх років практично не позначилося на змінах у зайнятості населення.

Сучасна структура зайнятості в Україні – як за секторами економіки, так і за професійним статусом – далека від стандартів економічно розвинених країн. Найбільша кількість зайнятих – майже 5 млн осіб, або близько чверті загальної кількості зайнятих – сконцентрована в сільському господарстві, мисливстві, лісовому та рибному господарстві. Більше половини з них працюють в особистих селянських господарствах, де зберігається патріархальний спосіб виробництва, оснований на простій фізичній праці. Це свідчить про низьку продуктивність їхньої праці та неефективне використання трудового потенціалу. Натомість надто низькою є частка зайнятих у будівництві та обробній промисловості, зокрема у виробництві машин і устаткування, виробництві електричного, електронного та транспортного устаткування, тобто у тих видах діяльності, які забезпечують інвестиції в економіку країни.

Не відповідає завданням інноваційного розвитку і професійний склад зайнятих: від початку виходу з кризи спостерігається перерозподіл зайнятості на користь некваліфікованої робочої сили (кількість представників найпростіших професій зросла на 1,6 млн осіб, або на 43,2 % при скороченні кількості фахівців і кваліфікованих робітників), що свідчить про домінування в економіці України застарілих технологій і

відсутність будь-яких інноваційних процесів.

Майже п'ята частина зайнятих працює на посадах, що не відповідають рівню їхньої освіти. Зокрема, кожний двадцять третій працівник з вищою освітою в Україні зайнятий на роботах, які такого рівня освіти не потребують. Зростання обсягів підготовки фахівців з вищою освітою забезпечується переважно за рахунок спеціальностей економіки та права, тоді як кількість випускників інженерних спеціальностей, які мають упроваджувати нові технології у виробництво, збільшилася лише на 8 %.

Зменшується пропозиція кваліфікованих представників робітничих професій. При цьому близько третини економічно активних осіб не мають професійної освіти, у тому числі 7 % не мають повної загальної середньої освіти.

Через відсутність реальних можливостей знайти гідно оплачувану роботу значна частина населення працює за кордоном як легально, так і нелегально. За експертними оцінками, у середньому за рік за межами України працюють 2,5–3 млн наших співгромадян.

Неефективна структура зайнятості віддзеркалює реалізацію моделі економічного розвитку, яка базується на дешевій робочій силі. Це може призвести до втрати трудового потенціалу суспільства та деградації робочої сили.

Відповідно до концепції зміщення акцентів соціальної політики на забезпечення максимальної реалізації права громадянина на працю та отримання за неї гідної винагороди у сфері політики зайнятості буде здійснений комплекс заходів, спрямованих на удосконалення ринку праці та системи працевлаштування, випереджаюче зростання зайнятості в малому і середньому бізнесі, а також у сфері послуг.

Ці заходи мають компенсувати негативний вплив на ринок праці зрушень, що відбуватимуться в структурі національної економіки під впливом конкурентного середовища та відповідно до орієнтирів структурної політики України.

Серед першочергових заходів:

- запровадження системи довгострокових прогнозів попиту на робочу силу за професіями і формування за результатами прогнозування державного замовлення на підготовку кваліфікованих кадрів;

- розвиток співпраці між навчальними закладами і підприємствами (роботодавцями) з метою формування, відтворення та збереження кадрового потенціалу, підвищення його кваліфікації;

- запровадження системи підготовки кваліфікованих робочих кадрів на підприємствах;

- гарантування надання першого робочого місця випускникам навчальних закладів різних ступенів акредитації, підготовлених за державним замовленням;

- розроблення механізмів стимулювання підприємців до створення нових робочих місць;

- створення системи тимчасового житла, включаючи мережу гуртожитків з метою спрощення трудової міграції всередині країни;
- формування механізмів стимулювання підприємців до інвестицій у види економічної діяльності, що є найбільш важливими для економіки країни;
- упровадження моніторингу впливу на рівень зайнятості заходів економічної політики уряду, зокрема у сфері лібералізації ринків, цінового регулювання тощо;
- забезпечення на державному рівні захисту інтересів громадян, які працюють за межами країни;
- стимулювання громадян, які працюють за межами України, до повернення.

Єдино можливий шлях сталого підвищення рівня доходів та якості життя населення України – забезпечення конкурентоспроможності національних виробництв на внутрішньому та зовнішньому ринках завдяки випереджаючому підвищенню продуктивності праці, поліпшенню організаційної і технологічної структури національної економіки.

Реалізація цього стратегічного завдання дасть змогу повною мірою скористатися позитивним потенціалом розширення місткості внутрішнього ринку, яке відбуватиметься у процесі реалізації орієнтирів політики доходів.

Протягом тривалого часу в Україні мали місце перешкоди для прибуткової підприємницької діяльності: вузькість внутрішнього ринку, фіскальна спрямованість податкової політики, відсутність стимулів до інвестиційної та інноваційної політики. Як наслідок – конкурентна боротьба вийшла за рамки ринкових стосунків, перейшла у сферу тінізації економіки та поширення корупції. Конкурентні переваги значною мірою здобувалися шляхом отримання пільг, преференцій та дотацій з державного бюджету.

Значна частина цих конкурентних переваг, які в цей період зумовили успішний розвиток в Україні експорт орієнтованої моделі розвитку, фактично набула за рахунок дешевої робочої сили, заниженого курсу національної валюти, прямого чи прихованого субсидування галузей, отримання “тіньових” прибутків, експлуатації природних та екологічних ресурсів тощо.

Очевидно, що в умовах економічної відкритості такий різновид конкуренції не сприяє позитивним структурним зрушенням, інноваційній діяльності підприємств і підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Відтак зі зміною економічної політики конкурентні переваги, які забезпечили вигідне становище України на світових ринках низько технологічної продукції (металургії, хімічної промисловості, нафтопереробки, сільгоспсировини), утрачають своє значення, у той час як нові формуються у край повільно.

Таким чином, змістом соціальної політики у найближчій перспективі є докорінна перебудова системи соціального захисту населення. Принципово важливо, щоб період структурних змін цієї системи не став підставою для зниження стандартів забезпечення соціального захисту.

Резюме

1. Однією з найважливіших соціальних категорій є рівень життя – забезпеченість населення необхідними матеріальними благами та послугами, досягнутий рівень їх споживання і ступінь задоволення раціональних потреб.

2. Розрізняють чотири ступені рівня життя населення: добробут, нормальний рівень, бідність, злиденність. Система показників рівня життя характеризується також такими поняттями, як вартість і якість життя.

3. Стрижневим завданням розвитку українського суспільства є формування соціально орієнтованої, демократичної правової держави, інтегрованої у світове господарство на засадах конкурентоспроможності національної економіки.

4. Найбільших успіхів на постіндустріальному етапі розвитку досягають країни, які надають першість стратегічним пріоритетам розвитку людського капіталу – творчого, професійного, освітнього, трудового, фізичного потенціалу громадян.

5. Принципово важливою є концентрація зусиль передовсім на поліпшенні якісного складу населення, забезпеченні сталого людського розвитку, зокрема через значне збільшення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, формування здорового способу життя, розвиток ринку праці тощо.

6. Змістом соціальної політики у найближчій перспективі є докорінна перебудова системи соціального захисту населення. Принципово важливо, щоб період структурних змін цієї системи не став підставою для зниження стандартів забезпечення соціального захисту.

Тема 6. Сутність, проблеми та перспективи розвитку соціального захисту населення України

6.1. Основні засади соціального захисту населення в соціальній державі.

6.2. Сутність системи соціального захисту населення та особливості її формування в Україні.

6.3. Проблеми, шляхи їх подолання та перспективи розвитку соціального захисту населення на сучасному етапі.

6.1. Основні засади соціального захисту населення в соціальній державі

Вибір соціально-економічної моделі суспільного устрою значною мірою визначає обсяг, спрямованість і методи державного регулювання соціальних процесів. Україна обрала і поступово будує демократичну, правову, соціальну державу.

Термін “соціальна держава” (або “держава загального добробуту”)

застосовується до високорозвинених європейських країн, США та Канади. Такі держави є соціальними стабілізаторами, що запобігають соціальній напруженості і поширенню бідності.

Соціальна держава розглядає людину як вищу мету та цінність суспільного буття, рівноцінного партнера відносно держави, суспільства, політичних партій, громадських організацій, нації, а суспільство – як соціальний простір, що забезпечує її всебічний розвиток і самореалізацію. Ця ідея є основоположним принципом багатьох міжнародних правових документів, національних систем права багатьох країн світу. У Конституції України також визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю суспільства. Права і свободи людини і їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 1, 3 Конституції України). Принцип соціальної держави втілено також у міжнародних актах - Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права та Європейській соціальній хартії.

Соціальна, правова держава орієнтована на відповідальність держави за добробут, безпеку та розвиток громадян, враховує спектр соціальних вимог, здібностей, потреб та інтересів кожної людини. Соціальна держава гарантує для всього населення високий рівень якості і безпеки життя, надійний соціальний захист і соціальне забезпечення, справедливий розподіл доходів, мінімізацію соціальних ризиків, умови для самореалізації творчого потенціалу особистості.

Держава гарантує всім громадянам здійснення їхніх прав і свобод, серед яких одним із найважливіших є право на соціальний захист. Зокрема, згідно зі ст. 22 Загальної декларації прав людини кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення, а також на реалізацію необхідних для підтримки її гідності й вільного розвитку особистості прав в економічній, соціальній та культурній сферах за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва і відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Держава виконує функцію правового гаранта у сфері соціального захисту людини шляхом створення законодавчого поля. Значення держави полягає в тому, що за допомогою юридичних засобів надаються рівні права, свободи та можливості для громадян. Зазначене детермінує цілеспрямовану державну політику досягнення високого рівня соціальної безпеки в суспільстві, поліпшення життя кожної людини, підвищення її добробуту і забезпечення стабільності і впевненості у завтрашньому дні.

Водночас у соціальній державі не ставиться завдання досягнення абсолютної соціальної справедливості (що неможливо через людську природу), а забезпечується компенсація соціальних ризиків (таких, як бідність, майнова диференціація населення, безробіття, непрацевдатність), яка дає змогу уникнути невдоволення і конфліктів унаслідок нерівномірного

розподілу ресурсів.

Таким чином, у соціальній державі влада виступає гарантом соціальної спрямованості державної політики та зобов'язана забезпечувати умови гідного людського існування для всіх і особливо соціально вразливих верств населення. При цьому до розроблення, виконання і контролю такої політики активно залучається "третій сектор" – недержавні органи та суспільно-політичні організації (органи місцевого самоврядування, профспілки, об'єднання роботодавців, політичні партії, громадські асоціації та добровільні організації тощо).

6.2. Сутність системи соціального захисту населення та особливості її формування в Україні

Соціальний захист є одним із важливих напрямів соціальної політики, що ставить за мету забезпечення прав і гарантій людини у сфері рівня та якості життя. Сфера дії соціального захисту обмежується безпосередньо сім'єю та особою, їхнім добробутом.

Соціальний захист являє собою комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

Соціальний захист передбачає два взаємозв'язаних напрями дій держави: надання всім громадянам рівних можливостей для забезпечення власною працею свого пристойного життя і підтримку неієздатних і соціально вразливих верств населення шляхом перерозподілу частки доходів працездатних громадян.

Мета соціального захисту – забезпечення добробуту і гідного рівня життя для кожної особи, покращення соціального самопочуття людини, упевненості в своєму майбутньому. Під поняттям добробуту розуміється не тільки матеріальний добробут, але й соціальний, тобто створення таких умов життя, в яких людина може фізично і розумово розвиватись, реалізовувати свої здібності, задовольняти власні, і водночас суспільно позитивні, потреби й інтереси.

Система соціального захисту населення виконує дві головні функції: лікувальну (або реабілітаційну); запобіжну (або превентивну).

Лікувальна функція зменшує негативні наслідки бідності шляхом надання здебільшого короткотермінової адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення.

Превентивна функція запобігає бідності шляхом створення умов для участі громадян у системі соціального страхування в працездатний період.

Таким чином, заходи соціального захисту мають подвійну спрямованість – активну і пасивну підтримку громадян.

Пасивна підтримка надається у вигляді соціальної допомоги – допомоги у грошовій або натуральній формі особі або сім'ї, яка не має

достатніх засобів до існування. Варто зазначити, що підвищення розмірів соціальної допомоги повинно мати розумні межі, оскільки у малозабезпечених працездатних осіб, реципієнтів державної соціальної допомоги, втраяться стимули до праці, якщо соціальні трансферти суттєво не відрізнятимуться від мінімальної заробітної плати. Відповідно зникнуть мотиваційні функції заробітної плати, адже людині не буде сенсу працювати. При цьому слід розуміти, що саме працездатна частина громадян створює суспільний продукт, який потім перерозподіляється на соціально незахищені верстви населення.

У цьому зв'язку важливо враховувати й індивідуальну схильність осіб до підвищення свого добробуту. У будь-якому суспільстві є люди, які займають активну, дієву позицію щодо свого соціального статусу, рівня доходів, реалізують власні прагнення в саморозвитку, покладаються на себе, свої знання і здібності; й ті особи, які "пливуть за течією", очікуючи опіки від держави в усіх життєво важливих питаннях, виявляють психологічну неготовність до змін і відповідальності за свій добробут. Одні люди мають хист до підприємницької діяльності, інші нездатні до самостійності в роботі; є і ті, хто бажає отримувати невелику, але стабільну зарплату, і ті, хто любить ризикувати заради високих доходів; є кар'єристи і пасивні особи щодо власного прискореного просування по службі; здібні, енергійні та ледарі, не зацікавлені в результатах своєї праці.

Державна політика у сфері соціального захисту має враховувати інтереси та можливості кожного громадянина з метою їх раціонального використання для блага людини і суспільства. Водночас перерозподіл від більш заможних, енергійних, здібних індивідуумів на користь найбідніших верств населення не може бути надмірним, тому що спонукатиме останніх до утриманства, а успішних людей – до зменшення своєї активності чи до приховування результатів своєї трудової діяльності. Але він не може бути і меншим за критичний розмір, за яким настає злиденність певних прошарків населення. Відсутність балансу інтересів і потреб усіх громадян може призвести до суцільної суспільної байдужості, а не соціально-економічного розвитку.

Активна підтримка громадян надається у вигляді соціального страхування – системи заходів, необхідних для посилення соціального захисту працюючих осіб і членів їх сімей від імовірної бідності внаслідок неможливості отримувати дохід у разі втрати роботи або працездатності через хворобу, нещасний випадок, каліцтво, старість чи смерть годувальника.

Кожна людина є об'єктом соціального захисту протягом усього свого життя. Будь-яка особа потребує повного задоволення своїх інтересів і потреб і стикається з певними труднощами і проблемами, які не завжди може подолати самостійно. Тому особливістю сучасних систем соціального захисту різних країн світу є те, що вони поширюються на всі категорії населення незалежно від віку чи суспільного становища,

водночас зміст цього захисту, його форми і методи є різними, індивідуальними, адже одна людина може потребувати матеріальної допомоги як першої умови виживання, інша – захисту інтелектуальної власності, права на творчість.

Отже, соціальний захист містить заходи від забезпечення виживання окремих верств населення до розширеного відтворення особистості.

Система соціального захисту охоплює багато аспектів людського життя, серед яких – надання якісної і доступної освіти й охорони здоров'я, забезпечення ефективної зайнятості працездатного населення, підтримка пенсіонерів, підвищення добробуту сімей, сприяння дітонародженню, захист прав споживачів, соціальне обслуговування людей похилого віку, надання соціальних послуг особам з особливими потребами тощо.

Цілями суспільного розвитку України є зростання рівня життя населення і поліпшення добробуту кожної особи, забезпечення соціальної справедливості й більш рівний розподіл національного багатства, а також створення умов і можливостей для саморозвитку, самореалізації людей. Держава через органи влади має забезпечувати гарантовані соціальні права всім громадянам України, створювати рівні умови для всіх категорій населення в охороні здоров'я, освіті, культурі.

Високі цілі суспільного розвитку українського суспільства детермінують посилену увагу влади до задоволення щоденних потреб кожного громадянина, до забезпечення гідного рівня соціального захисту населення та поліпшення добробуту людини і суспільства. Свобода вибору кожного члена суспільства, реалізація ним своїх інтересів, запитів і потреб завжди значною мірою залежать від рівня розвитку конкретного суспільства, існуючих соціальних відносин.

В Україні зміна суспільного ладу детермінувала необхідність розроблення нових підходів до системи соціального захисту населення. Важливість такого кроку зумовлена тим, що соціальний захист – це рівень народної довіри до влади і до держави, від ефективності соціального захисту і соціальної політики залежить ставлення громадян до державних інституцій, політичних партій, упроваджуваних реформ. Колишня система в умовах трансформаційних процесів не змогла подолати протиріччя між об'єктивним розширенням потреб у соціальному захисті все більшої частини населення і одночасним звуженням економічних можливостей їх задоволення через державний бюджет. Перехід до ринкових відносин надав громадянам можливість стати суб'єктами власного життя, але кожна людина отримала разом з правом вільного розвитку особистості, свободи життєдіяльності й відповідальність за власне життя і розвиток. При цьому більшість громадян виявилися психологічно не готовими до нових умов.

Основне завдання української держави в соціальному захисті полягає у зменшенні соціальної опіки держави, створенні умов для соціально-економічної незалежності індивіда від держави, перетворення його на партнера держави. Нині ключове завдання – подолати розрив між

конституційними нормами і реаліями життя українців, спричинених різницею в доходах населення.

Як відомо, добробут суспільства визначається, передусім, добробутом найбільш вразливих верств населення. Тому в Україні потребують особливого, посиленого соціального захисту і державної підтримки ті категорії населення, які через об'єктивні обставини не можуть забезпечити свої потреби за рахунок власної праці. Серед них – непрацездатні та недієздатні громадяни, особи, які мають низькі доходи, – пенсіонери, інваліди, самотні літні люди, діти-сироти, одинокі матері, багатодітні та малозабезпечені родини з дітьми.

Для цих груп населення важливими є заходи, спрямовані на пом'якшення негативних наслідків різкого зниження рівня життя і на певну компенсацію витрат. Для осіб, які отримують державну соціальну допомогу, потрібна адресність державної підтримки (тобто з урахуванням сукупного доходу сім'ї), що дасть змогу підвищити розмір виплат саме тим громадянам, які потребують її найбільше. Незаможним громадянам долати бідність варто не пасивними заходами – через підвищення соціальних виплат, а запроваджуючи дієві механізми стимулювання самореалізації працездатних осіб. Саме зміни в оплаті праці та стимули до виведення заробітної плати найманих працівників з “тіні”, а не соціальні дотації, вирішують проблеми малозабезпечених сімей, в яких працездатні особи є безробітними або нелегально зайнятими.

Водночас слід розуміти, що рівень державної соціальної допомоги залежить від результатів трудової діяльності працездатного населення, тому превентивні заходи в системі соціального захисту потребують принципових змін. На цьому етапі розвитку українського суспільства є актуальною державна політика щодо соціального захисту для працездатного і працюючого населення через розширення можливостей легальної зайнятості і гідної винагороди за працю, підвищення уваги до безпеки й охорони праці.

Таким чином, необхідною є переорієнтація соціальної політики на активізацію факторів, що стимулюють високоефективну і продуктивну працю, підвищення на цій основі особистої відповідальності громадян за свій матеріальний добробут. Зокрема, в умовах дисбалансу попиту – пропозиції на вітчизняному ринку праці, відсутності належної кваліфікації працівників, великої кількості трудових мігрантів проблема дешевої робочої сили має бути вирішена через запровадження нового соціального стандарту – погодинної оплати праці.

6.3. Проблеми, шляхи їх подолання та перспективи розвитку соціального захисту населення на сучасному етапі

Перша і головна проблема соціального захисту населення України на сучасному етапі – низький рівень оплати праці.

Стимулююча функція заробітної плати для переважної більшості

працюючих громадян утрачена, оплата праці не сприяє якісному відтворенню робочої сили, не забезпечує працівникові обсягів споживання матеріальних благ і послуг, достатніх для розширеного відтворення його фізичної та інтелектуальної здатності до праці. Відповідно нівелюється мотивація до продуктивної праці, до підвищення кваліфікації та професійного зростання.

Надто низькі стандарти оплати праці, штучне заниження ціни праці, критично застаріла технологічна база виробництва і недостатня технічна оснащеність праці стримують процеси зростання та розвитку інтелектуального капіталу трудових ресурсів України, зокрема отримання і застосування нових наукових знань, сучасних навичок, професійне вдосконалення, що знижує якість трудового потенціалу українців та негативно позначається на розвитку всього суспільства.

З низької заробітної плати сплачуються незначні внески на пенсійне страхування, що не вигідно як для майбутніх, так і нинішніх пенсіонерів.

Низька середня заробітна плата сприяє трудовій міграції та еміграції висококваліфікованих спеціалістів.

Таким чином, гідна оплата праці залишається актуальним орієнтиром соціальної політики України. Нині першочергове завдання – перейти від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати й ефективною працею, що побудована на якості продукції і продуктивності праці. Підвищення заробітної плати веде не тільки до збільшення доходів місцевих бюджетів і відрахувань до Пенсійного фонду, але й до легалізації заробітної плати, зменшення трудової міграції та заповнення вакансій безробітними.

Наступна важлива проблема – масштабність трудової міграції.

Неможливість знайти роботу з адекватною оплатою праці та недостатні соціальний захист і соціальні гарантії посилюють критичну ситуацію у депресивних регіонах і мають украй серйозні наслідки для українського суспільства в цілому – інтенсивно збільшується трудова міграція, країна втрачає найпродуктивнішу робочу силу: кваліфікованих спеціалістів, заповзятливу молодь, що призводить до значних економічних, соціальних, інтелектуальних втрат.

Україна у найближчому майбутньому відчуватиме брак не лише кваліфікованих працівників, а загалом робочої сили. На заробітках у Португалії, Італії, Польщі, Чехії перебуває близько 7 млн українських громадян, лише в Росії налічується майже 1 млн заробітчан, а в сезонний пік ця цифра збільшується втричі. При цьому серед тимчасових мігрантів з кожним роком зростає орієнтація на виїзд населення за кордон для постійного проживання. Отже, критично зменшується частина працездатного населення.

Інший бік проблеми – трудові мігранти є соціально незахищеними. Абсолютна більшість українців за кордоном працює нелегально, тобто без укладання трудової угоди, яка гарантує соціальний захист, у тому числі й у

пенсійному забезпеченні. Згідно з новим законом [97] при обчисленні пенсії враховуються тільки ті періоди, з яких сплачені пенсійні внески з офіційної (легальної) зарплати.

Міжнародні угоди про взаємне працевлаштування громадян підписані Україною з урядами Польщі, Литви, Росії, Білорусі, Латвії, Словаччини, Вірменії, В'єтнаму, Азербайджану, водночас найбільше українських трудових мігрантів працює в Італії, Греції, Чехії, Іспанії, Португалії, Угорщині, з якими лише опрацьовуються проекти зазначених угод.

Не маючи юридичного статусу і через матеріальну скруту, безвихідь, “заробітчани” змушені погоджуватися на низькокваліфіковану роботу з поганими умовами праці й життя, класифікуються як дешева робоча сила і не мають права вимагати соціального захисту в країні перебування. Серед основних проблем трудових мігрантів – відсутність дозволу на працю, незнання мови, своїх прав і законів країни перебування, відповідно їм важко уникнути рекету, залякування, погроз, непоодинокі випадки, коли мігранти стають жертвами торгівлі людьми та сексуальної експлуатації. Значні фізичні й психічні навантаження позначаються на погіршенні стану здоров'я, травматизмі. Вони повертаються на батьківщину “спрацьованими”, остаточно втративши професійну кваліфікацію, зневірившись у можливості поліпшення життя в Україні.

Тривала робота громадян за межами держави негативно позначається також і на сімейних стосунках, народжуваності та вихованні дітей. Найбільшою проблемою в сім'ях трудових мігрантів є діти-сироти при живих батьках. Це явище здобуло назву соціальне сирітство. Чимало дітей потрапляють під вплив вулиці та вживають алкоголь і наркотики. Діти, які понад 5 років проживають без батьків, відчувають себе покинутими, і коли батьки повертаються, не знаходять з ними спільної мови, таким чином ускладнюється первинна соціалізація особистості, яка відбувається в сім'ї.

Отже, “заробітчанство” створило надто серйозні економічні, соціальні та морально-психологічні проблеми для всього українського суспільства.

Демографічна криза – ще одна проблема, пов'язана з незадовільним рівнем соціального захисту. Вона набула рівня національної безпеки країни і становить загрозу для українського суспільства.

Хоча тенденція старіння населення є загальносвітовою, проте в Україні її темпи значно випереджають показники інших країн. У середньому по Україні кожна п'ята економічно активна особа – старша 50 років, а кожна 14-та – старша працездатного віку. Особливо гострою є проблема старіння робочої сили у сільській місцевості, передусім у Чернігівській, Кіровоградській та Полтавській областях. Молоде покоління не бажає залишатися в селах, оскільки виробнича структура села - висока зношеність основних засобів виробництва, застаріла техніка і технології - позначається і на соціально-культурній і побутовій сферах: нині на п'ять сільських поселень припадає лише один об'єкт служби побуту, 60 % поселень не мають відділень зв'язку, близько 30 % не мають доріг з твердим

покриттям тощо.

Старіння населення відбувається на тлі критичного спаду народжуваності – щорічна народжуваність майже вдвічі менша за смертність.

За останні п'ять років Україна втратила понад 5 млн населення. Нині населення країни становить 46,6 млн, а до 2050 р., за прогнозами вчених, може скоротитися до 34,8 млн осіб. Для природного відтворення населення потрібно кожній жінці дітородного віку народити троє дітей.

Українською особливістю також є високий рівень смертності для людей працездатного віку: середня тривалість життя на 15 років менша, ніж людей європейських країн. Відбувається “прискорене” старіння населення спричинене високим рівнем захворюваності і інвалідності людей як від загального, так і професійного захворювання і трудового каліцтва, що призводить до більш раннього виходу на пенсію. Наслідком зазначених особливостей є перманентне зменшення трудоактивного населення працездатного віку, що загострює проблеми пенсійного забезпечення нинішніх пенсіонерів, позначаючись на збільшенні навантаження на працююче населення з утримання пенсіонерів.

Негативно позначається на здоров'ї і тривалості життя людей, нормальному відтворенні робочої сили й погана екологія. Екологічна ситуація є складною, і хоча вона неоднакова в різних регіонах, проте наслідки поширюються на всю територію країни – промислова специфіка східного регіону, радіоактивне забруднення півночі, яка найбільше постраждала внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, південний захід, який час від часу зазнає стихійних лих як техногенного, так і природного характеру.

Отже, такий стан потребує в найближчому майбутньому стабілізації процесів відтворення населення українського суспільства на основі збільшення реальних доходів громадян і здійснення демографічних інвестицій; підвищення якості системи профілактичної та лікувально-діагностичної медичної допомоги, насамперед – у сільській місцевості; мінімізації негативного впливу забруднення навколишнього середовища на формування репродуктивного здоров'я майбутніх поколінь.

Значною проблемою соціального захисту на сучасному етапі є криза солідарної пенсійної системи.

Збільшення в останні роки мінімального розміру пенсійного забезпечення і здійснення диференціації пенсій розбалансували пенсійну систему.

Пенсійний фонд постійно відчуває дефіцит коштів. Місячна потреба на виплату пенсій на 2007 р. становить близько 7,5 млрд грн, у 2006 р. – близько 5,6 млрд грн, у 2004 р. – 3,1 млрд грн, у 2003 р. – 2,1 млрд грн.

Пенсіонери становлять майже третину від усього населення, проте з 22 млн осіб працездатного віку лише половина сплачує внески до Пенсійного фонду (решта – трудові мігранти, нелегальна зайнятість, виплата заробітної плати в конвертах тощо), для роботодавців була

тривалою практика щодо списання боргів зі сплати пенсійних внесків. При цьому існує низка законів, які передбачають спеціальні пенсії, без віднесення до трудового стажу і внеску кожного пенсіонера. Такі диспропорції в чинному пенсійному законодавстві призвели до виникнення пенсій, які різняться між собою в кілька десятків разів, чого немає в інших країнах.

Проблеми в пенсійному забезпеченні містять ще й гендерний аспект. В Україні дві третини пенсіонерів - це жінки, які виходять на пенсію на п'ять років раніше за чоловіків, а живуть у середньому на 15 років довше, при цьому середня пенсія жінки є значно меншою від середньої пенсії чоловіка. Така ситуація породжує певну дискримінацію у пенсійному забезпеченні жінок, тому останнім часом активно дискутується питання про перегляд віку виходу на пенсію для жінок у бік збільшення.

Для того щоб вирішити проблему пенсійного забезпечення нинішніх пенсіонерів, необхідно в першу чергу збільшити оплату праці, здійснити її легалізацію, повернути трудових мігрантів у країну, створивши робочі місця, які відповідають сучасним вимогам і потребам, а також уніфікувати пенсійне законодавство, яке передбачало б однакові підходи щодо питань пенсійного забезпечення для всіх категорій осіб.

Першочерговими завданнями забезпечення гідного рівня соціального захисту українських громадян є:

- підвищення рівня оплати праці, створення стимулів до продуктивної трудової діяльності з метою реалізації професійно-кваліфікаційного потенціалу працівників;
- подолання дисбалансу на ринку праці, створення робочих місць згідно з потребами регіону;
- стабілізація процесів відтворення населення;
- забезпечення нинішнім пенсіонерам пенсій, адекватних трудовому внеску;
- створення системи пенсійного забезпечення на страхових засадах;
- урегулювання питання надання пільг певним категоріям громадян;
- посилення адресності підтримки соціально незахищених верств населення;
- удосконалення системи соціального страхування.

Реалізація поставлених завдань сприятиме:

- зменшенню бідності, нерівності та соціального розшарування в суспільстві;
- зростанню економічної і соціальної безпеки працездатних осіб на основі їхньої власної ініціативи, самореалізації та самодостатності;
- уникненню економічної і соціальної маргіналізації недієздатних осіб;
- зниженню надмірної соціально-економічної диференціації регіонів і подоланню розбіжностей у соціальному захисті громадян різних регіонів, усуненню соціальної нерівності між регіонами, що виникає під час

розподілу соціальних та економічних благ;

- створенню рівних можливостей в економічній сфері;
- збільшенню народжуваності й тривалості життя;
- виявленню резервів продуктивного використання людських ресурсів з урахуванням завдань державної регіональної соціально-економічної політики;
- досягненню соціальної справедливості і стабільності та зменшенню соціальної напруженості;
- відтворенню інтелектуального капіталу;
- підвищенню рівня індивідуальних накопичень і рівня споживання.

Таким чином, сучасний етап розвитку нашої держави характеризується суперечливим станом соціального захисту населення: відбувається номінальне збільшення розмірів соціальних виплат за відсутності вирішення “базових” проблем - низької оплати праці, незбалансованості попиту – пропозиції і нераціональної галузевої структури зайнятості, подолання критичного рівня зовнішньої трудової міграції, забезпечення належних умов і безпеки праці та якості вакансій.

Резюме

1. Соціальна держава розглядає людину як вищу мету та цінність суспільного буття, рівноцінного партнера по відношенню до держави, суспільства, політичних партій, громадських організацій, нації, а суспільство - як соціальний простір, що забезпечує її всебічний розвиток і самореалізацію. Держава гарантує усім громадянам здійснення їхніх прав і свобод, серед яких одним із найважливіших є право на соціальний захист.

2. Соціальний захист являє собою комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах. Кожна людина є об'єктом соціального захисту протягом усього свого життя. Основне завдання української держави в соціальному захисті полягає у зменшенні соціальної опіки держави, створенні умов для соціально-економічної незалежності індивіда від держави, перетворення його на партнера держави.

3. Основні проблеми соціального захисту населення України на сучасному етапі: низький рівень оплати праці, масштабність трудової міграції і демографічна криза.

4. Сучасний етап розвитку нашої держави характеризується суперечливим станом соціального захисту населення: відбувається номінальне збільшення розмірів соціальних виплат за відсутності вирішення “базових” проблем - низької оплати праці, незбалансованості попиту – пропозиції і нераціональної галузевої структури зайнятості, подолання критичного рівня зовнішньої трудової міграції, забезпечення належних умов і безпеки праці та якості вакансій.

Тема 7. Державна політика у сфері соціального захисту інвалідів

7.1. Правовий статус інваліда.

7.2. Особливості формування конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці.

7.3. Вирівнювання можливостей для інвалідів у сфері праці.

7.4. Сутність, зміст та методи професійної і трудової реабілітації інвалідів.

7.1. Правовий статус інвалідів

Розпочинаючи розгляд питання правового статусу інвалідів, необхідно попередньо з'ясувати сутність таких вихідних понять, як: “правовий статус особи”, “структура правового статусу особи”, “види правового статусу особи” тощо.

Правовий статус особи визначається системою закріплених у нормативно–правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких особа як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві [100].

З наведеного визначення випливає, що структура правового статусу особи може бути подана такими компонентами:

- правосуб'єктність;
- права;
- свободи;
- обов'язки;
- відповідальність.

Особа перетворюється на суб'єкта права не автоматично. Вона визнається такою законами держави і насамперед її конституцією. Для успішного реформування суспільства і держави в демократичному напрямі необхідно, щоб правовий статус особи був юридично чітким, і містив загальнолюдські досягнення в галузі прав людини.

Правовий статус мають будь-яка особа, відокремлені групи осіб, а також сукупність усіх осіб у суспільстві в цілому - громадянське суспільство (народ). Існують такі види правових статусів особи:

- загальний;
- спеціальний;
- індивідуальний.

Отже, правовий статус інвалідів в Україні визначається системою загальних, спеціальних та індивідуальних прав і обов'язків осіб зі стійким розладом функцій організму, що закріплені державою у законах і підзаконних актах.

Загальний правовий статус інваліда - це його статус як громадянина

держави, члена суспільства. Він закріплений конституційно і законодавчо, є загальним, узагальненим і однаковим для всіх незалежно від національності, релігійних переконань, соціального стану, характеризується стабільністю і визначеністю. Цей статус передбачає рівність прав і обов'язків громадян, рівність їх перед законом. Він є засадничим для всіх, основою для набуття конкретних суб'єктивних прав, покладення обов'язків і несення відповідальності.

Спеціальний статус інваліда є загальним для всього кола осіб з інвалідністю. Він зумовлений особливостями становища особи і потребами її функціональної спеціальної активності. Цей статус означає додаткові права та звільнення від виконання окремих обов'язків, які забезпечують інвалідам рівні з іншими громадянами можливості в реалізації цивільних, економічних, політичних та інших прав і свобод, передбачених Конституцією України також відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних угод України.

Індивідуальний правовий статус інваліда - статус особи як індивідуума, що становить персоніфіковані права й обов'язки в їх конкретних, природних і набутих здібностях і особливостях (стать, вік, родинний стан, стан здоров'я, релігійні переконання тощо), відрізняється мінливістю: змінюється відповідно до тих змін, що відбуваються в житті людини.

Права інвалідів є предметом значної уваги з боку міжнародних організацій. Необхідність посилення гарантій захисту прав інвалідів спонукала міжнародну спільноту до активних дій. У середині минулого століття з трибуни ООН інвалідність була названа "мовчазною трагедією". Щоб вирішити цю проблему, ООН розробила ряд положень, що мають велике значення для регулювання правовідносин інвалідів і суспільства:

Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1948 р. прийняла і проголосила Загальну декларацію прав людини.

16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнята Міжнародна Конвенція з цивільних, політичних, економічних, соціальних і культурних прав.

1965 р. була прийнята Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, а в 1979 р. - Декларація про ліквідацію дискримінації стосовно жінок.

Незважаючи на те, що зазначені документи не мають прямого відношення до інвалідів, проте вони проголосили рівність прав "усіх людей без виключення" - отже, й інвалідів також.

20 грудня 1971 р. Генеральна Асамблея ООН визнала права людей з порушенням функцій організму і прийняла Декларацію про права інвалідів.

З метою доведення проблеми інвалідності до свідомості всіх і кожного 1981 рік ООН було проголошено Міжнародним Роком Інваліда.

Наступне десятиріччя – 1983–1992 рр. – було визнано Десятиліттям інвалідів, що дало можливість урядам багатьох країн виконати

рекомендації ООН щодо дискримінації інвалідів і змінити громадську думку з цієї проблеми. Міжнародні організації інвалідів почали співпрацювати з ООН на конкретнішому рівні і включилися до розроблення своїх проектів і програм.

Наприкінці десятиліття інвалідів – у грудні 1992 р. Генеральна Асамблея проголосила 3 грудня Міжнародним днем інваліда. Комісія з прав людини прийняла резолюцію, яка позначила цей день як день рівних прав і можливостей інвалідів.

28 грудня 1992 р. 48 сесією Генеральної Асамблеї ООН були прийняті стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Правила охопили всі аспекти життя інвалідів, а також рекомендації для урядів, стосовно того, які заходи необхідні для забезпечення інтеграції інвалідів у життя суспільства.

13 грудня 2006 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила Конвенцію про права інвалідів [106].

Конвенцією визначено основоположні принципи забезпечення прав інвалідів:

а) повага притаманної людині гідності, її особистої самостійності, включаючи свободу робити свій власний вибір, і незалежності;

б) недискримінація;

в) повне і ефективно залучення і включення в суспільство;

г) повага особливостей інвалідів і їх прийняття як компонента людської різноманітності й частини людства;

д) рівність можливостей;

е) доступність;

ж) рівність чоловіків і жінок.

У цілому принципи і керівні орієнтири, що містяться у Всесвітній програмі дій відносно інвалідів, у Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів, у Конвенції про права інвалідів, мають велике значення з погляду впливу на формулювання й оцінку політики щодо захисту прав інвалідів на національному рівні.

Мета зазначених вище документів полягає у заохоченні країн до захисту і забезпечення повного на рівних умовах здійснення всіма інвалідами прав людини і основних свобод, а також до заохочення поваги гідності інвалідів.

Результатом більш ніж півстолітньої праці міжнародної спільноти у сфері захисту прав інвалідів є новітній підхід до визначення правового статусу інвалідів. В основі цього підходу лежить ідея розширення прав усіх, а не тільки інвалідів. Це відкриває шлях до набору благ, якими людина може користуватися в суспільстві завдяки реалізації своїх прав і можливостей. На основі права людина може отримувати одні й відмовлятися від інших можливостей.

Відповідно до світових стандартів відбуваються формування ставлення та розвиток системи захисту інвалідів у більшості цивілізованих

країн світу. Цей процес розпочався в нашій державі прийняттям важливих документів, спрямованих на визначення правових засад життєдіяльності інвалідів. Необхідність активної політики України у сфері захисту прав інвалідів продиктована тим, що в країні проживає понад 2,5 млн інвалідів. Протягом останніх років в Україні здійснюються заходи щодо гармонізації вітчизняного законодавства і міжнародних стандартів з метою повного забезпечення захисту прав інвалідів.

Законодавчо в Україні закріплено таке визначення: інвалід – це “особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті, а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав” [107].

Право на соціальний захист і на допомогу з боку держави мають особи, яким у результаті експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи Міністерства охорони здоров'я України встановлено інвалідність.

У науковій літературі і на практиці склалися різні розуміння суті інвалідності, взаємозв'язків інваліда і суспільства. Саме ці розуміння називаються “моделями інвалідності”. Існує ряд класифікацій моделей інвалідності, що умовно розділяють на дві групи: японську та американську.

У першому випадку інвалідність розуміється як особиста проблема, а обмежені можливості розглядаються в контексті взаємозв'язку між окремою людиною та її вадами. Тобто інвалідність - це медична патологія, і саме цим інваліди відрізняються від здорових людей. Усі проблеми інваліда є наслідками цієї медичної патології, тому інвалід повинен пристосовуватися до суспільства і його умов. Така модель вважається хибною, оскільки згідно з нею відбувається приниження людей з обмеженими можливостями, домінує ставлення до них як до неповноцінних.

В іншому випадку інвалідність розглядається як соціальна проблема, у центрі уваги якої є взаємозв'язок між людиною і суспільством. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації інвалідів (суспільна модель), і суть проблеми інвалідності полягає в нерівності можливостей при проголошенні рівності прав.

Визначення інвалідності, сформульоване в сучасних вітчизняних законодавчих і нормативно-правових документах, містить елементи обох підходів. Інвалідність – міра втрати здоров'я та обмеження життєдіяльності, що перешкоджає або позбавляє конкретну особу здатності чи можливості здійснювати діяльність у спосіб і в межах, що

вважаються для особи нормальними залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів.

На практиці інвалідність особи визначається шляхом установаження:

- міри втрати здоров'я;
- ступеня обмеження життєдіяльності.

Міра втрати здоров'я визначається шляхом проведення медико-соціальної експертизи. На основі комплексного обстеження встановлюються:

- ступінь обмеження життєдіяльності особи;
- група інвалідності, причини і час її настання;
- рекомендації щодо можливих для особи за станом здоров'я видів трудової діяльності та умов праці, заходів з профілактики інвалідності, реабілітації і пристосування інвалідів до суспільного життя.

Обмеження життєдіяльності виявляються у неможливості виконувати повсякденну діяльність способом і в обсязі, звичайних для людини, що створює перешкоди у соціальному середовищі, ставить інвалідів у незручне становище порівняно із здоровими людьми.

Ступінь обмеження життєдіяльності - величина відхилення від норми життєдіяльності особи. Критерії обмеження життєдіяльності визначаються повною або частковою втратою здатності чи можливості до самообслуговування, самостійного пересування, орієнтації, спілкування, навчання, контролювання своєї поведінки, а також значним обмеженням обсягу трудової діяльності, зниженням кваліфікації і призводять до соціальної дезадаптації. Ступінь обмеження життєдіяльності характеризується наявністю у людини одного або поєднанням кількох зазначених найважливіших її критеріїв. Виділяють три ступені обмеження життєдіяльності: I ступінь – помірно виражене, II ступінь – виражене, III ступінь – значне обмеження життєдіяльності.

Залежно від міри втрати здоров'я та ступеня обмеження життєдіяльності існує три групи інвалідності:

I група інвалідності встановлюється у випадку, коли людина має стійкі функціональні порушення в організмі, які спричинюють обмеження однієї чи кількох категорій життєдіяльності значною мірою, що призводять до значного (III ступеня) обмеження життєдіяльності людини. I група інвалідності поділяється на категорії А і Б.

II група інвалідності встановлюється за умови обмеження однієї чи кількох категорій життєдіяльності у вираженому ступені (II ступінь), що призводять до значного обмеження життєдіяльності людини при збереженні здатності до самообслуговування та не потребують постійного стороннього нагляду, догляду чи допомоги.

Підставою для встановлення III групи інвалідності є стійкі, помірно важкі функціональні порушення в організмі, що призвели до помірно вираженого (I ступеня) обмеження життєдіяльності, у тому числі працездатності, які потребують соціальної допомоги і соціального захисту.

Таким чином, в останні роки у світі відбуваються докорінні зміни у підходах до розуміння інвалідності. Поступово модель інвалідності медичного характеру, в якій інвалідність людини розглядалася як її особиста справа, витісняється соціальною моделлю, основою на правах, в якій бар'єри в суспільстві розглядаються як одне з головних джерел позбавлення людини–інваліда рівних можливостей.

У сучасному світі інвалідність розглядається як питання зі сфери прав людини, а не питання реабілітації або соціального забезпечення. На захист прав інвалідів спрямована система загальних, спеціальних та індивідуальних прав і обов'язків осіб з інвалідністю.

7.2. Особливості формування конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці

За робочі місця на ринку праці конкурують між собою економічно активні особи - населення обох статей віком від 15 до 70 років, яке протягом певного періоду пропонує свою робочу силу для виробництва товарів, виконання робіт і послуг. Економічно активне населення становлять особи, зайняті економічною діяльністю, яка приносить дохід, (зайняті), безробітні.

Конкурентоспроможність робочої сили інвалідів визначається здатністю робочої сили працівників з інвалідністю відповідати вимогам ринку праці, запитам роботодавців порівняно з іншими претендентами, що пропонують свою працю на ринку.

Становище інвалідів на ринку праці визначається загальнооб'єктивними чинниками – макроекономічною ситуацією (в умовах економічного розвитку підприємці збільшують попит на працю найманих працівників, і навпаки – в умовах економічної кризи відбувається масове вивільнення працівників), кон'юнктурою на ринку праці (співвідношення між попитом на працю і пропозицією робочої сили), галузевою та регіональною політикою тощо.

Окрім того, успішність виходу інвалідів на ринок праці залежить від цілої низки факторів, серед яких особливо впливовими є:

- об'єктивні фактори – спроможність держави забезпечити належну професійну підготовку інвалідів, умови їх працевлаштування і регулювання соціально-трудових відносин;

- суб'єктивні фактори – такі, що зумовлені індивідуальними особливостями інваліда.

Отже, серед факторів конкурентоспроможності на ринку праці є такі, що визначаються зовнішніми, незалежними від інваліда чинниками, але існують і ті, які формуються самою особою. Адже нерідко люди одного віку, однієї статі, з однаковим освітнім рівнем, з однаковим характером

інвалідності ведуть зовсім різний спосіб життя: одні є активними учасниками суспільного, у тому числі і соціально-трудоного, життя, а інші віддають перевагу ролі стороннього спостерігача.

Значний потенціал конкурентоспроможності криється у самій людині. Розглянемо детальніше складові, які визначають конкурентоспроможність людини на ринку праці, а саме:

1) соціально-демографічні показники і загальний фізичний стан особи:

- стать, вік – серед безробітних більше жінок, ніж чоловіків; висока частка безробітних серед молоді та осіб передпенсійного віку;

- стан здоров'я – характер інвалідності обмежує види робіт, які може виконувати особа з інвалідністю;

- місце проживання – у сільській місцевості рівень безробіття вищий і можливості знайти роботу менші, аніж у містах. Умови праці та зайнятості різняться також за регіонами, наприклад кращі умови для зайнятості склалися в Києві, найскрутніша ситуація – у Тернопільській області;

2) соціально-психологічні якості впливають на життєво-цільові установки - для мобільності інваліда велике значення має планування життя. Кожен інвалід намагається компенсувати свою ваду чи ушкодження за рахунок перспективного визначення своїх життєвих планів. Успіх такого планування залежить від інтелектуальних здібностей інваліда, його виховання та освіти. Обмірковане планування полегшує життя та одночасно зменшує його спонтанність. Для людини, яка народилася з інвалідністю, і людини, котра стала інвалідом протягом життя, характерним є різний ступінь комунікабельності, рівень самодисципліни та обов'язковості;

3) освітньо-професійний рівень є одним із найважливіших чинників конкурентоспроможності і визначається такими характеристиками:

- рівень освіти та спеціальність, набуті інвалідом;

- професійні уподобання, готовність до професійної перепідготовки, вимоги інваліда до робочого місця.

У цілому вищий рівень конкурентоспроможності особи на ринку праці забезпечують:

- висока кваліфікація, володіння суміжними професіями;

- здатність до набуття та освоєння нових знань, техніки, технологій;

- ініціативність, високі ділові якості, винахідливість;

- трудова дисциплінованість.

На основі аналізу викладеного вище матеріалу очевидним стає той факт, що наявні фізичні, психічні або розумові вади погіршують позиції інвалідів на ринку праці порівняно із загальним населенням. Ці відмінності негативно позначаються на можливостях професійної підготовки і перепідготовки, працевлаштування, зайнятості, просування по службі інвалідів, вони є причиною низького рівня конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці. Для досягнення конкурентних переваг на ринку праці

інвалідам доводиться докладати набагато більше зусиль, ніж звичайним працівникам. Адже окрім проблем, загальних для всіх учасників ринку праці, особи з інвалідністю змушені долати перешкоди, властиві лише інвалідам. Серед специфічних перешкод для інвалідів на ринку праці варто відзначити:

- 1) обмеженість:
 - працездатності за станом здоров'я;
 - можливості підвищення кваліфікації і зміни професії;
 - доступу до будівель та обмежене пересування всередині приміщень; доступу до інформації;
 - доступу до освіти та навчання;
- 2) недостатнє забезпечення:
 - пристосованим транспортом;
 - допоміжними пристроїв та послугами;
- 3) упередженість – упереджене ставлення роботодавців;
- 4) особливі вимоги – до робочого місця та умов праці відповідно до рекомендацій медико-соціальної експертизи.

Таким чином, сучасна державна політика щодо сприяння участі інвалідів у ринку праці передбачає, насамперед, включення інвалідів у вільний ринок. Разом з тим інваліди є однією з найбільш соціально вразливих категорій населення у сфері праці, оскільки на ринку праці вони стикаються з цілою низкою як загальних проблем, притаманних усім шукачам роботи і працівникам (високий рівень безробіття, низький попит на працю), так і з низкою специфічних для інвалідів перешкод.

7.3. Вирівнювання можливостей для інвалідів у сфері праці

Право на працю – одне з основних прав людини. Уперше це право було проголошене у Загальній декларації прав людини. Ст. 23 Декларації свідчать, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці й на захист від безробіття. У Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права зазначається, що право на працю – це право кожної людини на отримання можливостей заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Основний принцип міжнародно-правового регулювання праці – рівність у здійсненні прав і свобод людини. Рівність у праці виключає дискримінацію, під якою розуміється будь-яка відмінність, недопущення або перевага, що встановлюються за ознакою раси, статі, релігії, соціального походження, віку, сімейного стану, що приводять до порушення рівності можливостей у галузі праці і занять.

Відповідно до ст. 43 Конституції України кожен громадянин має право на працю. Інваліди мають усю повноту прав і свобод людини і громадянина. Проте свобода завжди полягає у можливості вибору. Свобода праці визначається можливістю людини вільно розпоряджатися

своїми здібностями до праці, добровільно і свідомо обирати конкретні форми її застосування.

Особи, що мають фізичні, психічні чи розумові проблеми, певною мірою ізольовані від суспільства й позбавлені можливості вести повноцінний спосіб життя у відкритому середовищі, яке аж ніяк не відповідає їхнім особливим потребам, зокрема у створенні безбар'єрної інфраструктури, забезпеченні безперешкодного доступу до інформації, професійного навчання, комунікації. Тобто прагнення інвалідів реалізувати своє право на працю на практиці пов'язане з необхідністю подолання численних соціальних проблем майже в усіх аспектах життєдіяльності цієї категорії населення. Це – проблеми медичної, психологічної та соціальної допомоги, пенсійного страхування, доступності архітектурних споруд і транспортних засобів, реалізації творчих здібностей, здобуття освіти, працевлаштування, комунікації (зв'язку, спілкування, отримання і надання інформації тощо), інші соціальні проблеми, зумовлені станом здоров'я та обмеженими можливостями осіб з інвалідністю.

Незважаючи на існуючі обмеження життєдіяльності інваліди повинні мати рівні можливості для здійснення права на працю. Людина з інвалідністю – це насамперед людина. Її інвалідність – вторинна. Рівні можливості та ставлення у сфері праці – це не привілеї чи особливі переваги – це права.

Виходячи з того, що людина з інвалідністю об'єктивно має специфічні додаткові труднощі, проблема створення відповідних умов для забезпечення їй рівних можливостей у сфері трудової діяльності та професійного навчання набуває відповідного специфічного змісту і певних особливостей. Обмеження життєдіяльності осіб з інвалідністю приводить до необхідності здійснення державою відповідних заходів щодо забезпечення інвалідам рівних умов для реалізації ними законодавчо визначених прав у сфері праці.

Держава повинна розв'язати проблему бар'єрів, що перешкоджають доступу інвалідів на ринок праці. Політика відносно осіб з обмеженими можливостями у нашій країні протягом багатьох років ґрунтувалася на принципах ізоляції і матеріальної компенсації, що породили незнання суспільством проблем інвалідів, непідготовленість матеріально-технічної, соціальної, фінансової і правової бази для їх розв'язання і неготовність самих інвалідів до активної життєвої позиції.

Особи з інвалідністю потребують допомоги, щоб самим контролювати своє життя. За роки незалежності в Україні відбулися значні соціальні зрушення, що позначилися й на активізації уваги суспільства і держави до найменш захищених у соціальному плані громадян, серед яких інваліди посідають одне з перших місць.

І суспільство, і інваліди відходять від поняття, що благополуччя осіб з обмеженими фізичними, психічними, розумовими можливостями є найкращим, коли вони перебувають в оточенні інвалідів.

Усе більшу підтримку в суспільстві знаходить новий підхід до поняття інвалідності, в основі якого принцип інтеграції. На основі права "людина

може використати одні і відмовитися від інших можливостей”. У наукових підходах, що побудовані на основі прав людини, пропонуються шляхи зміни соціального оточення і перетворення його в більш інклюзивне середовище, не допускається відторгнення інвалідів або їх ізоляція в спеціальних установах. Таким чином, акцент з адаптації інваліда до “нормального” суспільного життя зміщується на користь самого соціуму.

Основним принципом державної політики щодо інвалідів залишається принцип доступності, який був проголошений в резолюції Генеральної Асамблеї 1997 р. як пріоритетне завдання сприяння забезпеченню рівних можливостей для інвалідів. Доступність середовища – поняття загальне. Приділення цьому чиннику першочергової уваги є віддзеркаленням перенесення акценту з медичних аспектів інвалідності, з догляду за інвалідами, їх захисту і надання їм допомоги в адаптації до “нормальних” соціальних структур на застосування соціально–економічних моделей. Сприяння забезпеченню рівних можливостей здійснюється шляхом зміни середовища, розширення прав і можливостей інвалідів, їх участі в житті суспільства. Доступність – це не турбота про окрему соціальну групу, а найважливіша передумова для поліпшення становища всіх. Доступ – це не акт і не стан, а свобода вибору, що дає можливість увійти до якогось середовища, переміститися в ньому, спілкуватися з ним або користуватися ситуацією.

Критерії універсальності доступу повинні враховувати:

- соціальний контекст;
- конкретну ситуацію, в якій може перебувати будь-яка людина, вікові й культурні чинники;
- результати аналізу взаємодії між людиною і середовищем.

Завданням держави є забезпечення соціального захисту і повної інтеграції інвалідів в економічне і суспільне життя, створення для них можливостей досягти однакового з іншими громадянами країни рівня життєдіяльності, у тому числі у сфері доходів, освіти, зайнятості, охорони здоров'я тощо.

Створення рівних можливостей – процес, за допомогою якого такі загальні системи суспільства, як фізична культура і спорт, житловий фонд і транспорт, соціальний захист й охорона здоров'я, освіта і працевлаштування, культура (включаючи відпочинок), стають доступними для всіх [113]. Усунення обмежень життєдіяльності інвалідів, відновлення і компенсація їх порушених або втрачених здатностей до побутової, професійної, суспільної діяльності держава забезпечує через систему реабілітаційних заходів. Реабілітація інвалідів. Слово “реабілітація” у перекладі з латинської означає відновлення придатності, спроможності.

Стандартними правилами забезпечення рівних можливостей для інвалідів реабілітація визначається як “...процес, що має на меті допомогти інвалідам досягти оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня діяльності і максимально його підтримувати, надавши

їм, таким чином, можливість змінити своє власне життя і розширити рамки незалежності”.

Світовою та європейською спільнотою реабілітація визнана важливою складовою соціальної інтеграції інвалідів у систему відносин здорових людей. Україна, як і кожна інша цивілізована країна, має вирішувати цілий комплекс проблем з метою реабілітації осіб з інвалідністю, щоб сприяти повноцінній інтеграції людей з функціональними обмеженнями у фізичне і соціальне середовище. Фундаментальні положення державної політики щодо реабілітації інвалідів викладені у Законі України “Про реабілітацію інвалідів в Україні”, яким передбачено необхідність забезпечення системного підходу до реабілітації.

Усі люди, що мають фізичні чи психічні обмеження або обмеження з інтелектуального розвитку, незважаючи на узагальнену назву “інваліди”, цілком природно мають різні можливості для ведення активного, незалежного життя. І навіть у рамках одного типу обмежень дуже різняться інтереси, бажання, потреби і життєві настанови конкретних людей. Тому і повернення кожного інваліда до повноцінного життя – це індивідуальний процес. Для врахування всіх особливостей кожного інваліда розробляється індивідуальна програма реабілітації.

Індивідуальна програма реабілітації передбачає комплекс рекомендованих медико-соціальною експертною комісією оптимальних видів, форм і обсягів реабілітаційних заходів.

Здійснення реабілітаційних заходів інвалідам гарантується дотриманням закріплених за ними прав:

- поважливе і гуманне ставлення з боку працівників реабілітаційних установ;
- вибір виду реабілітації і реабілітаційної установи;
- отримання інформації про свої права, обов’язки, умови та форми здійснення реабілітаційних заходів;
- відмова від реабілітаційних заходів;
- конфіденційність інформації особистого характеру, у тому числі стосовно особливостей і характеру ураження здоров’я;
- захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку.

Інвалід самостійно вирішує питання про вибір та забезпечення конкретними засобами чи послугами реабілітації, включаючи засоби пересування, вироби медичного призначення, друковані видання зі спеціальним шрифтом, звукопідсилювальну апаратуру, санаторно-курортне лікування тощо в межах його індивідуальної програми реабілітації.

Таким чином, державна політика щодо вирівнювання можливостей інвалідів має базуватися на принципі розбудови “суспільства для всіх”. У “суспільстві для всіх” кожна людина зі своїми правами й обов’язками повинна відігравати важливу і активну роль. Основним принципом

державної політики щодо забезпечення рівних можливостей для інвалідів залишаються принципи недискримінації, інтеграції та доступності.

7.4. Сутність, зміст і методи професійної і трудової реабілітації інвалідів

Реабілітація інвалідів – складна і багатоаспектна проблема, у вирішенні якої однаковою мірою значущими є медичні, професійні й соціальні складові. Але особливе місце у розв'язанні проблем інвалідів й інтеграції осіб з обмеженими можливостями у відкрите суспільство посідає професійна і трудова реабілітація.

Професійна і трудова реабілітація спрямовується на забезпечення конкурентоспроможності інваліда на ринку праці, його працевлаштування як у звичайних виробничих умовах, так і у спеціально створених умовах праці, вирішення багатьох завдань соціальної інтеграції інвалідів.

Професійна реабілітація інвалідів. Для інвалідів можливість отримати професійну освіту і працевлаштування виступає, з одного боку, засобом самозабезпечення матеріальної незалежності, а з іншого – засобом самоствердження особистості, соціальної комунікації, адаптації й інтеграції у суспільство.

Реабілітаційні заходи здійснюються відповідно до індивідуальної програми реабілітації інваліда шляхом виконання цілого комплексу заходів, адекватно підібраних до індивідуальних потреб, особистих схильностей і побажань інваліда, необхідних для його підготовки до професійної діяльності (рис. 7.1).

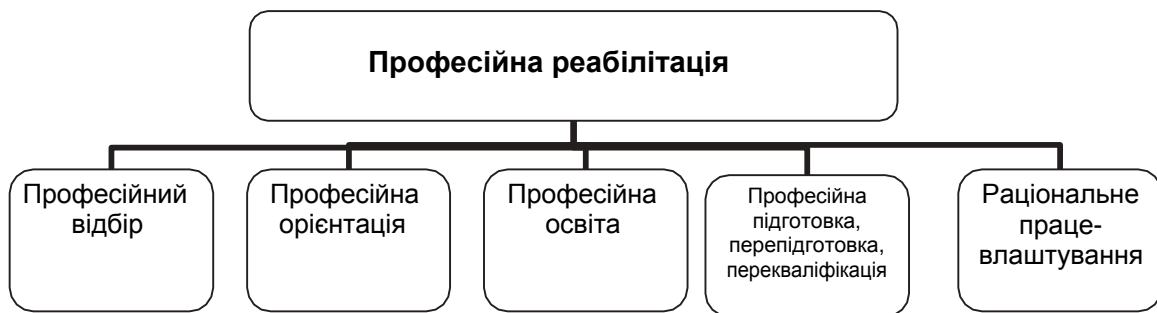

Рис. 7.1. Структура професійної реабілітації інвалідів

Професійна орієнтація покликана вирішити ряд важливих для процесу професійної реабілітації інваліда завдань:

- вивчити професійні інтереси інваліда;
- виявити професійні можливості;
- дослідити, якою є потреба суспільства у фахівцях обраної професії.

Професійна орієнтація містить професійну інформацію, професійну консультацію, професійний добір і професійну адаптацію. Особливе значення для реабілітації інвалідів має професійна освіта. Для забезпечення конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці інваліди повинні мати доступ до програм професійної освіти, професійної підготовки та перепідготовки, які надаються всьому населенню, тією мірою, якою ці програми можуть бути корисними для них.

Професійна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації інвалідів, зареєстрованих у державній службі зайнятості, здійснюються державною службою зайнятості і підприємствами, установами, організаціями, з якими державною службою зайнятості укладені договори.

Трудова реабілітація передбачає тренування відновленої моторної здатності з використанням засобів реабілітації для створення інваліду умов для праці по можливості у звичайному виробничому середовищі за допомогою індивідуальних заходів. Індивідуальні заходи трудової реабілітації інваліда розробляються з урахуванням схильностей, фізичних, розумових і психічних можливостей особи.

Таким чином, Україна прагне побудувати суспільство рівних можливостей для тих, хто внаслідок травми або вроджених вад здоров'я має певні проблеми. Належні умови життя дозволяють особам з інвалідністю повніше реалізувати свій потенціал, брати посильну участь у розбудові держави, інтегруватись у суспільство.

Резюме

1. Правовий статус інвалідів - це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких інвалід як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві.

2. Особливий статус інвалідів, додаткові права та звільнення від виконання окремих обов'язків закріплені національним законодавством і задекларовані загально визнаними принципами й нормами міжнародного права та міжнародними угодами.

3. Новітній підхід до визначення правового становища інвалідів у сучасному світі ґрунтується на основі прав людини: аналізуються обставини, за яких суспільство зараховує інвалідів до маргінальну групу, і пропонуються шляхи зміни соціального оточення й перетворення його в більш інклюзивне (різноманітне), не допускається відторгнення інвалідів або їх ізоляція в спеціальних установах. Таким чином, акцент зміщується від адаптації інваліда до "нормального" суспільного життя на користь самого соціуму.

4. Україна, підтримуючи міжнародні стандарти у сфері визначення правового статусу інвалідів, створює національну правову та організаційну системи, покликані забезпечити захист інвалідів на повну реалізацію прав і свобод людини, громадянина.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

Базова

1. Домбровська, С. М. Управління соціальним та гуманітарним розвитком : курс лекцій / С. М. Домбровська, В. П. Садковий. – Харків : НУЦЗУ, 2018. – 189 с.
2. Державна політика в соціогуманітарній сфері : навч. посіб. / В. П. Трощинський, П. К. Ситнік, В. А. Скуратівський та ін. ; за заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна, А. О. Чемериса, В. П. Трощинського, С. В. Загороднюка, О. Л. Приходько, Л. О. Воронько. – Київ : Вид-во НАДУ, 2007. – 96 с.
2. Тертичка, В. Державна політика: аналіз і здійснення в Україні / В. Тертичка. – Київ : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 750 с.
3. Ребкало, В. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні : консп. лекцій до навч. модуля / В. Ребкало, В. Тертичка. – Київ : Вид-во УАДУ, 2002. – 80 с.
4. Веймер, Д. Л. Аналіз політики: концепції і практика / Д. Л. Веймер, А. Р. Вайнінг : пер. з англ.; за наук. ред. О. Кілієвича. – Київ : Основи, 1998. – 654 с.
6. Економічний розвиток і державна політика : навч. посіб. / Ю. Бажал, О. Кілієвич, Д. Мертес та ін. : за заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка.– Київ : Вид-во УАДУ, 2001. – 480 с.
7. Гошовська, В. Соціальна реальність у контексті розбудови демократичного суспільства / В. Гошовська. – Київ : НАДУ, 2008. – 292 с.
8. Кілієвич, О. І. Мікроекономіка для аналізу державної політики : підручник / О. І. Кілієвич, О. В. Мертенс. – Київ : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. – 655 с.
5. Основи аналізу державної політики. Опорний конспект до навчальної дисципліни / укл. В.Тертичка // www.uara-csar.org.ua/ua-2004-4.htm
6. Халецька, А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління : монографія / А. Халецька. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 430 с.
7. Шевчук, П. Соціальна політика / П. Шевчук. – 2-ге вид. – Львів : Світ, 2005. – 240 с.
8. Ягодка, А. Соціальна інфраструктура і політика / А. Ягодка. – Київ. Нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. –2-ге вид. доопрац. і доп. – Київ : КНЕУ, 2006. – 45 с.

Допоміжна

1. Романов, В. Аналітичні записки з розробки напрямків державної політики / укл. В. Романов, О. Кілієвич. – Київ : Вид-во УАДУ, 2001. – 236 с.
2. Вайс, К. Г. Оцінювання: методи дослідження програм та політики / пер. з англ. Р. Ткачука і М. Корчинської ; наук. ред. пер. О. Кілієвич. – Київ : Основи, 2000. – 671 с.
3. Вироблення державної політики. Аналітичні записки / укл. О. І. Кілієвич, В. Є. Романов. – Київ : Вид-во "К.І.С.", 2003. – 346 с.
4. Романов, В. Вступ до аналізу державної політики : навч. посіб. / В. Романов, О. Рудік, Т. Брус. – Київ : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. – 238 с.
5. Дай, Т. Основи державної політики / пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. З. В. Балабаєва. – Одеса : АО БАХВА, 2005. – 468 с.
6. Кілієвич, О. І. Мікроекономіка для аналізу державної політики (опорний конспект дистанційного курсу навчальної дисципліни): навч. посіб. / О. І. Кілієвич, О. В. Мертенс. – Київ : Міленіум, 2003. – 220 с.
7. Кілієвич, О. Методичні вказівки для написання контрольних робіт і рефератів з модуля "Економічний аналіз державної політики". – Київ : Вид-во УАДУ, 2002. – 28 с.
8. Колбеч, Г. К. Політика: основні концепції в суспільних науках / Г. К. Колбеч/ пер. з англ. О. Дем'янчука. – Київ : Вид. Дім "КМ Академія", 2004. – 127 с.
9. Секретаріат Кабінету Міністрів України. Методика підготовки доповідної записки Кабінетові Міністрів України (з питань формування та реалізації державної політики у відповідній сфері) [Електронний ресурс] / Секретаріат Кабінету Міністрів України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-05#Text> – 12.03.2005 р.
10. Рекомендації щодо методології аналізу політики // Перспективні дослідження. – 1999. – № 9. – С. 36–64.
11. Розробка державної політики. Аналітичні записки / укл. О. І. Кілієвич, В. Є. Романов. – Київ : Вид-во "К.І.С.", 2002. – 320 с.
12. Стігліц, Дж. Е. Економіка державного сектора / пер. з англ.– Київ : Основи, 1998. – 720 с.
13. Тертичка, В. Аналіз державної політики і політологія / В.Тертичка // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 3–22.
14. Тертичка, В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні? / В. Тертичка // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1 (22). – С. 10–23.
15. Тертичка, В. Суспільна політика як сфера наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні/ В.Тертичка // Державне управління: теорія, методологія, упровадження. – 2006. – № 2. – С. 62 – 73.

ЗМІСТ

Змістовний модуль 1. Соціальний розвиток і соціальні інновації. Загальнонаціональні пріоритети та регіональні особливості гуманітарного розвитку в Україні.....	3
Тема 1. Державна політика у сфері духовного розвитку сучасного українського суспільства.....	3
1.1. Нормативно-правові засади державної політики у сфері духовного розвитку сучасного українського соціуму.....	3
1.2. Особливості державної політики щодо формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства.....	11
Тема 2. Гуманістична спрямованість етнонаціональної політики держави.....	20
2.1. Фактори формування етнонаціональної ситуації в Україні.....	20
2.2. Стратегія держави у сфері етнонаціонального розвитку.....	21
2.3. Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства.....	23
2.4. Сутність і засади етнополітики держави.....	27
Тема 3. Формування та реалізація державної політики щодо зарубіжного українства.....	31
3.1. Нормативно-правова база державної політики щодо зарубіжного українства.....	32
3.2. Програмно-цільові засади реалізації державної політики щодо зарубіжного українства.....	37
3.3. Інституційно-функціональне забезпечення співпраці із зарубіжним українством.....	43
Тема 4. Державні стандарти у сфері охорони здоров'я.....	48
4.1. Визначення, види та функції державних стандартів у сфері охорони здоров'я.....	48
4.2. Державні стандарти надання медичної допомоги.....	51
Змістовний модуль 2. Публічна політика у сфері соціального захисту населення. Публічна політика в сфері етнонаціонального розвитку та державно-конфесійних відносин.....	59
Тема 5. Трансформація соціальної політики держави та забезпечення соціальної спрямованості економічного розвитку.....	59
5.1. Завдання розвитку українського суспільства та рівень життя населення.....	59
5.2. Розвиток людського капіталу – стратегічний пріоритет державної політики.....	61
5.3. Зміст соціальної політики на найближчу перспективу.....	64
Тема 6. Сутність, проблеми та перспективи розвитку соціального захисту населення України.....	68
6.1. Основні засади соціального захисту населення в соціальній державі.....	68

6.2. Сутність системи соціального захисту населення та особливості її формування в Україні.....	70
6.3. Проблеми, шляхи їх подолання та перспективи розвитку соціального захисту населення на сучасному етапі.....	73
Тема 7. Державна політика у сфері соціального захисту інвалідів.....	79
7.1. Правовий статус інвалідів.....	79
7.2. Особливості формування конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці.....	84
7.3. Вирівнювання можливостей для інвалідів у сфері праці.....	86
7.4. Сутність, зміст і методи професійної і трудової реабілітації інвалідів.	90
Бібліографічний список.....	92

Навчальне видання

**Дегтяр Андрій Олегович
Ковальчук Вероніка Геннадіївна**

**ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО
РОЗВИТКУ**

Редактор С. П. Гевло

Зв. план, 2021

Підписано до друку 09.08.2021

Формат 60x84 1/16. Папір офс. Офс. друк

Ум. друк. арк. 5,3. Обл.-вид. арк. 6. Наклад 100 пр.

Замовлення 138. Ціна вільна

Видавець і виготовлювач
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17
<http://www.khai.edu>
Видавничий центр «ХАІ»
61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції сер. ДК № 391 від 30.03.2001